

บทที่ 4

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?

4.1 บทวิเคราะห์

จากการศึกษาแนวความคิดของนักปรัชญาต่างๆ ในกลุ่มประสบการณ์นิยม ตั้งแต่สมัยก่อตั้งจนถึงยุคร่วมสมัยในบทที่ 2 เราได้เห็นแล้วว่าความคิดของนักปรัชญาในกลุ่มนี้มีความแตกต่างและพัฒนาไปในหลายทิศทาง แต่ก็มีสิ่งหนึ่งที่อาจถือได้ว่าเป็นดั่งแกนที่ร้อยให้ความคิดเหล่านั้นอยู่ในสายความคิดเดียวกัน นั่นก็คือการให้ความสำคัญกับประสบการณ์ (experience) และการรับรู้หรือการประจักษ์ (perception) โดยถือว่าประสบการณ์นั้นเป็นต้นตอหรือที่มาของความรู้

แม้ว่าประสบการณ์นิยมนั้นจะมีการเน้นที่ต่างๆ กันไปในหลายรูปแบบ มันก็จัดอยู่ในกลุ่มความคิดเดียวกัน เพราะมีความเห็นตรงกันในหลักใหญ่ๆ ว่าประสบการณ์เป็นที่มาของความรู้ แต่ด้วยเหตุที่ประสบการณ์นิยมมีความหลากหลาย เราจึงพบว่าในบางครั้งนักประสบการณ์นิยมต่าง ๆ ก็ใช้คำ "ประสบการณ์" (experience) และ "ประสบการณ์นิยม (empiricism) ในความหมายที่ไม่เหมือนกัน นอกจากนั้นแล้วในการพูดถึงประสบการณ์นิยมนั้น โดยทั่วไปเรามักจะพูดถึงประสบการณ์นิยมเฉย ๆ คือ ใช้มันในความหมายอย่างหลวม ๆ โดยไม่ได้ระบุลงไปให้ชัดว่าเป็นการกล่าวถึงประสบการณ์นิยมแบบใด ทั้ง ๆ ที่ความเห็นของพวกประสบการณ์นิยมเหล่านั้นก็มีต่างระดับกันไป ทั้งประสบการณ์นิยมตามความหมายที่เคร่งครัด ที่ถือว่าความรู้ของเรานั้นต้องมาจากประสบการณ์เท่านั้น หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ นอกจากประสบการณ์แล้วไม่มีสิ่งใดเลยที่จะให้ความรู้แก่เราได้ และประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน

ที่ถือว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ นอกจากประสบการณ์แล้ว เหตุผลก็มีส่วนในการให้ได้มาซึ่งความรู้เช่นกัน

ผู้วิจัยเห็นว่าความคลุมเครือในการใช้คำนี้เองที่เป็นอย่างหนึ่งในการนำไปสู่ความกำกวมทางความคิด ความขัดแย้งและการตัดสินความคิดที่ผิดพลาด นอกจากนั้นแล้ว ประเด็นปัญหาสำคัญของงานวิจัยที่ว่าญาณวิทยาในพุทธปรัชญา-เถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่นั้น ก็ยากที่จะตอบได้หากยังไม่ได้พิจารณาและกำหนดความหมายของคำที่เป็นจุดหัวใจของเรื่องดังกล่าวให้ชัดเจนและเข้าใจได้ถูกต้องตรงกัน ผู้วิจัยจึงจะพิจารณาความหมายของคำเหล่านี้ให้ชัดเจนก่อนที่จะวิเคราะห์และประเมินเรื่องความรู้ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา

คำว่า "ประสบการณ์นิยม" ที่แปลมาจาก empiricism นั้นมีที่มาจากคำในภาษากรีกว่า empeiria ซึ่งความหมายตรงกับคำว่า experientia ของภาษาลาติน และ experience ของภาษาอังกฤษ

ใน Dictionary of Philosophy (1981) Peter A. Angeles ได้ให้คำนิยาม "ประสบการณ์นิยม" (empiricism) ไว้ว่า คือทฤษฎีที่ถือว่า ประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้¹ ทุกอย่างที่เรารู้นั้นรู้ได้โดยอาศัยข้อมูลทางประสาทสัมผัส ความรู้ทั้งหลายนั้นได้มาจากข้อมูลทางประสาทสัมผัสโดยตรงหรืออนุมานจากข้อมูลทางประสาทสัมผัสโดยอ้อม² ล่าพึงเหตุผลนั้นไม่สามารถให้ความรู้เกี่ยวกับความเป็นจริงแก่เราได้โดยไม่อาศัยการอ้างอิงถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและการใช้อวัยวะรับสัมผัส ข้อมูลที่เราได้รับจากประสาทสัมผัส

¹Experience is the sole source of knowledge. จาก Peter A. Angeles, Dictionary of Philosophy (New York : Harper & Row, 1981), p.75.

²All knowledge is directly derived or indirectly inferred from sense data. Ibid.

นั้นเป็นสิ่งที่ เป็นพื้นฐานของความรู้³ ส่วน W.L. Reese ได้อธิบายประสบการณ์-นิยมไว้ใน Dictionary of Philosophy and Religion ว่าเป็นหลักการที่ว่า ที่มาของความรู้ทั้งหลายนั้นก็คือประสบการณ์⁴

โดยทั่วไป "ประสบการณ์นิยม" นั้นก็เข้าใจกันว่าเป็นแนวความคิดหรือหลักการที่ว่า ความรู้เกี่ยวกับโลกทั้งหลายล้วนมาจากประสบการณ์ กล่าวคือ⁵ เป็นความรู้แบบที่ต้องอ้างหรืออาศัยประสบการณ์ ที่ตามศัพท์เรียกว่า a posteriori knowledge เนื่องจากมนุษย์นั้นได้รับข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับโลกโดยอาศัยประสาทสัมผัสหรือประสบการณ์เป็นสื่อกลาง ความรู้ของมนุษย์จึงมาจากภายนอกโดยผ่านเข้ามาสู่ตัวเราทางอวัยวะรับสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์เช่นนี้เราเรียกว่า ความรู้จากประสบการณ์ หรือ ความรู้เชิงประจักษ์ (empirical knowledge)

เนื่องจากตามทฤษฎีของประสบการณ์นิยม จิตของมนุษย์แต่แรกเริ่มนั้นว่างเปล่า ประสบการณ์จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความรู้ในแง่ของการให้

³Reason cannot of its own provide us with knowledge of reality without reference to sense experience and the use of our sense organs. Information provided by our senses serves as the basic building block of all knowledge. Ibid., p. 75.

⁴Empiricism is the doctrine that the source of all knowledge is to be found in experience. จาก W.L. Reese, Dictionary of Philosophy and Religion : Eastern and Western Thought (New Jersey : Humanities Press, 1980), p. 146.

ข้อมูล ให้วัตถุดิบที่จะใช้เป็นรากฐานของการสร้างความรู้ ดร.วิทย์ วิศวเวทย์ ได้กล่าวไว้ถึงความสำคัญของประสบการณ์ในแง่ดังกล่าวนี้ไว้ว่า

ความคิดโดยไม่มีวัตถุดิบที่ได้จากประสบการณ์ย่อมเป็นการว่างเปล่า ถ้าตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเราไม่รับข้อมูลจากโลกภายนอกแล้ว ความคิดของมนุษย์จะเกี่ยวกับเรื่องอะไร... เป็นไปไม่ได้ที่ความคิดของเราจะไม่มีวัตถุดิบอันเป็นข้อมูลที่ได้รับจากประสบการณ์เป็นฐานรองรับ^๕

แม้แต่ชาวเหตุผลนิยมที่เชื่อว่าความรู้ที่แท้จริงเป็นอิสระจากประสบการณ์นั้นก็ไม่ได้ปฏิเสธประสบการณ์อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ พวกเขาไม่ได้ปฏิเสธว่าสิ่งที่เราได้จากประสบการณ์นั้นไม่ใช่ความรู้ หากแต่เห็นว่าประสบการณ์ไม่ใช่ตัวสุดท้ายที่จะตัดสินว่ามันจริงหรือเท็จ และมันไม่สามารถให้ความจริงที่ตายตัวได้ ชาวเหตุผลนิยมยอมรับว่า

สิ่งที่ได้จากประสบการณ์เป็นส่วนหนึ่งของความรู้ของมนุษย์ แต่มันไม่ใช่ส่วนสำคัญ มันเป็นเพียงข้อมูล ถ้าไม่มีความรู้อีกส่วนหนึ่งมาจัดระเบียบให้มันแล้ว มันก็จะไม่มีความหมาย^๖

สำหรับพวกเหตุผลนิยม จิตของมนุษย์นั้นสามารถที่จะรู้ความจริงบางอย่างได้ด้วยเหตุผล ประสบการณ์จึงไม่ใช่บ่อเกิดของความรู้ แต่มันก็เป็นสิ่งที่ช่วยให้

^๕วิทย์ วิศวเวทย์, ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต (กรุงเทพ : อักษรเจริญทัศน์, 2522), หน้า 122.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

ความรู้ที่มีอยู่ แฝงอยู่แล้วในจิตของเรานั้นปรากฏ⁷ และยังเป็นสิ่งสำคัญที่เรา จะใช้ตรวจสอบบทสรุปที่ได้จากเหตุผลอีกทางหนึ่งด้วย

หากเราจะพิจารณากันตามความเป็นจริง แม้ความรู้ส่วนใหญ่ของ เรานั้นจะมาจากประสบการณ์ เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า มีบางส่วนของความรู้ที่ เราได้มาจากการคิดหาเหตุผล นักปรัชญาโดยทั่วไปส่วนใหญ่ก็มักจะยอมรับ กันว่าทั้งเหตุผลและประสบการณ์นั้นช่วยให้เราได้มาซึ่งความรู้ นักประส- การณ์นิยมที่สำคัญ ๆ เองบางคนเช่น ล็อค ก็ไม่ได้ถือว่า ความรู้ทั้งหมดนั้น เป็นความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส แม้เขาจะเชื่อว่าความคิดความเข้าใจทั้งหมด ของเรานั้นมาจากประสบการณ์ ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ล็อค ก็ยอมรับว่า มีความรู้บางอย่างที่เราได้จากการคิดหาเหตุผล และความรู้ชนิดนี้ก็มีความถูกต้อง แน่นอนไม่แพ้ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์เลย การกล่าวเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่า นักประสบการณ์นิยมกล่าวในสิ่งที่ขัดแย้งกับหลักการหรือความคิดของตนเอง แต่ เป็นการชี้ให้เห็นว่า ในความเป็นจริงแล้วคงเป็นการยากที่เราจะยึดเอาแต่ เพียงเหตุผลหรือประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวอย่างเคร่ง ครัด และปฏิเสธอีกอย่างหนึ่งอย่างสิ้นเชิง เพราะในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว เราจะต้องอาศัยทั้ง 2 อย่างในการช่วยให้เราได้มาซึ่งความรู้ แต่สิ่งสำคัญ ที่จะต้องพิจารณาก็คือ อะไรสำคัญมากกว่าอะไรในการช่วยให้เราได้มาซึ่ง ความรู้ หากถือว่าประสบการณ์สำคัญกว่า คือยกความมาก่อนในทางญาณวิทยา (epistemic priority) ให้กับประสบการณ์แทนที่จะเป็นเหตุผล มันก็จะเป็น ทรศณะแบบประสบการณ์นิยม หรือหากถือว่าเหตุผลสำคัญกว่า และความรู้ที่ แท้จริงไม่ได้มาจากประสบการณ์แต่ได้จากเหตุผลหรือการใช้ความคิดตามหลัก เหตุผล มันก็จะเป็นทรศณะแบบเหตุผลนิยม ดังนั้นการพิจารณาตัดสินว่าจะยกความ

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

มาก่อนในทางญาณวิทยาให้กับประสบการณ์หรือเหตุผลนั้นก็เท่ากับเป็นการพิจารณาว่าทฤษฎีความรู้นั้น ๆ เป็นประสบการณ์นิยม หรือ เหตุผลนิยมนั่นเอง

ในส่วนที่เกี่ยวกับคำ "ประสบการณ์นิยม" นี้ สิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญและจะเป็นการผิดพลาดอย่างมากหากเราละเลย ก็คือความจริงที่ว่า "ประสบการณ์นิยม" นั้นมีใช้กันในหลายระดับ ตั้งแต่ประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism) ที่ว่าทั้งประสบการณ์และเหตุผลนั้นต่างก็เป็นที่มาของความรู้ โดยเหตุผลนั้นมีส่วนในการช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ แต่ประสบการณ์นั้นนับว่าเป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ จนกระทั่งถึงประสบการณ์นิยมที่ถืออย่างเคร่งครัด (Strong Empiricism) ว่าประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ และเพื่อที่จะไม่ให้เกิดความสับสนเนื่องจากการใช้คำๆ เดียวกันคนละความหมาย ในการกล่าวถึง "ประสบการณ์นิยม" เราจึงควรที่จะระบุลงไปให้ชัดเจนว่ากำลังใช้คำนี้ในความหมายใด

นอกเหนือจากที่ "ประสบการณ์นิยม" มีใช้กันในหลายระดับดังได้กล่าวแล้ว คำว่า "ประสบการณ์" ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันคือ มีใช้ในความหมายอย่างแคบ (narrow sense) และในความหมายอย่างกว้าง (broad sense) โดยทั่วไปแล้วคำว่า "ประสบการณ์" นั้นจะใช้หมายถึงการที่บุคคลได้ประสบกับบางสิ่งด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ได้เห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น และได้สัมผัสด้วยกาย^๕ ซึ่งจัดว่าเป็นการใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายแคบ นักปรัชญาประสบการณ์นิยมทางตะวันตกแต่เดิมนั้นส่วนใหญ่ใช้คำ "ประสบการณ์" กันในความหมายนี้ แต่ในสมัยหลังนักประสบการณ์นิยมทางตะวันตกบางคน เช่น เบรนท์ทาโน ก็ใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายที่กว้างกว่าเดิม คือใช้คำ "ประสบการณ์" ให้หมายรวมถึงการรับเอาข้อมูลเกี่ยวกับโลกภายนอกเข้ามา

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

สู่ตัวเราด้วยวิธีการอื่นที่ไม่อยู่ในรูปของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (non-sensory form) กล่าวคือให้หมายรวมถึงการรับรู้ด้วยจิต (mind) หรือ ปัญญา (intellect) ในลักษณะพิเศษ เช่น การหยั่งรู้ (intuition) การเห็นแจ้ง (insight) ด้วย เพราะเขาเชื่อว่าในโลกของเรามีสิ่งที่มีอยู่บางอย่างที่ไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่สามารถจะรู้ได้ด้วยจิต และการวิเคราะห์ทางตรรกวิทยา หรือการใช้เหตุผลที่มีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์ ดังนั้นคำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างจึงหมายถึงสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 และยังรวมถึงสิ่งที่เรารับรู้ได้ด้วยจิต การใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายนี้มีผลให้การรับรู้ในลักษณะพิเศษบางอย่าง เช่น ตาทิพย์ (clairvoyance) หูทิพย์ (clairaudience) โทรจิต (telepathy) ซึ่งในระยะหลังนี้คนส่วนมากก็ยอมรับกันว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและมีอยู่จริงแม้ว่าจะไม่สามารถอธิบายได้นั้นรวมอยู่ในสิ่งที่จัดเป็น "ประสบการณ์" ด้วย ซึ่งก็หมายความว่าขอบข่ายของความรู้และสิ่งที่จะจัดได้ว่าเป็นความรู้ของพวกประสบการณ์นิยมนี้ได้ขยายกว้างออกไปจากเดิม

สำหรับพุทธปรัชญาซึ่งถือว่า การรับรู้ (perception) มี 2 แบบ คือ การรับรู้ปกติ (normal perception หรือ sensory perception)

ที่ใช้ประสาทสัมผัสภายนอก* ซึ่งก็คืออายตนะ 5 (outer senses) อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และการรับรู้แบบเหนือปกติ (paranormal perception หรือ extrasensory perception) อันเป็นการรับรู้โดยตรงด้วยจิต (mental perception) ซึ่งเป็นอายตนะอย่างี่ 6 (internal organ) และเป็นอวัยวะรับสัมผัสอย่างี่ 6 (the sixth organ หรือ the sixth sense) เพราะฉะนั้นคำว่า "ประสบการณ" ในพุทธปรัชญาจึงใช้ในความหมายกว้าง คือนอกจากจะหมายถึงประสบการณทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 (sensory experience) ตามปกติแล้ว ยังหมายรวมถึงประสบการณที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสธรรมดา (extrasensory experience) อันเป็นสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยใจโดยตรงด้วย ดังนั้นอภิญาซึ่งเป็นความรู้พิเศษ เช่น ตาทิพย์ หูทิพย์ การหยั่งรู้จิตและความคิดของผู้อื่นอันเป็นการรับรู้ด้วยจิตที่เหนือปกติ สัมณวิสัย หรือที่เรียกกันว่า การรับรู้ด้วยญาณนั้น ตามหลักของทางฝ่ายพุทธ จะถือว่าเป็น "ประสบการณ" เช่นกัน

*ในพุทธปรัชญา ประสาทสัมผัส (senses) ซึ่งเป็นทางให้เรารับรู้โลก ที่ตามศัพท์ทางฝ่ายพุทธเรียกว่า อายตนะ นั้นไม่ได้มีเพียง 5 อย่างของทางตะวันตก แต่มี 6 อย่าง ดังที่เรียกว่า อายตนะ 6 คือประกอบด้วย อายตนะภายใน (internal organs) อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ดังนั้นการรับรู้ของมนุษย์ต่อโลกภายนอกจึงเป็นไปได้ด้วยอายตนะ 6 โดยการรับรู้ด้วยอินทรีย์ 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) นั้นต้องอาศัยจิต และรับรู้ได้เฉพาะแต่สิ่งที่เป็นปัจจุบัน แต่การรับรู้ด้วยจิตนั้นรับรู้ได้เองโดยไม่ต้องผ่านอินทรีย์ 5 และรับรู้ได้ทั้งในสิ่งที่ในอดีต ปัจจุบันและอนาคต อนึ่งการรับรู้ด้วยจิตนี้เป็น การรู้ที่จิตเข้าถึงหรือสัมผัสกับความจริงหรือสิ่งที่ถูกรู้โดยไม่ต้องผ่านสื่อกลางใด มันจึงจัดเป็นการรับรู้โดยตรง

กล่าวได้ว่า "ประสบการณ์" ในทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญานั้นต่างจาก "ประสบการณ์" ส่วนใหญ่ที่ใช้กันในปรัชญาตะวันตกตรงที่ "ประสบการณ์" ของทางฝ่ายพุทธนั้นใช้ในความหมายที่กว้างกว่า โดยไม่ได้หมายความถึงเฉพาะสิ่งที่เราประสบด้วยกาย หรือประสาทสัมผัสทั้ง 5 แต่ยังหมายรวมไปถึงสิ่งที่เราประสบด้วยใจ ซึ่งเป็นอวัยวะรับสัมผัสอย่างที่ 6 "ประสบการณ์" ตามความหมายนั้นนอกจากจะเป็นประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้ว มันยังครอบคลุมไปถึงประสบการณ์ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสได้ด้วย

เมื่อได้กำหนดความหมายของคำ "ประสบการณ์" และ "ประสบการณ์นิยม" ซึ่งเป็นคำสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ปัญหาของเราให้ชัดเจนแล้ว ประเด็นปัญหาสำคัญอันจะต้องพิจารณาต่อไปก็คือ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นจะสังเคราะห์อยู่ในแนวความคิดแบบใด : เหตุผลนิยม วัตถุนิยม ปฏิฐานนิยม หรือประสบการณ์นิยมแบบต่าง ๆ เช่น ปฏิบัตินิยม? ต่อประเด็นปัญหานี้ ท่านผู้รู้และผู้ศึกษาในเรื่องดังกล่าวก็ได้ให้ความเห็นแตกต่างกันไปเป็นหลายพวกหลายแบบ ซึ่งก็อาจก่อให้เกิดความสงสัยได้ว่า ทรรศนะใดถูกต้องและแท้จริงแล้วทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจัดอยู่ในประเภทใด งานวิจัยนี้จึงต้องการที่จะสืบค้นและวิเคราะห์ดูให้ชัดแจ้งว่า ทรรศนะที่ถูกต้องในเรื่องนี้เป็นเช่นใด

ท่านผู้รู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาบางท่าน เช่น ดร.แสง จันทร์งาม^๑ จัดพุทธปรัชญาไว้ในพวกปฏิบัตินิยม (Pragmatism) โดยมองในแง่ที่ว่า พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาที่มีความมุ่งหมายในการปฏิบัติ เนื่องจากมูลบทของพุทธศาสนาคือทุกข์ กล่าวคือทุกข์เป็นพื้นฐานของคำสอนต่าง ๆ ทั้งหมด ตามทรรศนะนี้ ชีวิตนั้นเป็นทุกข์

^๑แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512), หน้า 14.

โดยความทุกข์นั้นเกิดขึ้นเพราะมนุษย์มีความเข้าใจผิด หลงผิดในสภาวะความเป็นจริงของตนเองและของโลกที่มีความสัมพันธ์กับตนแล้วเกิดมีกิเลสตัณหา ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้รู้ถึงสภาวะธรรมชาติของโลกตามหลักไตรลักษณ์ และธรรมชาติของชีวิตตามหลักปัจจุสมุปบาทนั้นจะเป็นความรู้อันถูกต้องที่มนุษย์จะใช้เป็นเครื่องชี้้นำในการปฏิบัติ และนำไปแก้ปัญหาในชีวิตได้ ถึงแม้ว่าจะไม่ช่วยถึงขั้นดับทุกข์โดยทั้งหมด มันก็จะช่วยทำให้ทุกข์นั้นบรรเทาเบาบางลงได้

ด้วยเหตุนี้ การสอนในพุทธปรัชญาจึงเป็นไปในลักษณะที่ต้องการให้มนุษย์รู้จักสิ่งทั้งหลายในโลกตามความจริงของสิ่งต่าง ๆ เพื่อที่จะได้ไม่เข้าไปยึดมั่นหรือตกเป็นทาสของมัน โดยทางฝ่ายพุทธศาสนาเชื่อว่า ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องจะนำไปสู่การปฏิบัติและการฝึกจิต ซึ่งจะเป็นทางให้เกิดความรู้ หรือปัญญาในระดับสูง และนำไปสู่เป้าหมายคือนิพพานได้ในที่สุด

อย่างไรก็ตาม พุทธปรัชญาก็ไม่ได้ถือว่าความรู้เป็นเป้าหมายหรือเป็นสิ่งที่มีความในตัวเอง เพราะเราไม่ได้แสวงหาความรู้เพื่อตอบสนองความอยากหรืออยากเห็น แต่เราแสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือ เครื่องนำทางอันจะช่วยให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ และทำให้ชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น ความรู้จึงเป็นเพียงวิถีที่จะนำไปสู่เป้าหมาย ซึ่งก็นับได้ว่าเป็นความคิดในแนวเดียวกับของพวกปฏิบัตินิยม

ตามนัยนี้ ความรู้จึงเกี่ยวข้องกับประสิทธิผลในการปฏิบัติ (practical efficacy) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความรู้สัมพันธ์และควบคู่ไปกับการปฏิบัติ ดังจะเห็นได้ว่าตามหลักการของพุทธศาสนาแล้วศีลและสมาธิ ซึ่งเป็นการปฏิบัตินั้นมีความเกี่ยวข้องกับปัญหาหรือความรู้ อย่างยากที่จะแยกจากกัน โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปในลักษณะของเหตุและผล (causal relationship) กล่าวคือ ศีล ซึ่งเป็น

การสำรวจระวังพฤติกรรมทางกายวาจาใจนั้นจะก่อให้เกิดคุณธรรมชั้น
 ในผู้ปฏิบัติ เมื่อบุคคลมีศีล การกระทำก็จะสะอาดถูกต้อง จิตก็ย่อม
 ปราศจากความกระวนกระวาย เป็นสมาธิ กล่าวได้ว่า ศีลเป็นฐาน
 รองรับการปฏิบัติเพื่อสมาธิ¹⁰ สภาพจิตที่สะอาด สว่าง และสงบตั้งมั่น
 เป็นสมาธินี้จะมีสมรรถนะในการรู้อย่างชัดเจนถูกต้องกว่าการเห็นด้วย
 การรับรู้ธรรมดาในระดับประสาทสัมผัส เป็นการเห็น เข้าใจที่ลึกซึ้ง
 ไม่ใช่ด้วยตาเนื้อ แต่ด้วยตาใจ คือ จิต หรือที่เรียกว่า ตาแห่งปัญญา
 ดังปรากฏในพุทธพจน์ ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้วไม่มีกิเลส
 ปราศจากอุปกิเลสอ่อน ครอบงำการงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่น
 ไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ...¹¹

สมาธิกับปัญญาจึงเป็นสิ่งที่เกื้อกูลกันในแง่ที่ว่า สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา
 เมื่อบุคคลมีสมาธิ ปัญญาก็จะเกิด ดังที่ว่า "ผู้มีใจตั้งมั่น ย่อมรู้เห็นตามเป็น
 จริง"¹² และเมื่อบุคคลรู้เห็นในสิ่งต่าง ๆ ชัดแจ้ง ก็ย่อมมีความมั่นใจ สมาธิ

¹⁰ อัง. ทสก. 24/1,2 และ ที. ม. 10/77,111.

¹¹ ที. ส. 9/225.

¹² สัง. ม. 19/1654.

ก็จะยิ่งกล้าแข็งมากขึ้น คีล สมาธิ ปัญญา¹³ เป็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในลักษณะที่ต่อเนื่อง และมีผลเกี่ยวโยงสนับสนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ สมาธิ บ่มมาจากคีล ปัญญาบ่มมาจากสมาธิ ดังที่ว่า

คีลเป็นอย่างนี้ สมาธิเป็นอย่างนี้ ปัญญาเป็นอย่างนี้
สมาธิอันคีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญา
อันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอัน
ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ¹³

นอกเหนือจากหลัก คีล สมาธิ ปัญญาแล้ว การเน้นถึงความสำคัญของการปฏิบัติยังเห็นได้จากหลักพุทธธรรม ที่กล่าวถึง ปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ โดยปริยัตินั้นเป็นเรื่องของความรู้ ทฤษฎีหรือหลักการ ส่วนปฏิบัตินั้นเป็นการนำทฤษฎีไปประพจน์ปฏิบัติ และปฏิเวธก็คือการบรรลุผลที่มุ่งหมายไว้ ทั้ง 3 อย่างนี้เป็นฐานสำคัญที่รองรับพุทธปรัชญาไว้ให้ดำรงอยู่ได้ สำหรับชาวพุทธแล้วความรู้หรือทฤษฎีที่เป็นปริยัตินั้นสัมพันธ์กับปฏิบัติและปฏิเวธอย่างแยกไม่ออก ในแง่ที่ว่าความรู้ทางทฤษฎีนั้นจะเกิดผลได้ก็ต่อเมื่อได้นำไปปฏิบัติ ความรู้ที่ไม่ได้นำไปปฏิบัตินั้น ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนกับคัมภีร์ไบเบิลเปล่า¹⁴ ซึ่งเป็นของใช้ไม่ได้ไร้ประโยชน์

ตามหลักพุทธธรรมแล้ว ลำพังแต่ความรู้ทางทฤษฎีอย่างเดียวโดยไม่มี การปฏิบัติ¹³นั้นจะไม่สามารถพาไปสู่เป้าหมายได้ เพราะนิพพาน ซึ่งเป็นปฏิเวธ-

¹³ที่. ม. 10/77.

¹⁴คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระธรรมปิฎกธรรมาธิปไตย, ภาค 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2496), หน้า 119.

ธรรมนั้นเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการปฏิบัติธรรม ตามหลักของพุทธศาสนานั้น ความหลุดพ้นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากบุคคลไม่ได้มีการปฏิบัติธรรมมาก่อน อย่างไรก็ตาม การกล่าวเช่นนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า การปฏิบัตินั้นเป็นตัวการที่จะทำให้เข้าถึงนิพพานได้โดยตรง เพราะการปฏิบัตินั้นไม่ได้เป็นตัวที่ทำลายสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุความหลุดพ้น หากแต่มันเป็นจุดเครื่องมือที่ทำลายอุปสรรคที่ขัดขวางไม่ให้บรรลุถึงนิพพาน¹⁵ ในลักษณะที่ว่าเมื่อวิชาเกิด สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางนั้นจะหมดไปเอง และภาวะของความหลุดพ้นหรือนิพพานก็จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ

หากเราจะเปรียบเทียบระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติแล้ว การปฏิบัติ นั้นเป็นสิ่งที่สำคัญกว่า ในพุทธศาสนามีหลักฐานที่แสดงถึงความสำคัญของการปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรม) มากกว่าความรู้ (ปริยัติธรรม) โดยพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบผู้จำปริยัติธรรมได้ทั้งหมดแต่ไม่ได้ปฏิบัติธรรม กับ ภูเขาที่จำปริยัติธรรมได้น้อยแต่เป็นผู้ปฏิบัติว่า พระผู้ปฏิบัตินั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญญผล¹⁶

แม้แต่ในเรื่องของความจริงซึ่งพุทธปรัชญาถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและเกี่ยวข้องกับความรู้ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันคือ ชาวพุทธไม่ได้มองความ

¹⁵ โสภณ ศรีภักษดาพร, การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายกับจิต, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) 2527, หน้า 264.

¹⁶ คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระอัมมปทัฏฐกถา-แปล, ภาค 1, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2517), หน้า 22.

จริงว่าเป็นเป้าหมาย หากแต่มองในแง่ของประโยชน์และการนำไปใช้ โดยมองว่าความจริงนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่สุดคล้องกับความเป็นจริง และเป็นความจริงที่มีประโยชน์สามารถใช้งานได้ (efficient reality) ซึ่งก็เป็นหลักการเดียวกับพวกปฏิบัตินิยม แต่ในขณะที่เดียวกันก็แตกต่างจากพวกปฏิบัตินิยม เพราะในพุทธปรัชญา ประโยชน์นั้นไม่ได้เป็นมาตรการที่จะใช้ตัดสินว่าอะไรจริงอะไรเท็จ และพุทธปรัชญาก็ไม่ได้ถือประโยชน์เป็นเป้าหมายอย่างพวกปฏิบัตินิยม มันเป็นแต่เพียงว่าความจริงของพุทธปรัชญานั้นสัมพันธ์กับประโยชน์ (utility) และคุณค่าของความจริงนั้นอยู่ที่ประโยชน์อันเกิดจากตัวมันในฐานะเป็นเครื่องมือช่วยให้ถึงเป้าหมาย

นอกจากนั้นแล้ว พุทธปรัชญายังต่างจากปฏิบัตินิยมในแง่ที่ว่า สัจจะและหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนานั้นมีเนื้อหาที่แน่นอน ปรากฏอยู่เสมอตามธรรมชาติ มันเป็นสิ่งที่มิได้อยู่โดยตัวของมันเองโดยอิสระ ไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่ถูกค้นพบ บุคคลจะต้องมองทะลุเข้าไปให้พบความจริงนั้นด้วยตนเอง ความจริงในทรรศนะนี้จึงเป็นสิ่งที่คงที่แน่นอนตายตัว เป็นปรนัย และเป็นสาธารณะ ไม่ได้มีลักษณะเป็นสิ่งสัมพัทธ์ (relative) อย่างของปฏิบัตินิยม

สรุปได้ว่า สำหรับพุทธปรัชญา ความรู้ที่ถูกต้องนั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการมีความคิดที่ถูกต้องและการปฏิบัติที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่เป้าหมาย ความรู้ไม่ได้เป็นสิ่งที่แยกได้จากทรรศนะ ความเห็นและความประพฤติ โดยความรู้นั้นเกี่ยวโยงกับพฤติกรรมและการปฏิบัติในแง่ของการเป็นเครื่องชี้แนะในการปฏิบัติ และเป็นเครื่องมือช่วยในการแก้ปัญหาชีวิตจัดเป็นแนวความคิดแบบที่มองความรู้ว่าเป็นอุปกรณ์ที่ช่วยให้เราบรรลุเป้าหมาย (instrumental view of knowledge)

ตามหลักการของพุทธปรัชญาแล้ว ญาณวิทยานั้นไม่ได้เป็นเพียงแต่ เรื่องของทฤษฎี (theoretical enterprise) ที่เกี่ยวกับเรื่องโครงสร้าง ทางญาณวิทยา (epistemic structure) และคุณสมบัติทางญาณวิทยา (epistemic character) ที่ทำให้เราเกิดความเข้าใจในเรื่องความรู้ และกระบวนการทางความรู้ของมนุษย์ แต่มันยังมีธรรมชาติของการเป็นไป เพื่อการปฏิบัติ (practical nature) คือมีลักษณะของความเป็นบรรทัดฐาน (normativity) เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติด้วย กล่าวคือ เมื่อมีการประเมิน (evaluate) และตัดสินว่าเป็นความรู้ มันก็มีนัยของการ สั่ง (prescribe) เป็นแรงกระตุ้น แรงจูงใจภายใน (motivate) ชี้นำ (guide) ให้เกิดการกระทำ การปฏิบัติ ในแง่ที่ว่าหากเรายอมรับตัดสินว่า มันเป็นความรู้แล้วเราก็ควรจะไปปฏิบัติด้วย การยอมรับการตัดสินทางญาณ- วิทยานั้นเป็นการยอมรับและผูกมัด (commit) ตัวเองว่าเราจะต้องทำอะไร บางอย่างในลักษณะนั้นด้วย

ความรู้จึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับพฤติกรรม (conduct) ของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ (behaviourial impact) สิ่งที่เราถือและยอมรับกันว่าเป็นความรู้นั้น มันมีแรงจูงใจ มีความเป็นคำสั่ง (deontic) และเป็นเครื่องชี้นำอยู่ด้วย ในทำนองเกี่ยวกับเหตุผลภาค ปฏิบัติ (practical reason) ของคานท์ (Kant) นักปรัชญาตะวันตก บางคน เช่น อาร์.เอ็ม. ชิซโฮล์ม (R.M. Chisholm) ก็เชื่อว่า ญาณวิทยานั้น มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพฤติกรรมและแรงจูงใจ ซึ่งก็เป็นแนวความคิด เดียวกับของพุทธปรัชญา ที่ถือว่าความรู้นั้นไม่ได้เป็นเป้าหมายในตัวเอง แต่คุณค่าของมันอยู่ที่การเป็นวิถี เป็นตัวชี้นำเพื่อเปลี่ยนแปลงความคิด การ กระทำ ชีวิต และโลกให้ดีขึ้น

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า แม้พุทธปรัชญาจะมีลักษณะของการให้ความสำคัญกับประโยชน์และการนำไปใช้ปฏิบัติ มันก็มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างออกไปจากปฏิบัตินิยมของทางตะวันตกที่ทำให้เราไม่อาจกล่าวได้ว่า พุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยมตามความหมายที่ใช้กันทั่วไปในทางปรัชญา

ในบทก่อน ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ในศาสนาพุทธความจริงเป็นสิ่งสัมพัทธ์กับการพิสูจน์ทดสอบได้ว่าเป็นจริงด้วยตนเอง และสัมพัทธ์กับประสบการณ์ในแง่ที่ว่า ความจริงนั้นมีคุณลักษณะที่จำเป็นอย่างหนึ่งคือ จะต้องเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ ซึ่งอาจจะจะเป็นประสบการณ์ในระดับประสาทสัมผัสหรือประสบการณ์ในระดับที่เหนือประสาทสัมผัสก็ได้ ตามหลักการนี้ประสบการณ์จะเป็นตัวทดสอบความจริง แต่ประสบการณ์ก็ไม่ได้เป็นตัวที่ทำให้สิ่งนั้นเป็นจริง เพราะสิ่งต่าง ๆ จะจัดว่าเป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อมันเป็นไปตรงตามความเป็นจริง (reality) การพิสูจน์ด้วยประสบการณ์นั้นเป็นเพียงทางที่บุคคลจะรับรู้ได้เห็นประจักษ์ในความจริงนั้น ๆ ด้วยตัวเอง

เนื่องจากความจริงในพุทธปรัชญาสัมพัทธ์กับประสบการณ์ในลักษณะดังกล่าว การตัดสินว่าอะไรมีความหมาย (meaningful) หรือไม่ในทรรศนะนี้จึงพิจารณากันที่การสามารถพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์เป็นสำคัญโดยถือหลักที่ว่า ข้อความใดที่สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ข้อความนั้นก็มีความหมาย ทรรศนะนี้ดูคล้ายกับของพวกปฏิฐานนิยม (Positivist) ที่ให้ความสำคัญกับการพิสูจน์ทดสอบได้ว่าเป็นจริง (verification) และถือว่าสิ่งที่เป็นจริงและมีความหมายนั้นจะต้องพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริงหรือเท็จด้วยประสบการณ์ บางท่านจึงมองว่าพุทธปรัชญาเป็นพวกปฏิฐานนิยม

สำหรับในจุดนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามีความแตกต่างอยู่บ้างระหว่างมาตรการที่ใช้ตัดสิน ในแง่ที่ว่า การพิสูจน์ทดสอบได้ของพวกปฏิฐานนิยม หมายถึงเฉพาะการ

ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (sensory experience) เท่านั้น แต่ของพุทธปรัชญานั้นยอมรับการพิสูจน์ทดสอบด้วยประสบการณ์ที่อยู่พ้นไปจากประสาทสัมผัส (extrasensory experience) ด้วย เพราะฉะนั้น บางสิ่งที่นักปฎิฐานนิยมเห็นว่าไม่มีอยู่ และข้อความบางข้อความที่นักปฎิฐานนิยมเห็นว่าไร้ความหมาย เพราะไม่สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เช่น ข้อความ "นรก-สวรรค์นั้นมีอยู่" นั้น ทางฝ่ายพุทธจะถือว่ามีความหมายเพราะสามารถพิสูจน์ทดสอบได้โดยใช้ประสบการณ์ในระดับเหนือประสาทสัมผัสเจาะเข้าถึงและสัมผัสกับความจริงนั้น ๆ โดยตรง ด้วยเหตุดังกล่าว แม้พุทธปรัชญาจะใช้หลักการพิสูจน์ทดสอบได้ว่าเป็นจริง (verification) เป็นมาตรการในการตัดสินว่าสิ่งใดมีอยู่และข้อความใดมีความหมายหรือไม่ แต่เนื่องจากพุทธปรัชญาใช้คำว่า "ประสบการณ์" ในความหมายที่แตกต่างคือกว้างกว่าของปฎิฐานนิยม ในแง่ที่ใช้หมายรวมถึงประสบการณ์ที่อยู่พ้นไปจากประสาทสัมผัส ในขณะที่ชาวปฎิฐานนิยมยอมรับเฉพาะการพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจึงไม่อาจจัดได้ว่าเป็นปฎิฐานนิยม

นอกเหนือจากการมองว่าทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยม และปฎิฐานนิยมแล้ว บางคนก็มองว่าพุทธปรัชญาเป็นวัตถุนิยม (Materialist) สุภัทร สุคนธาภิรมย์¹⁷ ในหนังสือ "พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์" นั้นเห็นว่าญาณวิทยาของพุทธศาสนานั้นอยู่ในแนวของวัตถุนิยม โดยมองในแง่ที่ว่า "วิชา"¹⁸

¹⁷ สุภัทร สุคนธาภิรมย์, พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์, (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2527), หน้า 34.

¹⁸ ส่วนความรู้ที่ได้มาโดยวิธีตีความหรืออาศัยเหตุผลนั้นเป็นความรู้จากบัญญัติที่สมมุติกันขึ้นมาโดยไม่ตรงกับความจริงระดับสูงนั้น สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ถือว่าไม่ได้เป็นความรู้ที่แท้ และเรียกว่า ความไม่รู้ หรือ อวิชา

หรือ วิชาความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงในพุทธปรัชญานั้นได้มาโดยอาศัยอวัยวะรับสัมผัส ไปสัมผัสรับรู้อารมณ์ที่สะท้อนออกมาจากสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่จริงในทางปรมาตม์ จึง ถือได้ว่าเป็นความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเขาเห็นว่าถูกต้องตรงกันกับทฤษฎี วัตถุนิยม (materialist theory)

หากดูอย่างผิวเผินทฤษฎีเช่นนี้ก็ดูคล้ายกับจะเป็นจริง แต่ถ้าเรา พิจารณาดูในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่า แม้ความรู้ในพุทธปรัชญาจะเป็นความรู้ แบบวิทยาศาสตร์ (scientific knowledge) กล่าวคือ ใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้แก่การกำหนดปัญหา การตั้งสมมติฐาน การทดลอง การวิเคราะห์ และการสรุปผล¹⁰ อีกทั้งความรู้ตามทฤษฎีนี้ยังมีพื้นฐานอยู่บนการรับรู้ และการพิสูจน์ทดสอบว่าจริงด้วยประสบการณ์ ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้า ทรงใช้การสังเกตดูความเป็นไปของชีวิต จนเห็นความจริงของการเกิดแก่เจ็บ ตายของมนุษย์ ทรงทดลองปฏิบัติตามคำสอนของอาจารย์สำนักต่าง ๆ และคิดหา เหตุผลพิจารณาธรรมชาติความเป็นไปจนค้นพบสังขารธรรม ความรู้ของพระองค์ จึงจัดเป็นความรู้จริงโดยประสบการณ์จริง นอกจากนั้น พุทธปรัชญายังให้ความสำคัญกับการรับรู้ (perception) ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญของพวกปรัชญาวัตถุนิยม แต่ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาก็ไม่อาจจะถือได้ว่าเป็นวัตถุนิยม เพราะการรับรู้ ของวัตถุนิยมนั้นหมายถึงการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sense perception) เท่านั้น นอกจากนั้นแล้ว พวกวัตถุนิยมก็ไม่ยอมรับการพิสูจน์ความจริงด้วยสิ่งอื่นใดนอกจาก การรับรู้ทางประสาทสัมผัส ดังนั้นสิ่งใดที่ไม่สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ด้วย ประสาทสัมผัส พวกวัตถุนิยมก็จะถือว่าเป็นสิ่งที่รับรู้ไม่ได้ และเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่

แต่เนื่องจากการรับรู้ของพุทธปรัชญานั้นใช้ในความหมายกว้างคือ นอกจากจะหมายถึงการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสแล้วยังกินความถึงการรับรู้ที่

¹⁰ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 731.

เหนือประสาทสัมผัส พุทธปรัชญาจึงยอมรับในสิ่งที่วัตถุนิยมไม่ยอมรับ เช่น การรู้ได้ด้วยญาณทัสสนะ อันได้แก่ เจโตปริยญาณ อาสวัภชญาณ ฯลฯ ซึ่งเป็นการรู้ในลักษณะพิเศษ* ที่อยู่นอกเหนือเหตุผลและวิธีการแห่งตรรกะออกไป ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นวัตถุนิยม

นอกจากการมองพุทธปรัชญาว่าเป็นปฏิบัตินิยม ปฏิฐานนิยม และวัตถุนิยมแล้ว เนื่องจากความคิดบางอย่างในพุทธปรัชญานั้นคล้ายกับของพวกเหตุผลนิยม ประกอบกับหลักฐานทางศาสนาก็มีกล่าวถึงความสำคัญของเหตุผลไว้ไม่น้อย ผู้รู้บางท่าน เช่น Poussin, Bhattacharya และ Radhakrishnan จึงจัดพุทธปรัชญาไว้ในกลุ่มเหตุผลนิยม²⁰ แม้จะด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน ยกตัวอย่างเช่น Poussin เห็นว่าพุทธปรัชญาเป็นเหตุผลนิยมเพราะไม่เชื่อในเรื่องลึกลับ และทฤษฎีและคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่มีส่วนใดที่เป็นรหัสนิยม (mysticism) ในขณะที่ Bhattacharya มองว่าทรรศนะของพระพุทธเจ้ามีพื้นฐานอยู่บน

* การรู้ในระดับเหนือประสาทสัมผัสนี้แม้จะเป็นการรู้ในลักษณะพิเศษ มันก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่อยู่พ้นประสบการณ์ของมนุษย์ เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่แต่ละคนสามารถทดสอบได้หากได้พัฒนาสมรรถภาพของจิตจนถึงระดับหนึ่ง แต่ปัญหาอยู่ตรงที่ว่าความจริงระดับเหนือประสาทสัมผัสนั้นอยู่เหนือการรับรู้ของคนในระดับสามัญ การเข้าถึงนั้นจะเป็นไปได้กับผู้ที่ได้พัฒนาศกยภาพ คือมีการฝึกและปฏิบัติทางจิตจนจิตนั้นมีพลังและสมรรถภาพในการรู้ระดับเหนือประสาทสัมผัสแล้วเท่านั้น ความยากลำบากในการพิสูจน์และคนที่พิสูจน์ได้มีจำนวนน้อยนี้เป็นเหตุผลอย่างหนึ่งที่ทำให้ความรู้และการรู้ในระดับเหนือประสาทสัมผัสดูเหมือนไม่น่าเชื่อและเป็นไปไม่ได้สำหรับคนส่วนใหญ่

²⁰Jayatilleke, Early Buddhist Theory of Knowledge, pp. 402-403.

เหตุผล โดยยกกาลามสูตรมาสนับสนุนความคิดของเขา ส่วน Radhakrishnan นั้นกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักเหตุผลนิยมในแง่ที่ว่า พระองค์ศึกษาความเป็นจริงหรือประสบการณ์โดยไม่อ้างอิงถึงสิ่งที่เป็นวิจรณ์เหนือธรรมชาติ (supernatural revelation) และยังคงมองในแง่ที่ว่าพุทธปรัชญานั้น เป็นเหตุผลนิยมตามความหมายทางปรัชญาที่ตรงข้ามกับประสบการณ์นิยม จากการที่พระพุทธองค์ตรัสว่าต้องการที่จะประดิษฐานศาสนาที่มีเหตุผล แม้ว่า เขาจะตระหนักว่าพระพุทธองค์ทรงใช้ทั้งเหตุผลและประสบการณ์ในการเข้าถึงความจริงก็ตาม

หากเราจะเปรียบเทียบทรรศนะของพุทธปรัชญาที่ว่า จิตมีธรรมชาติ เป็นการรู้ และหากได้มีการฝึกอบรมปฏิบัติตามกระบวนการอย่างถูกต้องสม่ำเสมอ จะมีพลังหรือความสามารถพิเศษที่จะรู้เห็นความจริงได้อย่างอัศจรรย์นั้น ก็จะทำให้คล้ายกับทรรศนะของพวกเหตุผลนิยมที่เชื่อว่า นอกจากตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้ว มนุษย์ยังมีอินทรีย์พิเศษอีกอย่างหนึ่งคือ "ปัญญา" ซึ่งมีความสามารถพิเศษที่จะเห็นความจริงได้²¹

โดยปกติทั่วไปแล้ว อินทรีย์ของมนุษย์แต่ละอย่างจะมีหน้าที่หรือกิจกรรม (activity) ของมัน กล่าวคือ กิจกรรมของตาคือการมองเห็น กิจกรรมของหูคือการฟัง กิจกรรมของจมูกคือการได้กลิ่น กิจกรรมของลิ้นคือการลิ้มรส และกิจกรรมของกายคือการสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็ง แต่นอกจากนี้ จากตา หู จมูก ลิ้น กายแล้ว ชาวเหตุผลนิยมเชื่อว่ามนุษย์ยังมีอินทรีย์พิเศษอีกอย่างหนึ่งคือ ปัญญา (mind หรือ intellect) ซึ่งกิจกรรมของมันคือการคิดหาเหตุผล โดยปัญญานี้มีความสามารถพิเศษที่จะเห็นความจริง ปัญญา

²¹ วิชา วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป, หน้า 103-105.

จึงเป็นอินทรีย์ที่ให้ความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ตายตัวแก่เรา ในขณะที่ความรู้ที่ได้จากอินทรีย์ 5 นั้น เป็นความรู้ที่ไม่แน่นอน

ในศาสนาพุทธ ใจ จิต (mind) หรือ ปัญญา (intellect) นั้น เป็นสิ่งเดียวกัน โดยใจหรือจิตนั้นเป็นการกล่าวเรียกในแง่ของการเป็นอินทรีย์ ส่วนปัญญานั้นเป็นสมรรถนะของจิต และเป็นการกล่าวเรียกในแง่ของกิจกรรม การทำหน้าที่หรือผลที่เกิดจากการทำหน้าที่ของจิต ในบทที่ 3 ผู้วิจัยได้กล่าวอธิบายไว้แล้วว่า ตามหลักการของพุทธศาสนา จิตนั้นทำหน้าที่ 4 อย่าง²² และการคิดหาเหตุผลนั้นเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของจิต ดังนั้น "ปัญญา" ของทางฝ่ายเหตุผลนิยมที่กิจกรรมของมันคือการคิดหาเหตุผลนั้นจึงเทียบได้กับหน้าที่อย่างหนึ่งของจิตคือ คิด

เนื่องจากพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์ประกอบด้วยกายกับจิต และประสาทสัมผัสหรือทางที่จะเป็นทางเปิดให้เราได้รับรู้และได้ข้อมูลเกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นไม่ได้มีเพียง ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ยังมีจิต โดยหนึ่งในหน้าที่หรือกิจกรรมของมันคือ การคิดหรือการพิจารณาคิดหาเหตุผล วิเคราะห์วิจารณ์ต่าง ๆ และโดยฐานะที่มันเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของจิต ซึ่งเป็นหนึ่งในอายตนะของเรา พุทธศาสนาย่อมรับเหตุผลว่าเป็นที่มาของความรู้ด้วย

²² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หน้า 112.

นอกจากนั้น เนื่องจากทางพุทธปรัชญาถือว่าการรับรู้ของเรามีทั้งการรับรู้ทางประสาทสัมผัส (sensory perception) และการรับรู้ทางจิต (mental perception) โดยการรับรู้ทางประสาทสัมผัสนั้นเป็นการรับรู้ที่ทางฝ่ายประสบการณ์นิยมทางตะวันตกยอมรับ และการรับรู้ทางจิตนั้นเป็นการรับรู้ที่ทางฝ่ายเหตุผลนิยมยอมรับ มันจึงดูคล้ายกับว่าพุทธศาสนานั้นรวมประสบการณ์นิยมกับเหตุผลนิยมเข้าด้วยกัน แต่หากได้พิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่าถึงแม้พุทธปรัชญาจะยอมรับเหตุผล การยอมรับนั้นก็เข้าไปในลักษณะของการให้เหตุผลมีบทบาทที่สำคัญรองลงมาจากประสบการณ์ โดยเห็นว่ามันเป็นตัวช่วยหรือตัวที่เมื่อใช้ร่วมกับประสบการณ์แล้วจะทำให้การเข้าถึงความรู้นั้นกว้างขึ้น แต่เหตุผลเองนั้นก็ไม่ใช่เพียงพอ (inadequate) ที่จะก่อให้เกิดความรู้ ในท้ายที่สุดแล้วเราจำเป็นต้องใช้ประสบการณ์ทั้งในการเป็นตัวพิสูจน์ทดสอบความจริง และในการเป็นตัวตัดสินในกรณีที่เกิดความขัดแย้งระหว่างข้อมูลหรือหลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ

นอกจากนี้แล้ว พุทธปรัชญายังเห็นว่าเหตุผลเป็นสิ่งจำกัด ความจริงระดับสูงบางอย่าง เช่น นิพพาน นั้นอยู่นอกเหนือเหตุผล กล่าวคือ เหตุผลไม่สามารถจะเข้าถึงได้ การหาความจริงเกี่ยวกับนิพพานโดยการใช้เหตุผลนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากที่สุดที่จะทำได้ก็โดยคาดคะเนเอาตามอาการเท่านั้น แต่นิพพานนั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสบการณ์ของมนุษย์ เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่แต่ละคนจะทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ในระดับที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงของตนเองหากได้ฝึกอบรมพัฒนาจิตและสมรรถภาพในการรู้จนถึงระดับหนึ่ง กล่าวอธิบายอีกอย่างหนึ่งได้ว่า การจะเข้าถึงความรู้ระดับสูงนั้นจะต้องเป็นไปด้วยกิจกรรมอย่าง 1 ของจิตคือ การรู้ ซึ่งก็คือ การที่จิตแทงทะลุ เข้าไปถึงและสัมผัสกับความจริงระดับสูงนั้นโดยตรงโดยไม่มีอาศัยสื่อใด กล่าวคือ ไม่ใช่ทั้งเหตุผลและประสาทสัมผัสทั้ง 5 แต่เป็นการรู้จักสิ่งนั้นเองโดยตรง หรือเป็นประสบการณ์ตรงของผู้รู้

ในสันตกสูตร สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสกับสันตกะปริพาชกว่า
 ดุกรสันตกะ... ศาสดาบางคนในโลกนี้เป็นผู้ใช้ความตริก เป็น
 ผู้ใช้ความพิจารณา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน
 เทียบเหตุตามความที่ตนตริก คล้อยตามความที่ตนพิจารณา ดุกร
 สันตกะ ก็เมื่อศาสดาใช้ความตริก ใช้ความพิจารณาแล้ว ก็ย่อม
 มีความตริกดีบ้าง ความตริกชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่าง
 อื่นบ้าง... วิญญูชนนั้น ครั้นรู้ว่าพรหมจรรย์นี้ เว้นจากความยินดี
 ดังกล่าวแล้ว ย่อมเบื่อหน่ายหลักไปเสียจากพรหมจรรย์นั้น ดุกร
 สันตกะ พรหมจรรย์อันเว้นจากความยินดีที่วิญญูชนไม่พึงประพฤติ
 พรหมจรรย์เลย ถึงเมื่ออยู่ ก็พึงยังกุศลธรรมเครื่องออกไปจาก
 ทุกข์ให้สำเร็จไม่ได้ ประการที่สามนี้แล อันพระผู้มีพระภาค
 ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
 พระองค์นั้น ตรัสไว้แล้ว²³

และในพุทธวจนะของพระองค์ในสคาวสุตตรที่ว่า

ดุกรภารทวาชะ... มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง รู้ธรรมด้วย
 ปัญญาอันยิ่งเอง ในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้ฟังตามกันมาก่อน
 ถึงบารมีขั้นที่สุด เพราะรู้อยู่ในปัจจุบัน... ดุกรภารทวาชะ
 ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดรู้ธรรมด้วย
 ปัญญาอันยิ่งเอง ในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้ฟังตามกันมาก่อน
 ถึงบารมีขั้นที่สุด เพราะรู้อยู่ในปัจจุบัน ย่อมปฏิญาณอาทิพรหม-
 จรรย์ เราเป็นผู้หนึ่งของจำนวนสมณพราหมณ์เหล่านั้น²⁴

²³ ม. ม. 13/306.

²⁴ ม. ม. 13/737.

ข้อความนี้เป็นหลักฐานที่แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธว่าพระองค์ไม่ได้เป็นพวกเหตุผลนิยมที่ถือว่า ความตรึก ตรรก และวิธีการนิรนัยนั้นจะเป็นหัวใจของการได้มาซึ่งความรู้

ในความเห็นของผู้วิจัย ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาไม่ได้เป็นปฏิบัตินิยม ปฏิฐานนิยม วัตถุประสงค์นิยม เหตุผลนิยม ตามเหตุผลที่ได้กล่าวแล้ว แม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีความคิดทางญาณวิทยาและลักษณะบางอย่างที่คาบเกี่ยวและคล้ายกับแนวความคิดแบบต่าง ๆ เหล่านั้น แต่หากได้พิจารณาในรายละเอียดแล้วก็จะเห็นได้ว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงลักษณะรอง แต่สิ่งที่มีความสำคัญเปรียบได้ดังหัวใจในทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญานั้นคือประสบการณ์ ด้วยประสบการณ์นั้นเป็นที่มาของความรู้ เป็นตัวที่จะทดสอบความจริงและตัดสินว่าสิ่งใดเป็นความรู้หรือไม่ แม้พุทธปรัชญาจะยอมรับเหตุผลว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้เราได้มาซึ่งความรู้ มันก็เป็นที่ยอมรับในฐานะที่เป็นบทบาทรอง

จากการวิเคราะห์ความคิดทางญาณวิทยา เราจะเห็นได้ว่าความเป็นประสบการณ์นิยมของพุทธศาสนานั้นสะท้อนให้เห็นได้ในความคิดเรื่องประสาทสัมผัส การรับรู้ การพิสูจน์ได้ว่าจริง และความรู้

ความสำคัญของผัสสะในฐานะเป็นที่เกิดของความรู้นั้นมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกว่า "ธรรมทั้งปวงมีผัสสะเป็นที่ก่อตัวขึ้น"²⁵ (ผัสสะสมุทฺทยา) ซึ่งก็แสดงว่า ความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นจะเป็นไม่ได้หากขาดการมีประสาทสัมผัส (sensation) และสิ่งทั้งหลายที่เราารู้เกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นขึ้นอยู่กับประสาทสัมผัส (senses)

²⁵ อัง. ทสก. 24/58; อัง. อญฐก. 23/189, 218.

ตามหลักการของพุทธศาสนานอกจากผัสสะจะเป็นที่เกิดของความรู้แล้ว ประสบการณ์นั้นก็ถือได้ว่าเป็นตัวที่บอกความจริงแก่เรา สิ่งที่เราเห็น ได้ยินด้วย ตัวของเรานั้น เป็นตัวชี้ขาดหรือตัดสินว่าสิ่งที่เรารู้นั้นเป็นความจริง ประสบการณ์ จึงเป็นตัวทดสอบและตัดสินความจริงความเท็จ ในทรรศนะของพุทธปรัชญา ความจริงนั้นสัมพันธ์กับการสามารถพิสูจน์ได้ว่าจริง (verification) ด้วยประสบการณ์ของตนเองในแง่ที่ว่า มันเป็นคุณลักษณะที่จำเป็นอย่างหนึ่งของความจริง กล่าวคือ สิ่งที่เป็นจริงนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าจริง (verifiable) อย่างไรก็ตาม การสามารถพิสูจน์ทดสอบได้ว่าจริงนั้นก็ไม่ได้เป็นตัวที่ทำให้สิ่งนั้น ๆ เป็นจริง มันเป็นเพียงทางที่บุคคลจะได้มีประสบการณ์ ได้รู้ ได้เห็น ประจักษ์ ในความจริงของสิ่งนั้น ๆ ด้วยตัวเอง

ในการวิเคราะห์เรื่องความรู้ เราได้เห็นแล้วว่าความเชื่อ (belief) นั้นเป็นคุณสมบัติเบื้องต้นทางญาณวิทยาของสิ่งที่จะจัดได้ว่าเป็นความรู้ แต่ลำพังความเชื่อที่ไม่ได้ดำเนินต่อไปถึงขั้นทดลองปฏิบัติเพื่อให้เห็นจริงด้วยตนเองนั้นก็ ไม่อาจนับได้ว่าเป็นความรู้* ความเชื่อที่จะผ่านไปเป็นความรู้ได้นอกจากจะต้องจริง (true) แล้ว มันยังจะต้องมีสิ่งที่จะมาสันนิษฐานให้เป็นที่ยอมรับได้ สำหรับพุทธปรัชญาแล้ว การพิสูจน์ได้ว่าจริงด้วยประสบการณ์นั้น เป็นสิ่งที่ทางฝ่ายพุทธให้ความสำคัญมาก และเนื่องจากมันเป็นวิธีการทดสอบความจริงด้วยตนเองโดยตรง มันจึงเป็นทั้งคุณสมบัติที่สำคัญและเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับความรู้

*ในทางพุทธปรัชญา การจะเข้าถึงความจริงและมีความรู้ได้นั้น บุคคล จำเป็นจะต้องมีการปฏิบัติเพื่อทดสอบให้เห็นประจักษ์ในความจริงนั้นด้วยตัวของตัวเอง เป็นประสบการณ์ตรง

ด้วยเหตุที่ประสบการณ์ตามความหมายของทางฝ่ายพุทธนี้มี 2 ระดับ คือ ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส กับประสบการณ์ที่พ้นจากประสาทสัมผัส การพิสูจน์ได้ว่าจริง จึงทำได้ 2 ทาง คือ โดยการใช้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (sense experience) หรือลงมือปฏิบัติตามเพื่อทดสอบผลที่เกิดขึ้นสำหรับในกรณีที่เป็นความจริงระดับสามัญ แต่ถ้าเป็นกรณีของความจริงระดับสูง การพิสูจน์ว่าจริงนั้นจะต้องใช้ประสบการณ์ที่อยู่นอกข่ายประสาทสัมผัสธรรมดา ซึ่งก็คือการใช้ความสามารถในการรู้ของจิตในระดับสูงแทงทะลุ เจาะตรงเข้าถึงเพื่อการรู้เห็น เข้าใจ และประจักษ์แจ้งในความจริงนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ตามหลักของพุทธศาสนา การพิสูจน์ความจริงในระดับสูงนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะจิตของผู้ที่ฝึกอบรมปฏิบัติ ดำรงอยู่ด้วยศีล มีอินทรีย์สังวรณ์ มีสติสัมปชัญญะ ตัดนิวรณ์ 5 ออกไปได้นั้นจะทำให้บุคคลได้ฌาน และยังผลให้จิตมีสมรรถภาพพิเศษในการรู้ที่เรียกว่า วิชชา 3 หรือ ญาณ 3^{๒๘} ซึ่งสามารถพิสูจน์ทดสอบความจริงระดับสูงที่อยู่นอกขอบข่ายของประสาทสัมผัสธรรมดาบางอย่าง เช่น ความสามารถในการรู้เห็นการเกิดการตาย รู้เห็นกรรมและความ เป็นไปตามกรรมของสัตว์ซึ่งเรียกว่า ทิพพจักขุ (clairvoyance) หรือจุตูปปาตญาณนั้นใช้พิสูจน์ความจริงในเรื่องของกรรม ส่วนการระลึกชาติหรือเรื่องราว เหตุการณ์ในอดีตที่เรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (retrocognition) นั้น สามารถพิสูจน์การมีอยู่และความเป็นไปในชาติก่อน ๆ ที่แล้วมาให้เห็นจริงได้ เป็นต้น

สำหรับพุทธปรัชญา ความรู้หมายถึงการรู้ความจริง และความจริง นั้นมี 2 ระดับ อันได้แก่ ความจริงระดับโลก (สมมติสัจจะ) และความจริง

^{๒๘}ดู ม.ม. 13/15-17.

ระดับสูง (ปรมาตถสังขะ) ความรู้ในพุทธปรัชญาจึงมี 2 ระดับคือ ความรู้ที่เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม เพื่อเป้าหมายในโลกนี้ที่เรียกว่า ความรู้สามัญ (โลกียปัญญา) และความรู้ที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายระดับสูง หรือเป้าหมายทางธรรมที่เรียกว่า ความรู้ระดับสูง (โลกุตตรปัญญา)

หากเราจะพิจารณาคำนิยามความรู้ที่ว่า ความรู้เป็นความเชื่อที่เป็นจริงอันได้ผ่านการพิสูจน์แล้วว่าจริง ด้วยประสบการณ์ของตน (Knowledge is personally verified true belief) ก็จะทำให้เห็นว่า การพิสูจน์ทดสอบได้ว่าจริง (verification) นั้นปรากฏอยู่ในฐานะคุณสมบัติและเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับความรู้ทั้ง 2 ระดับ และเนื่องจากการพิสูจน์ได้ว่าจริงของพุทธปรัชญานั้น หมายถึงการทดสอบว่าจริงได้ด้วยประสบการณ์ทั้งในระดับประสาทสัมผัสและระดับเหนือประสาทสัมผัส มันก็หมายถึงว่าพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับประสบการณ์ทั้งในฐานที่เป็นเงื่อนไขหรือคุณสมบัติที่จำเป็นของความรู้ และในฐานที่เป็นตัวตัดสินความจริงและความรู้

ความสำคัญของการพิสูจน์ทดสอบได้ว่าจริงในพุทธปรัชญา ซึ่งแท้จริงก็คือการให้ความสำคัญกับประสบการณ์นั้น นอกจากจะสะท้อนให้เห็นได้จากคำนิยามความรู้ในฐานที่เป็นเงื่อนไขและองค์ประกอบที่สำคัญของความรู้ดังกล่าวแล้ว เรายังจะเห็นได้จากที่อื่น ๆ ได้อีกหลายจุด เช่น จากจุดเริ่มต้นหรือการบังเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ได้ให้ความสำคัญกับหลักการพิสูจน์ทดสอบได้ว่าจริงนี้แล้ว ดังที่เราได้ทราบจากประวัติของศาสนามาว่า หลังจากพระพุทธองค์ได้ออกศึกษาแล้ว เรียนวิชาจากอาจารย์ในสำนักต่าง ๆ มาแล้ว พระองค์ก็ได้ทรงทดสอบวิชาความรู้เหล่านั้น โดยได้ทดลองปฏิบัติทุกรูปแบบตามที่ได้แล้ว เรียนมาจากเจ้าลัทธิต่าง ๆ จนเห็นประจักษ์ชัดด้วยพระองค์เองว่าการแสวงแต่กามสุขนั้นเป็นทางสุดโต่งที่ไม่อาจทำให้ชีวิตมีความหมายอย่างแท้จริง ส่วนการบำเพ็ญโยคะนั้นก็นำไปสู่ผลสำเร็จทางจิตในฝ่ายสมาธิอย่างเดียว สำหรับ

การบำเพ็ญตบะนั้นก็เป็นการนำตนให้ลำบาก เป็นการหาทุกข์ใส่ตน วิธีการต่าง ๆ นี้ไม่ใช่มรรค ไม่ใช่วิธีถูกต้อง พระองค์จึงได้ทดลองปฏิบัติด้วยทางสายกลางจนค้นพบว่า วิธีแห่งปัญญานั้นเป็นทางที่ถูกต้องที่ทำให้หลุดพ้นได้จริง ซึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นการไม่ยอมรับทฤษฎีลัทธิต่าง ๆ ที่ให้ทรรศนะหรือคำตอบต่อปัญหาต่าง ๆ ในสมัยนั้นโดยไม่ได้ทดสอบความจริงด้วยตนเอง นับเป็นการยืนยันอย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักพิสูจน์ทดลองปฏิบัติเพื่อให้เกิดประสบการณ์และประจักษ์ความจริงด้วยตนเองมาตลอด เป็นการเน้นอดีตประจักษ์มาแต่แรก อาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็ด้วยการใช้วิธีการพิสูจน์ทดสอบความจริงด้วยประสบการณ์ของพระพุทธองค์นั่นเอง

นอกเหนือจากการค้นพบสังขธรรมด้วยวิธีการพิสูจน์ทดสอบความจริงด้วยตนเองแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงสอนให้สาวกใช้วิธีการพิสูจน์ว่าจริงนี้ด้วยดังจะเห็นได้ว่า การสอนของพระองค์นั้นเป็นการสอนให้รู้ตาม ไม่ใช่ให้เชื่อตาม แม้ธรรมเทศนาของพระองค์เอง พระองค์ก็ทรงสอนไม่ให้ด่วนเชื่อ ไม่ให้ปลงใจเชื่อ แต่ให้ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน และตรวจสอบด้วยการปฏิบัติและประสบการณ์ของตนดูให้เห็นจริงเสียก่อนแล้วจึงเชื่อ ทรงเรียกร้องให้ตรวจสอบคำสอน รวมทั้งตรวจสอบพระองค์เองก่อนสดับธรรม²⁷ คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีลักษณะเป็น เอหิภัสลิกะ กล่าวคือ เป็นการเชิญให้เข้ามาดูและพิสูจน์ให้เห็นด้วยตนเอง

นอกเหนือจากการพิสูจน์ทดสอบได้ว่าจริงแล้ว การเป็นประสบการณ์นิยมของพุทธศาสนายังสะท้อนให้เห็นได้ในทรรศนะที่มีต่อการรับรู้* (perception)

²⁷ ม. มุ. 12/535-539.

* การรับรู้ เป็นการนำเอาข้อมูลจากโลกภายนอกเข้ามาสู่จิต หรือความสำนึกของเรา พร้อมทั้งมีการจัดการ ตีความ และสังเคราะห์ข้อมูลนั้น

โดยถือว่าการรับรู้ทั้งที่เป็นการรับรู้ทางประสาทสัมผัสซึ่งเป็นการรับรู้แบบปกติ (sense perception หรือ normal perception) และการรับรู้ที่อยู่พ้นจากประสาทสัมผัสซึ่งเป็นการรับรู้ที่เหนือปกติ (extrasensory perception or paranormal perception) นั้นเป็นวิธีที่นำไปสู่ความรู้

โดยทั่วไปแล้ว การยอมรับหรือถือว่าเรามีความรู้จากการรับรู้นั้น ย่อมหมายถึงการมีสมมติฐานว่าเรามีทางที่จะรู้โลกภายนอกได้โดยตรง สำหรับ พุทธปรัชญาอายุต้นๆ ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นทางที่เราใช้รับรู้โลก การรับรู้ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาจึงเป็นการมีประสบการณ์เกี่ยวกับโลกโดยอาศัยอายตนะ 6 ทรรศนะเช่นนี้จัดได้ว่าสอดคล้องกับความรู้ลึกหรือสามัญสำนึกของคนส่วนใหญ่ เพราะโดยทั่วไปแล้วมนุษย์จะโยงการรับรู้ (perception) ของตนเข้ากับโลก เราเห็นด้วยตาของเรา เราได้ยินทุกคำพูด เราได้กลิ่นหอมของดอกไม้ เราได้ลิ้มรสอาหารอร่อย กายของเราสัมผัสกับความหนาวเย็น ใจของเราคิดนึกรู้เรื่องราวต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นการรับรู้ด้วยตัวของเราเอง ประสบการณ์ทั้งหมดที่เรามีและสามัญสำนึกทำให้เราเชื่อว่า เรารู้เกี่ยวกับโลกภายนอกโดยตรงโดยผ่านทางอายตนะ ตามหลักการของพุทธปรัชญา สิ่งเดียวที่เราจะเชื่อและแน่ใจได้ก็คือ ประสบการณ์ของเราเอง และประสบการณ์ไม่ว่าจะเป็นระดับผัสสะหรือเหนือผัสสะนั้นก็ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ให้ความรู้เกี่ยวกับโลกที่ถูกต้อง โดยสิ่งต่าง ๆ นั้นมันก็เป็นดังเช่นที่มันปรากฏต่อการรับรู้ของเรานั่นเอง

ในทรรศนะของพุทธปรัชญา "โลก" เป็นสิ่งที่จิตออกไปรับรู้โดยอาศัยทางรับรู้ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามนัยนี้ "โลก" จึงสรุปลงได้เป็นรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสกาย และสิ่งที่รู้ได้ด้วยจิต และสิ่งต่าง ๆ ในโลกนั้นก็คือ สิ่งที่ประกอบด้วยอายตนะทั้ง 6 และวัตถุที่อายตนะเหล่านั้นรับรู้

(corresponding objects) ด้วยเหตุที่ความเป็นไปของโลกทั้งหมดคือ ความเป็นไปของ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่มีสัมผัสกาย และสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ การรู้จักสิ่งทั้ง 6 นี้ ตามความเป็นจริงก็เท่ากับเป็นการรู้จักโลกทั้งหมด ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกนั้นเป็นไปในลักษณะที่ว่า คนรับรู้โลกภายนอกหรือ สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่นอกตัวเราโดยผ่านอายตนะ ความรู้เกี่ยวกับโลกของเราจึงได้ มาจากการรับรู้ด้วยอายตนะทั้ง 6 ของเรา โดยการรับรู้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า การรับรู้ทางผัสสะ นั้นจัดเป็นประสบการณ์ทาง ประสาทสัมผัส ส่วนการรับรู้ด้วยจิต อันเป็นการรับรู้ในวิถีทางอื่นที่นอกเหนือ จากประสาทสัมผัสนั้นจัดเป็นประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา โดย นี้นี้เราจึงกล่าวได้ว่า ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาความรู้เกี่ยวกับโลกของ มนุษย์นี้ได้มาจากประสบการณ์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ประสบการณ์นั้นเป็นที่มาของ ความรู้

จากที่กล่าวมา เราจะเห็นได้ว่าในเรื่องที่เกี่ยวกับความรู้แล้ว พุทธปรัชญาถือว่าประสบการณ์เป็นสิ่งสำคัญทั้งในแง่ที่เป็นที่มาของความรู้ และเป็นตัวทดสอบความรู้และความจริง

อย่างไรก็ตาม การกล่าวเช่นนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าประสบการณ์ จะเป็นทางเดียวที่จะนำไปสู่ความรู้ได้ เพราะจากการศึกษาและวิเคราะห์ เรื่องความรู้ของพุทธปรัชญาในบทก่อน เราได้เห็นแล้วว่ามามีหลักฐานทางศาสนา ที่แสดงว่าพุทธปรัชญานั้นไม่ได้ปฏิเสธเหตุผล ดังจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้ เหตุผลทั้งในการสอนธรรม เช่น การใช้เหตุผลชี้แจงเรื่องกรรมกับการไม่ เสื่อมภาคของมนุษย์ นอกจากนั้นในการอภิปรายโต้ตอบกับผู้ที่มีทฤษฎีแตกต่าง ไปนั้น พระองค์ก็ใช้เหตุผลชี้ให้เห็นความบกพร่อง ความขัดแย้งหรือความไม่ ถูกต้องของทฤษฎีนั้นๆ ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังทรงสอนให้สาวกและผู้ที่เกี่ยวข้อง

ใช้เหตุผลในการพิจารณาธรรม ในการศึกษาหาบทสรุปและหาความจริงใน
สิ่งต่าง ๆ ดังที่พระองค์ได้กระทำมาแล้ว

อนึ่ง การที่พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงโยนิโสมนสิการ ซึ่งมีความหมายพอ
จะเทียบเคียงได้กับการคิดอย่างมีเหตุผลไว้ว่า มัน เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับศรัทธา
ในแง่ที่เป็นปัจจัยภายในที่ส่งเสริมศรัทธาและนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง
ได้นั้นก็เป็นการแสดงถึงบทบาทของเหตุผลนัยหนึ่งด้วย

ตามหลักของพุทธธรรม โยนิโสมนสิการนั้นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญสำหรับ
การเข้าถึงความรู้ในระดับสามัญและระดับสูง กล่าวคือ ผู้ที่จะเข้าถึงความรู้โดย
เริ่มต้นด้วยศรัทธานั้นก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ เพราะศรัทธาหรือความเชื่อ
อย่างเดียวนั้นไม่สามารถทำให้ปัญญาเจริญถึงที่สุด สำหรับการเข้าถึงความรู้ระดับสูง
หรือการหยั่งรู้ความจริงนั้นก็จำเป็นต้องมีโยนิโสมนสิการทำหน้าที่ทางปัญญาให้เกิด
ความรู้ความเข้าใจ และหากจะพิจารณาในกระบวนการรับรู้เอง โยนิโสมนสิการ
ก็มีบทบาทสำคัญในแง่ที่เป็นตัวสกัดกั้นวิชาตมทาทำให้เกิดสติสัมปชัญญะอันจะช่วยให้
กระบวนการรับรู้นั้นเดินไปในทางที่ถูกต้อง ทั้งหมดนี้ต่างก็เป็นหลักฐานที่ช่วยสนับสนุน
ว่าพุทธปรัชญาไม่ได้ปฏิเสธเหตุผล

ในเรื่องการรู้ (cognition) นั้นพุทธปรัชญาถือว่าเราสามารถรู้ได้ใน
2 ลักษณะ* คือ รู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 และรู้ด้วยใจซึ่งก็หมายถึงรู้ด้วยปัญญา
หรือความเข้าใจ ดังจะยกตัวอย่างอธิบายการรู้ (cognition) ไปได้ว่า ในกรณี

* การรับรู้ (perception) ที่ตามศัพท์ทางพุทธศาสนา เรียกว่า ทัมมสัญญา
นั้น มีได้ 2 ทาง คือ การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sensory perception) ที่เรียก
ว่า ปัญจทวาริกสัญญา และการรับรู้ด้วยจิตหรือปัญญา (mental perception)
ที่เรียกว่า มโนทวาริกสัญญา

ที่เราารู้ (cognize) ไฟที่กำลังลุกโชนอยู่เบื้องหน้า เราเชื่อมั่นได้ด้วยการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sense perception) ทางตา อันเป็นการพิสูจน์ว่าจริงด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสของตนเองโดยตรง จัดเป็นการรู้โดยตรง แต่ถ้าเป็นกรณีไฟนั้นไม่ได้ลุกอยู่เบื้องหน้าเรา แต่เราเห็นควันของมันพวยพุ่งขึ้นมาในท้องฟ้าในที่ไกล ๆ เราก็รู้ว่าจะต้องมีไฟในบริเวณที่เกิดควันนั้น การรู้ในลักษณะนี้เป็น การรู้โดยผ่านทาง การรับรู้ควันซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากไฟ ไฟที่เรารู้ในกรณีหลังนี้เป็นไฟที่เกิดขึ้นจากความคิด จากการอนุมานใช้เหตุผล จัดเป็นการรู้โดยอ้อม ดังนั้นการรับรู้ไฟที่เป็นไปได้ใน 2 ลักษณะนี้แสดงว่าพุทธปรัชญายอมรับว่าการอนุมานหรือการคิดหาเหตุผลซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนการรับรู้หรือประสบการณ์นั้นก็เป็นอภิวິธีการหนึ่ง หรือแหล่งที่มาอีกทางหนึ่งของความรู้

แท้จริงแล้วพุทธปรัชญายอมรับว่าเหตุผลมีบทบาทในการช่วยให้เราได้มาซึ่งความรู้ แต่การตั้งประเด็นกับเหตุผลในกาลามสูตร²⁸ นั้นเป็นการชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่จะจัดว่าเป็นความรู้นั้นควรจะได้รับ การทดสอบพิสูจน์ยืนยันด้วยประสบการณ์ของตนเอง มันไม่ได้เป็นการปฏิเสธเหตุผลหรือไม่ยอมรับความรู้ที่เป็นตรรก การอนุมาน หรือการตรงตามเหตุผลเสียโดยทั้งหมด ดังที่คนส่วนใหญ่เข้าใจกัน

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่เราควรทำความเข้าใจให้ถูกต้องเกี่ยวกับการยอมรับเหตุผลของพุทธปรัชญาก็คือ การยอมรับนั้นเป็นการยอมรับในแง่ที่ว่า แม้เหตุผลจะมีความสำคัญและมีบทบาทในการนำไปสู่ความรู้ มันก็เป็นไปในลักษณะที่เป็นตัวช่วยหรือตัวเสริม เพราะพื้นฐานที่แท้จริงนั้นคือประสบการณ์ และเหตุผลนั้นก็ เป็นสิ่งที่จำกัด กล่าวคือ ล้ำพียงแต่เหตุผลอย่างเดียวนั้นไม่อาจที่จะให้ความรู้

²⁸ อ่างแล้ว ดูรายละเอียดในบทที่ 3 หน้า 162-163.

ได้ เพราะตามนัยของพุทธปรัชญา สิ่งที่ได้จากการพิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผล เพียงอย่างเดียวนั้นทำให้เกิดได้เพียงศรัทธา หรือความเชื่อที่มีเหตุผล ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของสิ่งที่จะถือได้ว่าเป็นความรู้ แต่มันก็ยังไม่เพียงพอที่จะเรียกได้ว่าเป็นความรู้ เพราะตามหลักการของทางฝ่ายพุทธ สิ่งที่จะจัดเป็นความรู้ได้นั้นจะต้องผ่านการพิสูจน์ทดสอบว่าจริงด้วยประสบการณ์ของตนเอง เพื่อที่จะได้เกิดการรู้ เห็น ประจักษ์ด้วยตนเอง สิ่งที่จะถือได้ว่าเป็นที่มาของความรู้และมีความสำคัญเป็นอันดับแรกนั้นจะต้องเป็นประสบการณ์ เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่จะให้ความรู้โดยตรง (direct knowledge) และในกรณีที่เกิดปัญหาความขัดแย้งใด ๆ ในระหว่างสิ่งที่ยืนยันหรือกล่าวอ้างจากแหล่งที่มาที่ต่างกันของความรู้ พุทธปรัชญา ก็จะทำให้ความสำคัญสูงสุดแก่ประสบการณ์ และจะถือเอาประสบการณ์เท่านั้นเป็นตัวตัดสินความจริงหรือข้อยุติ

แนวความคิดของการที่พุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับประสบการณ์มากกว่า เหตุผลนั้นยังจะเห็นได้อีกในเรื่องของการยอมรับการอนุมานในแง่ที่ว่า การยอมรับเหตุผลนั้นต้องเป็นเหตุผลที่มีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์ พุทธปรัชญายอมรับเฉพาะการอนุมานที่มีพื้นฐานอยู่บนการรับรู้หรือการประจักษ์ (perception) ทั้งแบบปกติ (normal perception) และแบบเหนือปกติ (paranormal perception) ดังปรากฏหลักฐานของการอนุมานที่มีพื้นฐานอยู่บนการประจักษ์ในสังยุตตนิกาย และมีชฌิมนิกาย ตัวอย่าง เช่น ความจริงที่ว่า "เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ"²⁹ และ "สังขารทั้งหลายทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง"³⁰ นั้นต่างก็เป็นการสรุปจากการคิดหาเหตุผลที่มีพื้นฐานอยู่บนการสังเกต (observation) หรือหลักฐานทางประสบการณ์ (empirical evidence) สำหรับ

²⁹ ชาติปัจจุย ชรามรณํ สัง. นิ. 16/5.

³⁰ สัพเพ สงฺขารา อนิจจา ม. มุ. 12/393, 396.

การอนุมานที่มีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส (ESP) ก็มีตัวอย่างในเรื่องของกรรมที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าจริงด้วยทิพพจักขุ³¹ และในมหาสิหนากสูตร³² ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ เจโตปริยญาณและทิพพจักขุตรวจสอบจิตของผู้อื่น และตรวจสอบความจริงในสมมติฐานของพระองค์

แม้พุทธปรัชญาจะยอมรับว่า เหตุผลนั้นมีบทบาทและเป็นวิธีหนึ่งในการช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ มันก็เป็นที่ยอมรับในลักษณะที่ตระหนักถึงความจำกัดของมันว่า ความรู้ระดับเหตุผลนั้นยังไม่แน่³³ การค้นหาเหตุผลนั้นอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ อาจจะสมเหตุสมผลหรือไม่สมเหตุสมผลก็ได้ และถึงแม้ว่าการค้นหาเหตุผลนั้นจะสอดคล้องถูกต้องสมเหตุสมผล มันก็อาจจะจริงหรือเท็จก็ได้ ความจริงเท็จของทฤษฎีในแง่ของการสอดคล้องกับความจริงนั้นไม่อาจตัดสินได้จากความสอดคล้องลงรอยกันของการหาเหตุผล และความถูกต้องของการหาเหตุผลนั้นก็ไม่ได้เป็นมาตรการเดียวของความจริง ด้วยในบางครั้งทฤษฎีที่มีเหตุผลดีอาจจะเท็จ และทฤษฎีที่บกพร่องในแง่ที่ขาดการมีเหตุผลที่ดีสนับสนุนก็อาจจะถูกกล่าวได้ว่าเหตุผลนั้นอาจจะช่วยชี้ให้เราเห็นความจริง เห็นว่าอะไรเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือ น่ายอมรับ หรืออาจจะนำไปสู่ความรู้ แต่เหตุผลก็ไม่สามารถพิสูจน์และแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีนั้น ๆ เป็นจริงได้ สิ่งเดียวที่จะแสดงให้เห็นได้ว่าจริงก็คือ การพิสูจน์ทดสอบด้วยประสบการณ์ให้ประจักษ์แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง

นอกจากนี้แล้วในพุทธปรัชญายังถือว่า มีความรู้ระดับสูงบางอย่าง เช่น อภิญญาอย่างที 6 คือ อาสวัคชญาณ และนิพพานนั้นเป็นสิ่งที่อยู่พ้นเหตุผล

³¹ อัง. จต. 21/198.

³² ม. ม. 12/378.

³³ ม. ม. 13/655 และ ม. อ. 14/6 ดูรายละเอียดในบทที่ 3 หน้า

หรือแฉวงของตรรกในแง่ที่ว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้หรือเข้าถึงได้ด้วยเหตุผล หรือการอนุมาน วิธีทางเดียวที่เป็นได้ก็โดยการมีประสบการณ์ตรง คือ การหยั่งรู้ด้วยปัญญาจักขุ แทะทะลุ เข้าถึงความจริง หรือตัวสภาวะที่เป็นอยู่จริง โดยตรง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พอจะสรุปได้ว่าในเรื่องที่เกี่ยวกับความรู้แล้ว พุทธปรัชญาถือว่า ทั้งประสบการณ์ ซึ่งในที่นี้หมายถึงการรับรู้ทางประสาทสัมผัส กับการรับรู้ที่พ้นไปจากประสาทสัมผัสธรรมดา* และเหตุผลนั้นต่างก็เป็นวิธีที่จะนำไปสู่ความรู้ได้ด้วยกัน โดยในการยอมรับ เช่นนี้พุทธปรัชญาได้ให้ความสำคัญกับประสบการณ์เป็นอันดับแรก เนื่องจากความรู้ที่แท้ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญานั้นไม่ได้เป็นการรู้สิ่งสมบูรณ์ แต่เป็นการรู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็น ในทางญาณวิทยา การอ้างอิงถึงประสบการณ์จึงเป็นสิ่งจำเป็น ด้วยเหตุที่ว่ามันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของความรู้ เป็นตัวทดสอบความจริง อีกทั้งยังเป็นตัวตัดสินที่จะถือเป็นข้อยุติได้ในกรณีที่มีความไม่ชัดเจนหรือความขัดแย้งใด ๆ เกิดขึ้นจากแหล่งต่าง ๆ ที่เป็นที่มาของความรู้

อย่างไรก็ตาม แม้พุทธปรัชญาจะยอมรับประสบการณ์และเหตุผลในฐานะที่มาของความรู้ พุทธปรัชญาก็ตระหนักถึงความจำกัดของมัน กล่าวคือ

* การรับรู้ทางประสาทสัมผัส หมายถึงการรับรู้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ส่วนการรับรู้ที่อยู่เหนือการรับรู้ทางประสาทสัมผัสหมายถึงการรับรู้ด้วยจิต (mental perception) ซึ่งนอกจากจะเป็นการมีประสบการณ์ตรงคือการเข้าถึงหรือสัมผัสกับความจริงโดยตรงแล้ว ยังหมายรวมถึงการรับรู้ด้วยการไตร่ตรอง การคาดคะเน เฟื่องพินิจดูความคิดและความเป็นไปของจิต กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การคิดหาเหตุผลด้วยนั่นเอง

ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสนั้นแม้โดยฐานะแล้วจะเป็นสิ่งที่สำคัญเนื่องจากมันเป็นพื้นฐานของการรับรู้ ไม่ว่าจะในระดับธรรมดาหรือเหนือธรรมดา* มันก็เป็นสิ่งจำกัด ในแง่ที่ว่าประสาทสัมผัสของมนุษย์นั้นมีสมรรถภาพในการรับรู้และทำงานได้ในขอบเขตที่จำกัด ตาของเราไม่อาจเห็นรัศมีสีม่วงของแสงอาทิตย์ หูของเราไม่สามารถรับเสียงที่มีความถี่น้อยเกินไปหรือมากเกินไปในขณะที่สัตว์บางชนิดสามารถได้ยินได้ หรือสนามแม่เหล็กไฟฟ้านั้นเป็นสิ่งที่ยอมรับกันว่ามียู่อุต แต่เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส เหล่านี้ล้วนแสดงว่ามีสิ่งที่มีอยู่บางอย่างที่มนุษย์ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส และประสาทสัมผัสของมนุษย์ก็เป็นสิ่งจำกัด

เมื่อมนุษย์รู้โลกได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่ประสาทสัมผัสเป็นสิ่งที่จำกัด สิ่งที่มนุษย์จะสามารถรู้หรือมีประสบการณ์ได้ด้วยประสาทสัมผัสจึงมีขอบเขตจำกัดด้วย ที่มนุษย์เรารู้โลกได้อย่างที่เป็นอยู่นี้ก็เพราะเรามีอวัยวะรับสัมผัสอย่างที่เป็นอยู่ หากแม้มนุษย์มีประสาทสัมผัสที่พิเศษหรือแตกต่างไปจากที่เป็นอยู่ การรับรู้ ประสบการณ์ และโลกของมนุษย์ก็คงจะแตกต่างไปจากที่เป็นอยู่ในขณะนี้ด้วย

* ตามหลักการของพุทธศาสนาแล้ว การเกิดขึ้นของการรับรู้ในระดับเหนือปกติ (ESP) นั้นจำเป็นจะต้องมีการสะสมของการรับรู้ หรือประสบการณ์ในระดับประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐาน ซึ่งเมื่อใช้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติและการวิเคราะห์ก็จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้ง ลึกซึ้ง สว่างโพลงขึ้นในจิตใจ เป็นการรับรู้ในลักษณะของการแทงทะลุเข้าไปสัมผัสกับความจริงนั้นโดยตรง

ในความเป็นจริงแล้ว คนโดยทั่วไปต่างก็ตระหนักว่า ในโลกแห่ง
 ความรู้นั้นยังมีบางส่วนที่เรายังไม่อาจรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า แม้แต่
 วิทยาศาสตร์เองนั้นมันก็เป็นสิ่งจำกัด สิ่งทีวิทยาศาสตร์รู้นั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่ง
 ของสิ่งที่รู้ได้เท่านั้น

พุทธปรัชญานั้นถือว่า ในโลกแห่งความรู้นั้นยังมีบางส่วนที่เรายังไม่อาจ
 รู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า สิ่งที่มีอยู่บางอย่างนั้น เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้
 แต่รับรู้ได้ทางจิต (มโนทวาร) ตามหลักพุทธธรรม สวรรค์-นรก นิพพาน นั้นเป็น
 สิ่งทีรู้ไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า แต่เป็นสิ่งที่มียู่จริง ๆ ตามธรรมชาติ
 ประกอบด้วยเหตุผล หลักฐานข้อเท็จจริง พร้อมด้วยบทพิสูจน์ มันเป็นสิ่งที่สามารถ
 รู้ได้ด้วยประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา คือรู้ได้ด้วยจิต โดยการ
 เข้าสัมผัสกับสิ่งนั้น ๆ โดยตรง ความจริงในระดับนี้ผู้อื่นไม่สามารถแสดงให้เห็น
 ประจักษ์แก่ใครได้ แต่หากบุคคลมีเจตนาอันแรงกล้าที่จะเห็นและพิสูจน์ด้วยตนเอง
 แล้วก็ทำได้โดยการปฏิบัติตามหลักการและวิธีที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ คือการ
 ปฏิบัติทางจิต ทำสมาธิ จนได้ฌาน อภิญญา เนื่องจากทางฝ่ายพุทธถือว่าจิตเป็น
 ตัวธาตุรู้ ซึ่งหากได้มีการฝึกอบรมอย่างดีแล้ว จะมีอานุภาพที่ยิ่งใหญ่ สามารถรู้ได้
 อย่างน่าอัศจรรย์ จิตที่มีสมาธิถึงขั้นสูงนี้จะแหลมคม มีความสามารถระดับสูงในการรู้
 สามารถพิสูจน์เรื่องนรก-สวรรค์ นิพพาน ให้ประจักษ์ชัดแก่ตนได้ ดังนั้นสิ่งเหล่านี้
 จึงเป็นสิ่งที่มียู่ตามความจริง สามารถรู้เห็นตามได้ ดังได้ปรากฏผู้มีผู้รู้และเห็น
 ตามพระพุทธองค์ในเรื่องนี้มาแล้วเป็นจำนวนมาก และแม้กระทั่งในปัจจุบันก็ยังมีอยู่
 แต่เป็นจำนวนน้อยเนื่องจากจิตใจของคนสมัยใหม่นี้ค่อนข้างจะสับสนวุ่นวายไม่มีใคร
 สงบระงับ

สำหรับการเข้าถึงความจริงระดับสูง ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่พ้นไปจาก
 ประสาทสัมผัสธรรมดา (ESP) นี้ แม้พุทธศาสนาจะยอมรับว่าเป็นวิถีทางพิเศษที่
 เราจะใช้พิสูจน์ทดสอบความจริง และการมีอยู่ของบางสิ่งซึ่งไม่สามารถจะรู้ได้ด้วย
 การรับรู้ทางประสาทสัมผัสธรรมดา แต่ในขณะเดียวกันก็เห็นว่าเนื้อหาสาระของ
 ความรู้แบบนั้นไม่ได้เป็นความจริงแท้สูงสุด (ultimate reality) ที่จะช่วยให้
 ถึงเป้าหมายหรือความหลุดพ้นได้

ตามนัยของพุทธปรัชญา นอกเหนือจากอภิญญาที่ 6 คือ อาสวัชชญาณ
 แล้ว ความรู้อะไรก็ตามที่ได้จากประสบการณ์ชั้นเหนือปกติ (ESP) นั้นเป็นเพียงวิถี
 (means) ไม่ใช่เป้าหมาย (ends) กล่าวคือ แม้ความรู้แบบนี้จะไม่ใช้ประสบการณ์
 ลึกลับ (mystic experience) ที่เกิดขึ้นในฉับพลันทันทีโดยไม่มีสาเหตุ และ
 ไม่สามารถอธิบายได้ ทางฝ่ายพุทธก็ไม่ได้ถือว่ามันเป็นเป้าหมายในตัวเอง เพราะ
 ตามหลักการแล้ว การศึกษาและปฏิบัตินั้นไม่ได้เป็นไปเพื่ออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์
 พระพุทธองค์ทรงยอมรับความรู้พิเศษที่เป็นประสบการณ์ตรงเฉพาะตน เช่น
 อภิญญา ญาณ แต่ไม่ได้เห็นว่าเนื้อหาของความรู้ชนิดนี้จะทำให้ถึงความหลุดพ้น
 อันเป็นเป้าหมายเนื่องจากมันไม่เพียงพอสำหรับการหลุดพ้น และความรู้ที่ได้จาก
 ESP นั้นหากมีอคติและความรู้สึกส่วนตัวอยู่ด้วยแล้ว มันจะนำไปสู่ความเชื่อที่ไม่มี
 เหตุผล (dogmatic beliefs) ซึ่งจะทำให้บุคคลไม่สามารถเห็นสิ่งต่าง ๆ
 ตามที่มันเป็น สิ่งที่เราได้จากประสบการณ์และการรับรู้ในระดับที่เหนือการรับรู้
 ทางประสาทสัมผัสนั้นเป็นเพียงวิธีการที่จะช่วยให้เราเข้าถึงความจริงระดับสูง
 และบรรลุมเป้าหมายเท่านั้น ประสบการณ์ในระดับที่เหนือปกติจึงเป็นสิ่งที่จำกัด
 ด้วยเช่นกัน

เนื่องจากประสบการณ์ทั้งในระดับสามัญและระดับเหนือปกตินี้เป็น
 สิ่งจำกัด สิ่งใดที่เราไม่สามารถหาคำตอบได้ด้วยประสบการณ์ พุทธปรัชญา
 ก็จะไม่กล่าวถึงด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ และนี่ก็เป็นเหตุผลอย่างหนึ่งที่
 อธิบายว่าทำไมพุทธศาสนาจึงไม่สนใจและไม่พูดถึงปัญหาอภิปรัชญา และพยายาม
 ที่จะอธิบายสิ่งต่าง ๆ ด้วยความคิดทางญาณวิทยาแทน พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ
 ที่จะตอบอวยากตปัญหา 10 ข้อ ด้วยเหตุที่ว่ามันเป็นปัญหาที่อยู่พ้นประสบการณ์
 และไม่อาจรู้เห็นประจักษ์ชัดได้ว่าความจริงเป็นเช่นใด ดังนั้นการกล่าวโต้แย้ง
 ในสิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ไร้ผล เพราะไม่ว่าคำตอบหรือคำโต้แย้งจะออกมาใน
 ลักษณะใด ต่างฝ่ายต่างก็สามารถโต้แย้งและไม่สามารถชี้ขาดลงไปได้ว่าใคร
 ผิดใครถูก เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่พ้นขอบเขตของประสบการณ์ และประสบการณ์
 ไม่สามารถตัดสินได้

พุทธศาสนาถือว่ามนุษย์นั้นมีปัญหา มีความสามารถที่จะรู้ซึ่งสามารถ
 พัฒนาไปจนถึงขั้นของการรู้ความจริงระดับสูงซึ่งจะแก้ปัญหาขั้นสุดท้ายขั้นในสุด
 ของตนได้³⁴ และปัญหาของมนุษย์ที่ได้รับการฝึกอย่างดีแล้วนั้นย่อมเป็นปัญหาสูงสุด

³⁴ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 425.

เท่าที่จะมีได้เป็นได้ หากแม้ปัญญานั้นจะมีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงสิ่งที่สามารถรู้
ได้ด้วยผัสสะทั้ง 6 มันก็ไม่มีปัญญาจากแหล่งอื่นใดที่จะเหนือกว่าปัญญามนุษย์ได้³⁵
แต่ถึงกระนั้นพุทธศาสนาก็ยังถือว่าความรู้ของมนุษย์นั้นมีขอบเขตจำกัด และมี
บางสิ่งที่อยู่พ้นขอบข่ายของประสบการณ์ (อภิปรัชญา) และอยู่เหนือความสามารถที่
มนุษย์จะล่วงรู้ได้

สรุปได้ว่า สำหรับพุทธปรัชญาแล้วความรู้เป็นสิ่งจำกัด ขอบเขตของความรู้
นั้นจำกัดอยู่ที่เท่าที่ประสบการณ์หรือประสาทสัมผัสกับจิต (อายตนะ 6) ของเราจะไปถึง
แต่เนื่องจากในพุทธศาสนามองว่า "ประสบการณ์" นั้นนอกจากจะหมายถึงการรับรู้ด้วย
ประสาทสัมผัสตามปกติแล้ว มันยังหมายรวมถึงการรับรู้ในขั้นเหนือปกติด้วย พุทธศาสนา
จึงยอมรับและเชื่อว่ามามีสิ่งที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสธรรมดา โดยการมีอยู่ของมันได้รับการ
พิสูจน์และประจักษ์ชัดว่าเป็นความจริงมาแล้วโดยพระพุทธรองค์และเหล่าพระอรหันต์ แม้
การรู้ในระดับสูงนี้จะเป็นการรู้ที่พ้นคำอธิบาย มันก็ไม่ได้อยู่พ้นประสบการณ์ของมนุษย์
เพราะมันเป็นสิ่งที่แต่ละคนสามารถที่จะทดสอบ ประจักษ์ (realized) และเข้าถึง
(attained) ได้ด้วยตนเองหากได้พัฒนาความสามารถในการรู้จนสามารถเข้าถึง
ความรู้ระดับสูงได้

สำหรับความจำกัดของเหตุผลในฐานะที่เป็นที่มาของความรู้นั้น ผู้วิจัย
ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในตอนก่อนที่อภิปรายถึงการที่พุทธศาสนายอมรับว่าเหตุผล
ก็เป็นที่มาของความรู้อย่างหนึ่งด้วยแล้ว

แม้ชาวพุทธจะตระหนักและเน้นถึงความจำกัดของทั้งประสบการณ์
และเหตุผลในฐานะที่เป็นที่มาของความรู้ เราก็ไม่พึงเข้าใจว่าพุทธศาสนาจะ

³⁵ ที. ส. 9/343-350; ม. ม. 12/551-556.

เป็นวิมตินิยม (skepticism) เพราะการเข้าถึงข้อจำกัดนี้ไม่ใช่เพื่อให้เราปฏิเสธ เหตุผล และประสบการณ์ แต่เป็นการชี้เพื่อไม่ให้เราหลงผิด กล่าวคือไม่ให้เรา ถือเอาสิ่งที่ไม่มียู่ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ เพราะตามนัยของพุทธปรัชญา ความรู้จะต้อง เป็นการรู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นอยู่เท่านั้น และเพื่อไม่ให้เราถือเอาสิ่งที่เป็นผล ของการคิดหาเหตุผลบริสุทธิ์ กับการไตร่ตรองคาดคะเนว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง เพราะตามหลักการของพุทธศาสนาแล้ว สิ่งที่ถูกกล่าวสำคัญในกระบวนการรับรู้ก็คือ การลงมือทดสอบปฏิบัติด้วยตนเอง สิ่งที่ดีว่าเป็นความรู้จริงนั้นจะต้องได้มา โดยผ่านประสบการณ์จริง คือเป็นการสัมผัสหรือประจักษ์เองกับตัว³⁶ สำหรับใน ขั้นต้นนั้นอาจยอมให้มีการเชื่อตามเหตุผล แต่เมื่อมีการไตร่ตรองสอบสวนพิจารณา จนมีการรู้เห็นประจักษ์ในผลของการปฏิบัติ ความเชื่อหรือความรู้ความเข้าใจตาม เหตุผลก็จะกลายเป็นการรู้การเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาของตนเอง

จากที่กล่าวมาเราจะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญามีประสบการณ์เป็นพื้นฐาน ของความรู้ พุทธศาสนาไม่ยอมรับสิ่งที่ยอยู่นอกขอบข่ายของประสบการณ์ (อวิสัย) และสัจธรรมคำสอนของพุทธศาสนานั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการคาดคะเน หรือการคิดหาเหตุผลบริสุทธิ์ที่ขัดแย้งในตัวเอง กล่าวคือ เห็นได้ว่าเป็นจริงโดยไม่ต้องพิสูจน์ (self-evident) สิ่งทีพระพุทธรองค์ทรงสอนนั้นไม่ได้จริงโดยไม่ขึ้น กับประสบการณ์* แต่มันเป็นสิ่งที่จริงในความหมายของการตรงกับความเป็นจริง หรือสภาพที่เป็นอยู่ และสามารถพิสูจน์ความจริงนั้นให้ประจักษ์ได้ด้วยประสบการณ์**

³⁶สัง. ม. 19/1010-1022.

*true in a priori sense

**true in an empirically or experientially verifiable sense.

คำสอนต่าง ๆ นั้นไม่ได้มีพื้นฐานอยู่บนการรับรู้ที่อยู่พื้นประสบการณ์ทางประสาท-สัมผัสหรือการหยั่งรู้ที่ผิดปกติธรรมดา หากแต่เป็นคำสอนที่เป็นผลจากการปฏิบัติและการใช้ประสบการณ์ของพระพุทธรองค์ เองพิสูจน์ทดสอบจนเห็นประจักษ์ความจริงนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ด้วยเหตุนี้ความรู้ที่แท้ตามนัยของพุทธปรัชญานั้นจะต้องเป็นสิ่งที่บุคคลได้ทดสอบแล้วด้วยประสบการณ์ของตนเองเห็นเองด้วยตนเองแล้วว่าจริง และพุทธปรัชญาเน้นว่าการรู้ (ชาน์) นั้นจะต้องมีพื้นฐานอยู่บนการเห็น* (ปัสสั) การเข้าใจ หรือการประจักษ์ด้วยการรับรู้หรือประสบการณ์ของตนเองโดยตรง เป็นอัตตประจักษ์ ดังจะเห็นได้ว่าผู้รู้ในทางพุทธศาสนาหลายท่าน เช่น อี.เอ.เบิร์ต (E. A. Burtt) และ ดร.วิทย์ วิศทเวทย์^{๓๗} ต่างก็มีความเห็นไปในแนวเดียวกันนี้ว่า ความรู้นั้นจะต้องเริ่มจากตัวเรา จากประสบการณ์ของเราเอง

* การเห็นตามนัยพุทธปรัชญานั้นเป็นไปได้ 2 ลักษณะคือ การเห็นด้วยตาเนื้อ (มังสัจฺจุ) และการเห็นด้วยตาในหรือตาแห่งปัญญา (ปัญญาัจฺจุ) โดยการมองหรือการเห็นด้วยตาเนื้อนั้นโดยทั่วไปก็ยอมรับกันว่ามีผิดพลาดได้ เช่น เห็นสิ่งที่เหมือนกันว่าต่างกัน หรือเห็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ว่ามีอยู่ อย่างที่ทางจิตวิทยาอธิบายว่ามี illusion เกิดขึ้นในการเห็น ส่วนการเห็นด้วยตาในซึ่งเป็นการเห็นด้วยจิตนั้น ถ้าจิตมีกิเลส การเห็นนั้นก็คลาดเคลื่อนได้เพราะกิเลสหรือนิเวรณนั้นจะเป็นเครื่องบัง ทำให้บุคคลไม่เกิดความรู้ และไม่เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ทั้งในระดับที่เป็นการรับรู้ในระดับปกติธรรมดา และการรับรู้ที่เหนือประสาทสัมผัส ตามหลักของพุทธศาสนา การกำจัดนิเวรณ 5 จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการรู้ที่ถูกต้อง หรือ การเกิดปัญญา

^{๓๗}วิทย์ วิศทเวทย์, พุทธปรัชญา. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528) (อัดสำเนา), หน้า 28.

โดยความรู้^{นั้น}จะเกิดจากประสบการณ์ทั้งหลายที่เราได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก ด้วยตนเอง ไม่มีสิ่งใดที่เราจะรู้ได้โดยไม่อาศัยประสบการณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความรู้หรือความจริงที่ไม่อาศัยประสบการณ์ (a priori) นั้น จะไม่มีในพุทธศาสนา

ในความเห็นของผู้วิจัย หลักฐานต่าง ๆ ทางศาสนาดังที่ได้กล่าวมาในเรื่องของการรับรู้หรือการประจักษ์ (perception) การพิสูจน์ว่าจริงด้วยประสบการณ์ของตนเอง (verification) ฐานะและบทบาทของประสบการณ์และเหตุผลในส่วนที่เกี่ยวกับญาณวิทยานั้นต่างก็สะท้อนให้เห็นลักษณะสำคัญของประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน คือมีประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ แต่นอกจากทรรศนะในเรื่องดังกล่าวแล้ว ท่าทีแบบประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญา ยังจะสังเกตได้จากทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องความจริง และการไม่กล่าวถึงอภิปรัชญาอีกด้วย

หากพิจารณาทรรศนะเรื่องความจริงในพุทธปรัชญา เราจะเห็นว่ามันสะท้อนให้เห็นความสำคัญของประสบการณ์ เนื่องจากตามนัยของพุทธปรัชญา "จริง" คือถูกต้องตรงตามความเป็นจริงหรือสภาพที่เป็นอยู่ และสามารถพิสูจน์ความจริงนั้นให้ประจักษ์ได้ด้วยประสบการณ์ คำสอนในพุทธศาสนานั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่ เป็นจริงในลักษณะที่ผิดปกติธรรมดาหรือตรวจสอบไม่ได้ เพราะคำสอนทั้งหมดเหล่านั้น เป็นผลจากการสังเกต ปฏิบัติและใช้ประสบการณ์ของพระพุทธรเจ้าเองพิสูจน์ทดสอบจนเห็นประจักษ์ในความจริงนั้น ๆ จนกล่าวได้ว่า สิ่งที่พระองค์สอนนั้นเป็นความรู้จริงที่เกิดจากประสบการณ์จริงที่ผู้อื่นก็สามารถทดสอบความจริงนั้นได้ เช่นเดียวกับพระองค์

นอกจากนี้แล้ว พุทธปรัชญายังมีลักษณะของการไม่กล่าวถึงอภิปรัชญาอื่น เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์ รู้ไม่ได้ ตัดสินไม่ได้ว่าจริงหรือเท็จ การที่พุทธปรัชญามีทฤษฎีความรู้ที่ไม่มีสมมติฐานทางอภิปรัชญาใด ๆ อยู่เบื้องหลังนั้น

ก็เป็นการแสดงถึงท่าทีของการพิจารณาความจริงและการสร้างทฤษฎีด้วยการใช้ประสบการณ์ ไม่ใช่การใช้เหตุผลบริสุทธิ์ (pure reasoning หรือ speculation) ที่ขัดแย้งในตัวเอง หรือเห็นได้ว่าเป็นจริงโดยไม่ต้องพิสูจน์

อนึ่ง ทรรศนะเรื่องกระบวนการรับรู้ของพุทธปรัชญาก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญานี้อธิบายหน้าที่การทำงานต่าง ๆ ของประสาทสัมผัสที่ก่อให้เกิดการรับรู้โลกภายนอกอันถือได้ว่าเป็นที่มาของความรู้โดยตรงนั้น โดยใช้คำอธิบายในเชิงประจักษ์ที่เป็นไปในลักษณะเป็นเหตุเป็นผล แทนที่จะใช้สมมติฐาน ความคิดหรือทฤษฎีทางอภิปรัชญา

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับประสบการณ์ และมีท่าทีแบบประสบการณ์นิยม (empirical approach) ในการมอง พิจารณา ปัญหาและความเป็นจริง โดยสรุปได้ว่า ประสบการณ์นั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในฐานะที่เป็นที่มาของความรู้ เป็นตัวทดสอบความจริง เป็นตัวตัดสินความรู้ และนอกจากนั้นมันยังทำหน้าที่เป็นหลักสุดท้ายหรือตัวตัดสินที่จะถือ เป็นข้อยุติได้ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งใด ๆ ระหว่างข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ

กล่าวได้ว่า โดยพื้นฐานแล้วหลักฐานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในพุทธปรัชญาที่ได้จากการค้นคว้าวิจัยนี้ส่วนใหญ่ก็สอดคล้องกับที่ ชยติล เลเก ได้กล่าวไว้ว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญานี้มีพื้นฐานที่สำคัญอยู่บนการรับรู้หรือการประจักษ์ การพิสูจน์ว่าจริง กับการคิดหาเหตุผล โดยการรู้ในพุทธปรัชญานั้นเน้นการเห็น การประจักษ์ความจริงด้วยประสบการณ์ของตนเองโดยตรงที่เรียกว่าอรรถประจักษ์ แต่คำตอบสำหรับประเด็นปัญหาที่ว่า "ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" นั้น หากดูเพียงผิวเผิน

ก็อาจจะเห็นว่าเหมือนกัน คือ ต่างก็มองว่าทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญานั้นเป็นประสบการณ์นิยม

แต่ทฤษฎีของ ชยติลเลเก กับทฤษฎีของผู้วิจัยนั้นก็ต่างกัน ทั้งใน ส่วนของคำตอบ เหตุผล และวิธีการพิสูจน์สมมติฐาน กล่าวคือ ผู้วิจัยเห็นว่า การที่ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาจัดเป็นประสบการณ์นิยมนั้นก็เพราะ พุทธปรัชญา ถือว่าประสบการณ์นั้นเป็นที่มาของความรู้ แต่เนื่องจากพุทธปรัชญาก็ยอมรับว่า เหตุผล เป็นสิ่งที่มีบทบาทช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ด้วยเช่นกัน เราจึงควรจะกล่าว ให้ชัดเจนลงไปว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญานั้นสังเคราะห์อยู่ในพวกประสบการณ์-นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism)

นอกจากนั้นแล้ว ยังมีความแตกต่างในวิธีการอ้างเหตุผล โดยผู้วิจัยใช้ วิธีการพิสูจน์ด้วยการสืบค้นหาประสบการณ์ทางตะวันตกที่มีลักษณะที่ยอมรับ ประสบการณ์ที่นอกเหนือจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 และเสนอข้อโต้แย้งว่า หาก ประสบการณ์นิยมในทางตะวันตกก็ปรากฏว่ามีการใช้คำ "ประสบการณ์" ใน ความหมายกว้างที่ยอมรับเอาการรับรู้ทางจิต และการรับข้อมูลเกี่ยวกับโลกโดย ทางอื่นที่ไม่ใช่เฉพาะทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เข้าเป็นประสบการณ์ด้วย โดยมอง ในแง่ที่ว่ามันเป็นการประสบด้วยตัวเราเอง เป็นประสบการณ์ตรง (direct/ immediate experience) เช่น

ฟรานซ์ เบรันทาโน ที่ยอมรับการหยั่งรู้ในลักษณะที่เป็นความเข้าใจ โดยตรงว่าเป็นที่มาของความรู้ด้วยทางหนึ่ง โดยมองในแง่ที่ว่ามันเป็นการรู้ ในลักษณะที่เป็นประสบการณ์ภายใน (inner experience) ซึ่งเป็นประสบ- การณ์ตรง

วิลเลียม เจมส์ ที่ถือว่าประสบการณ์ทางศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่เหนือ
ประสาทสัมผัสนั้นก็จัดว่าเป็นการรู้ด้วย เพราะมันเป็นประสบการณ์ตรง

และ คำ "ประสบการณ์นิยม" นั้นจริง ๆ แล้ว ก็ไม่ได้หมายถึงหลักการที่ยอมรับ
เฉพาะประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส หรือ Sensualistic Empiricism
แต่ยังยอมรับสิ่งที่อยู่ในจิต (conscious content of the mind) หรือ
สิ่งที่รู้ได้ด้วยจิต ดังคำนิยาม "ประสบการณ์นิยม" ของ ดี. ดี. รูนส์³⁸
(D.D. Runes) ใน Dictionary of Philosophy แล้ว พุทธปรัชญาซึ่ง
ใช้คำ "ประสบการณ์" ตามความหมายอย่างกว้างในลักษณะนี้ ก็จะต้องจัดเป็น
ประสบการณ์นิยม ได้เช่นกัน

นอกจากในประเด็นนี้ ความแตกต่างอีกประการหนึ่งระหว่างทฤษฎี
ของ ชยติลเลเก กับทฤษฎีของผู้วิจัยก็คือ ท่าที และ คำตอบต่อประเด็นปัญหา
ที่ว่า "ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" ของ ชยติลเลเก
นั้นเป็นไปในลักษณะเอียงสะ คือเป็นการตอบโดยส่วนเดียว เป็นการชี้ลงไปเลยว่า
ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม โดยมีข้อพิเศษอยู่ตรงที่ว่าเรา
จะต้องปรับเปลี่ยน (modify) ความหมายของคำ "ประสบการณ์นิยม"
(empiricism) ให้หมายถึงหลักการที่ถือว่า ความรู้นั้นได้จากประสบการณ์
เหนือประสาทสัมผัสด้วย ชยติลเลเก กล่าวไว้ว่า

การเห็นว่า การรู้ จะต้องมีส่วนอยู่บน การเห็น หรือ
ประสบการณ์ของการรับรู้โดยตรงทำให้พุทธปรัชญาเป็น
รูปแบบหนึ่งของประสบการณ์นิยม แต่ในที่นี้หมายถึงว่าเรา

³⁸Runes, D.D. Dictionary of Philosophy (Totowa,
New Jersey: Littlefield Adams, 1970), p. 89.

จะต้องปรับเปลี่ยนการใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" ให้
 หมายความว่าไม่ใช่เฉพาะการถือว่าการรู้ ความรู้ทั้งหมดนั้น
 จะต้องได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่ให้
 หมายความว่ารวมถึงความรู้ที่ได้จากประสบการณ์เหนือ
 ประสาทสัมผัสด้วย³⁰

สำหรับผู้วิจัย การปรับเปลี่ยนความหมายของคำ "ประสบการณ์นิยม"
 ให้หมายความว่าถึงหลักการที่ถือว่าการรู้ทั้งหลายนั้นได้มาจากประสบการณ์ทาง
 ประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสนั้นไม่ได้เป็นสิ่งเดียวที่จะ
 ทำให้ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการ
 เป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่เป็นประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญานั้นไม่ได้อยู่ที่การ
 เปลี่ยนแปลงแก้ไขขยายความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" ตามที่ ชยติลเลเก
 กล่าวแต่เพียงอย่างเดียว แต่มันยังอยู่ที่ว่าในกรณีหรือในบริบท (context) นั้น ๆ
 เราใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายชนิดใด-กว้างหรือแคบ และใช้คำ
 "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายระดับใด-ความหมายที่เคร่งครัด หรือความ
 หมายอย่างอ่อน เพราะว่าเป็นจริงแล้ว คำ "ประสบการณ์นิยม" นั้น
 มีใช้กันในหลายระดับ ทั้งในความหมายที่เคร่งครัด (strong empiricism)
 ที่มีหลักการว่า ประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ และในความหมาย
 อย่างอ่อน (Mild Empiricism) ที่ว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของ
 ความรู้ อันหมายถึงการยอมรับว่า ความรู้ อาจจะมีที่มาจากทางอื่น เช่น
 เหตุผล ได้เช่นกัน

³⁰Jayatilleke, Early Buddhist Theory of Knowledge,
 pp. 463-464.

นอกจากนี้แล้ว คำว่า "ประสบการณ์" ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันคือ มีการใช้ที่แตกต่างกันไปทั้งในความหมายอย่างแคบ (narrow sense) ที่นักปรัชญาทางตะวันตกแต่เดิมนำมาใช้กัน คือใช้หมายถึงสิ่งที่เรารับรู้หรือประสบด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า กล่าวคือ เป็นประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (sense experience) เท่านั้น จนถึงการใช้ในความหมายอย่างกว้าง (broad sense) ดังที่นักปรัชญาตะวันตกบางคน เช่น เบรนท์ทาโน หรือที่พุทธปรัชญาใช้กัน คือ "ประสบการณ์" นั้นนอกจากจะหมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้ว มันยังหมายรวมไปถึงประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส (extrasensory experience) หรือสิ่งที่รู้ได้ด้วยจิตหรือปัญญาโดยตรงด้วย

ด้วยเหตุผลหลายประการตามที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การพิจารณาตอบปัญหาที่ว่า "ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" โดยการมองข้ามความจริงในเรื่องการใช้คำที่เกี่ยวข้องหลายคำในความหมายที่แตกต่างกัน และไม่ได้จำแนกประเด็นและคำที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจน ก่อนที่จะให้คำตอบคลุม ๆ ไปตามความหมายที่เข้าใจหรือใช้กันอย่างหลวม ๆ และใช้วิธีการตอบปัญหาแบบส่วนตัว (เอ็งงสะ) ดังเช่นของชยติลเลเก นั้นอาจทำให้ได้ทรรศนะที่ไม่สมบูรณ์ และไม่ตรงตามความเป็นจริงทั้งหมดได้

จากเหตุผลดังได้ชี้แจงมาแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าในกรณีเช่นนี้ เราคงจะตอบคำถามนี้ไม่ได้เป็นคำตอบสำเร็จรูปแบบตายตัวว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญานั้น "เป็น" หรือ "ไม่เป็น" ประสบการณ์นิยมโดยวิธีการตอบแบบเอ็งงสวาท แต่เราคงจะต้องพิจารณาตอบตามบริบทของคำที่ใช้เป็นกรณี ๆ ไป และการจำแนกและแยกประเด็นตอบแบบวิภังชวาทนั้นน่าจะเป็นวิธีการ และท่าทีที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุดในการตอบปัญหานี้

ก) ตารางแสดงชนิดและความหมายของคำตามที่ใช้กันในพุทธปรัชญา

	ความหมายกว้าง (broad sense)	ความหมายแคบ (narrow sense)
1 ประสบการณ์ (experience)	เป็น	ไม่เป็น

	ประสบการณ์นิยมที่เคร่งครัด (strong empiricism)	ประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (mild empiricism)
2 ประสบการณ์นิยม (empiricism)	ไม่เป็น	เป็น

	ตามความหมายที่เคร่งครัด (strong sense)	ตามความหมายอย่างอ่อน (weak sense)
3 ความรู้ (knowledge)	เป็น	ไม่เป็น

		ตามความหมายที่เคร่งครัด (strong sense)	ตามความหมายอย่างอ่อน (weak sense)
4	การพิสูจน์ว่าจริง (verification)	เป็น	ไม่เป็น

		การพิสูจน์ว่าจริงโดยตนเอง (personal verification)	การพิสูจน์ว่าจริงโดยผู้อื่น (verification by others)
5	การพิสูจน์ว่าจริง (verification)	เป็น	ไม่เป็น

		สมมติสัจจะ/ความจริงระดับโลก (conventional/empirical)	ปรมาตถสัจจะ/ความจริงระดับเหนือโลก (ultimate)
6	ความจริง* (truth)	เป็น	เป็น

	ความรู้สามัญ/โลกีย์ปัญญา (worldly/empirical knowledge)	ความรู้ระดับสูง/โลกุตสัพปัญญา (ultimate knowledge)
7 ความรู้* (knowledge)	เป็น	เป็น

*แบ่งตามระดับของความจริง

	ความรู้โดยสมมติ (common knowledge)	ความรู้ที่แท้ (genuine knowledge)
8 ความรู้** (knowledge)	เป็น	เป็น

** แบ่งโดยใช้ การพิสูจน์ทดสอบความจริงด้วยตนเอง (อัตตประจักษ์) เป็นเกณฑ์

คำอธิบายศัพท์ที่ใช้ในตาราง ก.

- 1) "ประสบการณ์"ในความหมายกว้าง หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส
"ประสบการณ์นิยม"ในความหมายแคบ หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส
- 2) "ประสบการณ์นิยม"ในความหมายที่เคร่งครัด หมายถึงทฤษฎีที่ถือว่า ประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้
"ประสบการณ์นิยม"ในความหมายอย่างอ่อน หมายถึง ทฤษฎีที่ถือว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้
- 3) "ความรู้"ในความหมายที่เคร่งครัด หมายถึง ความรู้ตามความหมายที่สมบูรณ์ ในทางญาณวิทยา กล่าวคือ เป็นความรู้ที่ถูกต้อง เป็นจริง เป็นสิ่งที่มีความ แน่นนอน (certainty) อันไม่อาจแก้ไขได้ (incorrigible) และไม่อาจ ผิดพลาดได้ (infallible) ความรู้ชนิดนี้จึงเป็นความเชื่อที่เป็นจริงอันมีสิ่ง สนับสนุน เช่น เหตุผล หลักฐาน ข้อเท็จจริง การพิสูจน์ ฯลฯ เพื่อให้เป็นที่ เชื่อถือหรือยอมรับได้ว่ามีความถูกต้องสมบูรณ์
"ความรู้"ในความหมายอย่างอ่อน หมายถึง ตั้งแต่ความเชื่อไปจนถึงความเชื่อ ที่เป็นจริง
- 4) "การพิสูจน์ว่าจริง"ที่เคร่งครัด หมายถึง การพิสูจน์ว่าจริงที่ให้ผลเป็นความ ถูกต้องแน่นอน (certainty)
"การพิสูจน์ว่าจริง"ในความหมายอย่างอ่อน หมายถึง การพิสูจน์ว่าจริง ที่ให้ผลเป็นความเป็นไปได้สูง (highly probable)
- 5) "การพิสูจน์ว่าจริง"ด้วยตนเอง หมายถึง การลงมือปฏิบัติพิสูจน์ความจริง ด้วยตนเอง เป็นการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ของตนเองโดยตรงโดยไม่ต้อง ผ่านหรืออาศัยสิ่งอื่น
"การพิสูจน์ว่าจริง"โดยผู้อื่น หมายถึง การทดสอบความจริงโดยอาศัย ประสบการณ์ของผู้อื่น ไม่ได้เป็นการพิสูจน์ด้วยตนเอง

- 6) ความจริงโดยสมมติ/ความจริงระดับโลก เป็นความจริงที่ถือตามบัญญัติที่ตกลงกันไว้ของชาวโลก
- ความจริงปรมาตม์/ความจริงระดับสูงสุด เป็นความจริงแท้ หรือความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามธรรมชาติและสภาวะที่แท้ของสิ่งต่าง ๆ
- 7) ความรู้ระดับสามัญ (โลกียปัญญา) เป็นการศึกษาความจริงระดับโลก อันเป็นความจริงโดยสมมติ ความรู้ระดับนี้ได้จากประสบการณ์และการรับรู้ทางประสาทสัมผัสเป็นส่วนใหญ่ และเป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตในโลก
- ความรู้ระดับสูง (โลกุตตรปัญญา) เป็นการศึกษาความจริงระดับสูง เป็นความรู้ระดับเหนือโลกที่เมื่อรู้แล้วจะทำให้กิเลสเบาบาง และหมดไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อที่จะก้าวพ้นกระแสความเป็นไปในโลก หรือเพื่อความพ้นทุกข์
- 8) ความรู้โดยสมมติ คือ ความรู้ที่ยอมรับกันในทางโลก เป็นความรู้ที่เกิดจากการรู้ตาม เป็นการอาศัยปัญหาและการพิสูจน์ทดสอบของผู้อื่น
- ความรู้ที่แท้ คือ ความรู้อันเกิดจากการที่บุคคลได้ลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ทดสอบให้รู้ เห็น เข้าใจ ความจริงและธรรมชาติที่แท้ของสิ่งต่าง ๆ ด้วยประสบการณ์ของตนเองโดยตรง

สำหรับกรณีต่าง ๆ ของความเป็นไปได้ในการใช้คำ "ประสบการณ์" และ "ประสบการณ์นิยม" นั้นจะแสดงให้เห็นได้ตามตารางต่อไปนี้

1

	ประสบการณ์ (experience)	ประสบการณ์นิยม (empiricism)	ผล
ปรับเปลี่ยน	ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส + ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส		เป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism)
คงเดิม		ความรู้ได้จากประสบการณ์ทาง ประสาทสัมผัสเท่านั้น	

2

	ประสบการณ์ (experience)	ประสบการณ์นิยม (empiricism)	ผล
ปรับเปลี่ยน	ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส + ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส		ไม่เป็นประสบการณ์นิยมหากใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายที่เคร่งครัดคือ ประสบการณ์เท่านั้น เป็นที่มาของความรู้
คงเดิม		ความรู้ได้จากประสบการณ์ทาง ประสาทสัมผัสเท่านั้น	

3

	ประสบการณ์ (experience)	ประสบการณ์นิยม (empiricism)	ผล
ปรับเปลี่ยน			เป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (mild empiricism)
คงเดิม	ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส	ความรู้ได้จากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น	

4

	ประสบการณ์ (experience)	ประสบการณ์นิยม (empiricism)	ผล
ปรับเปลี่ยน	ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส + ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส	ความรู้ได้จากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส	1. เป็นประสบการณ์นิยมหากใช้ประสบการณ์นิยม ในความหมายอย่างอ่อน 2. ไม่เป็นประสบการณ์นิยมหากใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่เคร่งครัด
คงเดิม			

	ประสบการณ์ (experience)	ประสบการณ์นิยม (empiricism)	ผล
ปรับเปลี่ยน		ความรู้ได้จากทั้งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส	เป็นประสบการณ์นิยมแต่ไม่สอดคล้องถ้าปรับเปลี่ยนเฉพาะความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" และไม่ยอมรับให้ใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้าง
คงเดิม	ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส		

หมายเหตุ

1. "ประสบการณ์" ตามความหมายเดิม/แคบ หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส
"ประสบการณ์" ตามความหมายที่ปรับเปลี่ยน/กว้าง หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และ ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส
2. "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่เคร่งครัด ถือว่าประสบการณ์เท่านั้นเป็นที่มาของความรู้
"ประสบการณ์นิยม" ในความหมายอย่างอ่อน ถือว่าประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้
3. "ประสบการณ์นิยมเดิม" หมายถึง หลักการที่ถือว่าความรู้ได้จากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เท่านั้น
"ประสบการณ์นิยมที่ปรับเปลี่ยน" หมายถึง หลักการที่ถือว่าความรู้ได้จากทั้งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และ ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส

จากตารางที่แสดงเปรียบเทียบกรณีต่าง ๆ ที่เป็นไปได้คือ

กรณีที่ 1 (ตารางที่ 1) กรณีที่มีการปรับเปลี่ยนความหมายของคำ "ประสบการณ์" ให้หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส โดยยังคงความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" ไว้ตามเดิม คือใช้หมายถึงหลักการที่ว่า ความรู้นั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น Sensualistic Empiricism ผลที่ได้ก็คือ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทก็ถือได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม (ในส่วนของความรู้ที่ได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส) โดยเป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism) เนื่องจากพุทธปรัชญานั้นยอมรับเหตุผลว่าเป็นทางที่ช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ด้วย

กรณีที่ 2 (ตารางที่ 2) ถ้าเงื่อนไขต่าง ๆ เป็นไปตามกรณีที่ 1 คือมีการปรับเปลี่ยนความหมายของคำ "ประสบการณ์" และยังใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายเดิมที่เรียกว่า Sensualistic Empiricism คือให้หมายถึงหลักการที่ว่าความรู้นั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ถ้าเราเลือกใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายที่เคร่งครัด คือถือว่าประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาก็ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม เนื่องจากพุทธปรัชญายอมรับเหตุผลว่าเป็นทางที่นำมาซึ่งความรู้ด้วยเช่นกัน

จากกรณีที่ 1 กับ กรณีที่ 2 นี้ มันแสดงให้เห็นว่าการเป็นหรือไม่เป็นประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญานั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การปรับเปลี่ยนความหมายของคำ แต่ขึ้นอยู่กับว่า เราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายใด กล่าวคือ ใช้ในความหมายที่เคร่งครัด หรือ ใช้ในความหมายอย่างอ่อน

หากใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่เคร่งครัด ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาก็จะไม่เป็น ประสบการณ์นิยม

แต่หากใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายอย่างอ่อน ญาณวิทยา

ของพุทธปรัชญาก็จะจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม

กรณีที่ 3 (ตารางที่ 3) กรณีที่ทั้งคำ "ประสบการณ์" และ "ประสบการณ์นิยม" นั้นใช้ในความหมายเดิมหมด คือใช้ "ประสบการณ์" หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" หมายถึงหลักการที่ถือว่าความรู้^๕นั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น (Sensualistic Empiricism) ผลที่ได้ก็คือญาณวิทยาของพุทธปรัชญาก็ยังถือได้ว่าเป็น ประสบการณ์นิยม โดยเป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน เนื่องจากพุทธปรัชญายอมรับว่าเหตุผลก็มีส่วนช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ด้วย

กรณีที่ 4 (ตารางที่ 4) กรณีที่มีการปรับเปลี่ยนความหมาย ทั้ง 2 คำ คือให้คำ "ประสบการณ์" นั้นหมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส และคำ "ประสบการณ์นิยม" หมายถึง หลักการที่ถือว่าความรู้^๕นั้นได้มาจากประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย ผลที่ได้ก็คือ หากเราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายที่เคร่งครัด ที่ถือว่าประสบการณ์เท่านั้นเป็นที่มาของความรู้ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาก็ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม แต่ถ้าเราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายอย่างอ่อน พุทธปรัชญาก็จะจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม

กรณีที่ 4 นี้ ก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่แสดงว่า การปรับเปลี่ยนความหมายของคำ "ประสบการณ์" และ "ประสบการณ์นิยม" นั้น ไม่ได้มีผลกระทบต่อความเป็น หรือไม่เป็นประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญา เท่ากับการเลือกใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายที่เคร่งครัดหรือความหมายอย่างอ่อน

กรณีที่ 5 (ตารางที่ 5) กรณีที่ปรับเปลี่ยนความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" ให้หมายถึงหลักการที่ถือว่าความรู้^๕ทั้งหลายนั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส โดยให้ความหมายของ "ประสบการณ์" คงเดิม คือหมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น ผล

ก็คือเกิดความไม่สอดคล้อง เพราะหาก "ประสบการณ์" ใช้หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้นแล้ว มันจะมี ประสบการณ์นิยมที่ยอมรับความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ทั้งทางประสาทสัมผัสและเหนือประสาทสัมผัสได้อย่างไร ในความเห็นของผู้วิจัย ข้อเสนอตามกรณีที่ 5 ดูจะไร้เหตุผลและคำอธิบายที่ดี และในทางปฏิบัติมันก็ไม่น่าจะเป็นไปได้

จากกรณีทั้ง 5 ที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยเห็นว่าทฤษฎีของชยติลเลเก น่าจะเป็นกรณีที่ 4 มากกว่ากรณีที่ 5 โดยคิดว่า ในการที่ชยติลเลเก เสนอว่า เราต้องปรับเปลี่ยนความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" เพื่อให้พุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยมนั้น แม้ชยติลเลเก จะไม่ได้กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนความหมายของ "ประสบการณ์" ด้วย มันก็คงเป็นสิ่งที่ท่านละเอาไว้ในฐานที่เข้าใจว่า ตามข้อเท็จจริงทางพุทธศาสนา "ประสบการณ์" ในพุทธศาสนานั้นใช้ในความหมายที่กว้าง คือนอกจากจะหมายถึงประสบการณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อื่นเป็นประสบการณ์ทางกายหรือประสาทสัมผัสแล้ว มันยังรวมถึงประสบการณ์ทางใจหรือประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดาด้วย ดังนั้น "ประสบการณ์" ในที่นี้จึงควรจะต้องใช้หมายถึงทั้งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และ ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการอภิปรายทฤษฎีของชยติลเลเก นั้นควรจะเป็นไปบนสมมติฐานว่ามีการปรับเปลี่ยนความหมายของ "ประสบการณ์" ให้หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย เพราะหากไม่เช่นนั้นแล้วจะเกิดความไม่สอดคล้องกันในความคิด ดังที่ได้กล่าวแล้ว

ผู้วิจัยเห็นว่าการสมมติกรณีต่าง ๆ ชั้น 5 กรณีตามตารางที่แสดงนั้นเป็นการช่วยแสดงให้เห็นว่า การที่ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจะจัดว่าเป็นหรือไม่เป็นประสบการณ์นิยมนั้น มันไม่ได้ขึ้นอยู่กับปรับเปลี่ยนความหมาย "ประสบการณ์นิยม" ให้กว้างขึ้น โดยให้หมายถึงหลักการที่ถือว่า ความรู้ทั้งหลายนั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่มันยังขึ้นอยู่กับ

ความหมายของคำต่าง ๆ ที่ใช้ในบริบท (context) นั้น

จากหลักฐานข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่กล่าวมา ประกอบกับการพิจารณาความหมายของคำที่เกี่ยวข้องคือ คำ "ประสบการณ์" และ "ประสบการณ์นิยม" อย่างชัดเจนว่าคำทั้ง 2 นั้นมีใช้กันในหลายความหมายดังนี้คือ

ประสบการณ์	{	(1) ตามความหมายเดิม หรือ ความหมายอย่างแคบ หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (2) ตามความหมายที่ปรับเปลี่ยน หรือ ความหมายอย่างกว้าง หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และ ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส
ประสบการณ์นิยม
(หลักการ)	{	(1) ตามความหมายเดิม ใช้หมายถึงหลักการที่ถือว่าความรู้ทั้งหลายนั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (2) ตามความหมายที่ปรับเปลี่ยน อย่างเช่นที่ ชยติลเลเก เสนอนั้นใช้หมายถึง หลักการที่ถือว่าความรู้ทั้งหลายนั้นได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย
ประสบการณ์นิยม
(ระดับความ
หมาย)	{	(1) ตามความหมายที่เคร่งครัด ถือว่า ประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ (2) ตามความหมายอย่างอ่อน ถือว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้

เราจะพิจารณาตอบปัญหาที่ว่า "ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" ได้ว่า

ในกรณีที่ "ประสบการณ์" ของพุทธปรัชญาใช้ในความหมายที่ 2 อันเป็นความหมายอย่างกว้างที่หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส กับ ประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส และพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับประสบการณ์ในฐานะเป็นพื้นฐานและที่มาของความรู้โดยที่ไม่ได้ปฏิเสธบทบาทของเหตุผลในการช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ แต่ในขณะเดียวกันก็เห็นว่าเหตุผลเป็นเพียงตัวช่วยและมีบทบาทรอง ถ้าในกรณีที่เราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายอย่างอ่อน คือถือว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทก็จัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม แต่ในกรณีที่เราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่เคร่งครัดว่าประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาก็ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม

เมื่อเป็นเช่นนี้ ประเด็นปัญหาที่ว่า "ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" จึงไม่อาจกล่าวสรุปลงได้เป็นอย่างเด็ดข หรือตอบด้วยวิธีการแบบเอียงสวาท ในลักษณะที่เป็นคำตอบสำเร็จรูปตายตัวลงไปแบบเอียงสะว่า พุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม หรือ พุทธปรัชญาไม่ได้เป็นประสบการณ์นิยม แต่จะต้องพิจารณาตอบเป็นกรณี ๆ ไป ตามความหมายของคำ "ประสบการณ์" และ "ประสบการณ์นิยม" ที่ใช้ในบริบทนั้น ๆ คือใช้วิธีการแยกประเด็นให้เห็นชัดเจนแล้วจึงตอบ เพื่อให้ได้คำตอบที่เหมาะสมถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ซึ่งถ้าจะพิจารณาไปแล้ว วิธีนี้ก็สอดคล้องกับท่าทีในการคิดและพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ของพุทธปรัชญาที่เป็นแบบวิภังชวาท คือ ไม่มองและพิจารณาสิ่งใดเฉพาะแง่ เฉพาะด้าน เฉพาะกรณี แต่วินิจฉัยสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นกลางและระมัดระวัง เพื่อให้ได้ความเห็นที่สมบูรณ์ครบถ้วนถูกต้องตรงกับความจริง

จากที่ได้วิเคราะห์ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทจนสามารถที่จะให้คำตอบแก่ประเด็นปัญหาที่ว่า พุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่แล้ว ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีคำถามหรือข้อสงสัยอันเกี่ยวข้องที่สมควรพิจารณาไว้ด้วยในประเด็นต่าง ๆ ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปนี้

4.2 ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความรู้

1. การใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายอย่างกว้างของพุทธปรัชญานั้นจะเป็นที่ยอมรับของนักปรัชญาตะวันตกหรือคนโดยทั่วไปได้หรือไม่?
2. หาก "ประสบการณ์" ของศาสนาพุทธนั้นหมายรวมถึงการรับรู้ในขั้นที่เหนือปกติหรือประสบการณ์ที่นอกเหนือจากประสาทสัมผัสแล้ว เราควรใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" กับการรับรู้ในขั้นที่เหนือปกติ (ESP) หรือไม่?
3. เมื่อพุทธศาสนาใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้าง คือหมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และ ประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส ธรรมดา และถือว่าความรู้มี 2 อย่าง คือ ความรู้ทางประสาทสัมผัส และ ความรู้ที่เหนือประสาทสัมผัส ประเด็นที่อาจสงสัยได้ก็คือ ความรู้ใดใดเป็นประสบการณ์นิยม และเมื่อรวมความรู้ทั้งสอง เข้าด้วยกันแล้ว ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจะเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?
4. การยอมรับเหตุผลของพุทธศาสนาทำให้ประสบการณ์นิยมของฝ่ายพุทธนั้น เหมือนหรือต่างจากประสบการณ์นิยมของทางตะวันตกหรือไม่?
5. หากพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม มันเป็นประสบการณ์นิยมที่เหมือนหรือแตกต่างจากประสบการณ์นิยมทางตะวันออกและตะวันตกอื่นอย่างไร?

ประเด็นที่ 1

การใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายอย่างกว้างของพุทธปรัชญา
นี่จะเป็นที่ยอมรับของนักปรัชญาตะวันตก หรือ คนโดยทั่วไปได้หรือไม่?

หากเราจะพิจารณาการใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้าง
ไม่ว่าจะในแง่ของเหตุผล ความถูกต้องเหมาะสม และประโยชน์ ผู้วิจัยเห็นว่า
มีสิ่งที่จะสนับสนุนให้เป็นที่ยอมรับได้อย่างมาก

ประการแรก หากเราพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์ตามนัยพุทธธรรม
โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ก็คือ กายและจิตรวมกัน โดยทั้งสองส่วนต่างก็มีความสำคัญ
มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน กล่าวคือ จิตต้อง
อาศัยร่างกายเป็นที่ปรากฏและรับรู้อารมณ์กับโลกภายนอก ในขณะที่เดียวกันกับที่
ร่างกายก็ต้องอาศัยจิตเพื่อทำหน้าที่การงาน และมีพฤติกรรมที่แสดงถึงความ
เป็นสิ่งมีชีวิต ทั้งชีวิตและการรับรู้ของมนุษย์เป็นไปได้ก็ด้วยการทำงานร่วมกัน
ของกายและจิต และด้วยเหตุที่การมีประสบการณ์ของมนุษย์นั้น ทั้งกายและจิต
ต่างก็มีบทบาทที่สำคัญ พุทธปรัชญาจึงถือว่าทั้งสิ่งที่เรารับรู้ด้วยกายและสิ่งที่เรา
รับรู้ด้วยจิตนั้นเป็น "ประสบการณ์" ด้วยกัน แม้จิตจะไม่มีตัวตนให้มองเห็นหรือ
จับต้องได้ มันก็ไม่ได้เป็นส่วนเกิน แต่เป็นส่วนที่เป็นจริงในตัวเราเท่า ๆ กับ
ร่างกาย สำคัญเท่ากับร่างกายหรืออาจจะมากกว่าร่างกายในแง่ที่มันเป็น
ผู้ควบคุมและบังคับบัญชาร่างกาย ด้วยเหตุดังกล่าว การรู้ของมนุษย์จึงเป็นไปได้
ได้ทั้ง 2 ทาง กล่าวคือ ทางกายนั้นมนุษย์สามารถรู้ได้ด้วยประสบการณ์สัมผัสทั้ง
ห้า และทางจิตซึ่งมีสมรรถนะอย่างหนึ่งเป็นปัญญาหรือเหตุผล มนุษย์ก็สามารถรู้
ความจริงได้ด้วยการมีประสบการณ์ตรง โดยการเข้าไปสัมผัสกับความจริงหรือ
ความรู้นั้นด้วยจิต เรียกว่าเป็นการรู้ด้วยจิตหรือปัญญา

โดยความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตในการรู้นั้นก็เป็นไปในลักษณะที่ว่า จิตของมนุษย์สัมพันธ์กับกายคือประสาทสัมผัสทั้งห้า โดยกายหรือประสาทสัมผัส นั้นเป็นทวารหรือทางที่ทำให้จิตเข้าไปรู้อะไรต่าง ๆ ตามนัยนี้ประสาทสัมผัสนั้น ไม่ได้เป็นผู้รู้ เพราะว่ามันไม่ได้เป็นตัวที่สามารถรู้ความจริง แต่จิตเป็นตัวที่ รับรู้ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส รู้สึกนึกคิด และพิจารณาข้อมูลที่กายรับเข้ามา

หากมองตามเหตุผลแล้ว จากการพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์แล้ว ผู้วิจัย เห็นว่า หากจะมีประเด็นคำถามเกี่ยวกับความไม่ถูกต้องหรือการตั้งข้อสงสัยเกิดใด ๆ นั้น มันควรจะเป็นกับฝ่ายที่ใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายอย่างแคบที่หมายถึง ประสบการณ์ทางกาย หรือทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 ในแง่ที่ว่ามนุษย์นั้นไม่ได้มีแต่ กายแต่ยังมีความคิดสติปัญญา กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมี "จิต" การรับรู้ของมนุษย์ จึงไม่ควรที่จะจำกัดขอบเขตอยู่เพียงเฉพาะการรับรู้ด้วยกาย ก็ในเมื่อไม่มีใคร ปฏิเสธได้ว่ามนุษย์นั้นประกอบขึ้นด้วยกาย (body) และจิต (mind) เพราะเหตุใด เราจึงยอมรับแต่เฉพาะสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยกายว่าเป็นประสบการณ์ และปฏิเสธไม่ ยอมรับสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยจิตว่าเป็นประสบการณ์เช่นกัน

นอกจากนี้แล้ว ตามหลักพุทธธรรม กระบวนการเรียนรู้นั้นเป็นการ สร้างการรู้การเห็น ในหลักฐานทางศาสนาเราจึงพบว่ามีกล่าวถึงการรู้กับการเห็น (knowing and seeing) ควบคู่กันไป โดย "การเห็น" ในที่นี้ ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะการเห็นด้วยตาเนื้อ (จักขุ) เท่านั้น แต่หมายรวมถึง "การเห็น" ทั้งหมดที่ได้มาจากประสาทสัมผัสทั้งห้า รวมทั้งธรรมารมณ์ที่เกิด เนื่องจากการสัมผัสเหล่านั้น ซึ่งก็คือ การเห็นด้วยตาแห่งจิตหรือปัญญา การ เห็นในลักษณะนี้ไม่ได้เป็นเพียงการรู้หรือเห็นว่ามันนั้นมี แต่เป็นการเห็นความจริง ที่แท้ เป็นการรู้ที่มีความเข้าใจอย่างละเอียดด้วยว่า ความจริงหรือสิ่งต่าง ๆ

เหล่านั้นสัมพันธ์กันอย่างไร ดำเนินไปอย่างไร เกี่ยวพันกับสิ่งอื่น ๆ อย่างไร

หากเป็นเช่นนั้น สิ่งที่น่าจะถามได้ก็คือ ในเมื่อมนุษย์มีทั้งตาเนื้อ (physical eyes) และตาใจ (mental eyes) ทำไมเราจึงจำกัดขอบเขตของการรับรู้อยู่เพียงตาเนื้อ และเพราะเหตุใดเราจึงไม่ใช้ตาเนื้อและตาใจให้เกิดประโยชน์ทั้ง 2 อย่าง เพื่อให้การรับรู้และประสบการณ์ของเรานั้นสมบูรณ์

ประการที่สอง การใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายอย่างกว้าง นั้นเป็นสิ่งที่สอดคล้องเหมาะสมกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน

หากเราจะมองย้อนไปยังช่วงแรกเริ่มของประสบการณ์นิยม ความเจริญเติบโตของวิทยาศาสตร์ซึ่งใช้หลักของการสังเกต (observation) และทดลอง (test) มากกว่าการคาดคะเนและการใช้เหตุผลบริสุทธิ์นั้นดูจะเป็นสิ่งที่สนับสนุนตรรกะของประสบการณ์นิยมเดิม ชาวประสบการณ์นิยมเดิมเองก็มีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ คือถือเอาการสังเกตและการพิสูจน์ทดลองเป็นพื้นฐานในการสร้างทฤษฎีความรู้

แต่ภายหลังเมื่อวิทยาศาสตร์ได้ก้าวไปไกลจนสามารถที่จะศึกษาและอธิบายในสิ่งที่ไม่สามารถสังเกตได้ (unobservable entities) ประสบการณ์นิยมเดิมซึ่งยึด "ประสบการณ์" ตามความหมายอย่างแคบว่าคือประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ก็ประสบกับปัญหาในการเข้าใจประสบการณ์ และอธิบายปรากฏการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้น แต่อยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส และเนื่องจากประสบการณ์นิยมเห็นว่าสิ่งที่อยู่พ้นจากการสังเกตด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 และการทดลองนั้นถือว่าไม่จัดอยู่ในระบบของความรู้ ญาณวิทยาของชาวประสบการณ์นิยมจึงกลายเป็นสิ่งจำกัด และประสบกับปัญหาในการอธิบายสิ่งที่มีอยู่แต่ไม่สามารถสังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัสในขณะที่ชาวประสบการณ์-

นิยมเองก็ยอมรับว่าวิทยาศาสตร์นั้นให้ความรู้ทางประสบการณ์แก่เรา

แต่การใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างที่นอกจากจะหมายถึงสิ่งที่ประสบหรือรับรู้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้ว ยังหมายคลุมไปถึงการรับรู้โลกภายนอกในรูปแบบอื่น และการยอมรับให้สิ่งที่เรารับรู้ได้ด้วยใจให้เป็นประสบการณ์ด้วยนั้นจะเป็นผลดีในการขยายขอบเขตของความรู้และสิ่งที่เราสามารถรู้ได้ (the knowable) ให้กว้างออกไป อีกทั้งยังมีข้อได้เปรียบในการสามารถอธิบายในสิ่งที่มีอยู่จริงแต่สังเกตไม่ได้ หรือ (2) ตามตารางของ ฟราสเซ็น

	สิ่งที่สังเกตได้	สิ่งที่สังเกตไม่ได้
สิ่งที่มีอยู่จริง	1	(2)
สิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง	x	x

ซึ่งจะทำให้ประสบการณ์นิยมนั้นไม่ขัดกับวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิด ชีวิตของมนุษย์และโลกปัจจุบันเป็นอย่างมาก

ดังนั้น การใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างนั้นจะเป็นประโยชน์และมีผลดีในการทำให้ญาณวิทยาของพุทธปรัชญานั้นมีข้อได้เปรียบ ที่สามารถแก้ปัญหาและจุดอ่อนทางญาณวิทยาของประสบการณ์นิยมได้ ในขณะเดียวกันกับการให้ความสำคัญกับประสบการณ์เป็นอันดับแรกตามแนวทางของประสบการณ์นิยมก็ยังคงอยู่ โดยผลดีที่เกิดขึ้นก็คือ ทำให้ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญานั้นสมบูรณ์กว่า (richer) และมีประสิทธิภาพในการอธิบาย (explanatory power) มากกว่า ดังจะเห็นได้จากการที่มันสามารถอธิบายสิ่งที่มีอยู่ แต่สังเกตหรือรู้ไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า

หรือสิ่งที่อยู่ในตารางที่ (2) ของ ฟราสเซ็น ซึ่งชาวประสภารณานิยมที่ใช้ "ประสภารณานิยม" ในความหมายแคบ อันหมายถึงประสภารณานิยมทางประสาทสัมผัสเท่านั้นไม่สามารถจะอธิบายได้

นอกจากนี้ การใช้ "ประสภารณานิยม" ในความหมายกว้างนั้นก็ยังสามารถที่จะแก้ปัญหาที่ฟราสเซ็นบอกว่า ชาวประสภารณานิยมจะต้องเลือกเอาระหว่างอภิปรัชญาซึ่งขัดกับหลักการของประสภารณานิยม กับ อุปกรณานิยม ซึ่งมีปัญหาในเรื่องของการไม่มีหลักการที่แน่นอนได้ โดยที่ไม่ต้องพบกับปัญหาของความจำกัดของทฤษฎี และความคิดอย่างประสภารณานิยมเชิงสร้างเสริมของฟราสเซ็นต้องประสบ

ในความเห็นของผู้วิจัย ความเปลี่ยนแปลงของชาวประสภารณานิยมในทางที่จะยอมรับ "ประสภารณานิยม" ในความหมายกว้างขึ้นนี้จะสะท้อนให้เห็นได้จากทรรศนะที่แปรเปลี่ยนไปของชาวประสภารณานิยมในเรื่องของภวณิตที่สังเกตไม่ได้ (unobservable entities) เช่น โมเลกุลและอะตอม กล่าวคือ

ชาวประสภารณานิยมเดิมนั้นไม่ยอมรับสิ่งที่ไม่อาจสังเกตได้ และถือว่าทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นั้นจะให้คำอธิบายในสิ่งที่สังเกตได้ รู้ได้ ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า โดยไม่ยอมรับการคาดคะเน หรือไม่พูดถึงสิ่งที่อาจเป็นไปได้ (the possible) ด้วยเหตุที่ว่ามันไม่ใช่สิ่งที่จะพิสูจน์ได้ด้วยประสภารณานิยม ดังนั้น หากยึดถือตามหลักประสภารณานิยมนี้ อะตอมซึ่งเป็นอนุภาคที่เล็กที่สุดที่ไม่สามารถสังเกตได้ ไม่สามารถรู้ได้นั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่

แต่สำหรับชาวประสภารณานิยมสมัยใหม่ ท่าทีเกี่ยวกับสิ่งที่สังเกตไม่ได้นี้ได้เปลี่ยนไปในทางที่ยอมรับ เนื่องจากพวกเขามีความเห็นว่าการที่จะให้บรรลุเป้าหมายของวิทยาศาสตร์ในการอธิบายความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ สมมติฐานนั้นไม่จำเป็นต้องจริง เว้นแต่ว่า มันเป็นกรณีที่พูดถึงสิ่งที่เป็นอยู่ (actual) และ

สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ ทรรศนะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นได้ในกลุ่ม
 ปรัชยานิยมทางตรรกวิทยา ที่ถือว่า คำทฤษฎี เช่น อะตอม ไรรัส อิเลคตรอน
 สนามไฟฟ้า ซึ่งเป็นค่าที่สังเกตไม่ได้ (unobservable) นั้นเป็นค่าที่มีความหมาย
 และเข้าใจได้ เพราะถึงแม้ว่าเราจะไม่สามารถมีประสบการณ์โดยตรงกับสิ่ง
 เหล่านี้ได้ เราก็สามารถที่จะเชื่อมโยงมันเข้ากับค่าสังเกต หรือค่าที่เรามีประสบ-
 การณ์โดยตรงกับมันได้

นี่ก็แสดงให้เห็นว่า ประสบการณ์นิยมแนวก้าวหน้าหรือประสบการณ์นิยม
 สมัยใหม่นั้นดูจะตระหนักว่า การยึดติดอยู่กับพื้นผิวและสิ่งที่ปรากฏภายนอก โดยไม่
 มองให้ลึกกลงไปกว่าการเป็นสิ่งที่สังเกตได้หรือสังเกตไม่ได้นั้น เป็นการปิดกั้น
 ไม่ให้เราสามารถเข้าถึงความจริง และทำให้ขอบเขตของความรู้ที่ไม่สามารถ
 ขยายตัวออกไปได้ทั้งในด้านแนวตั้งและแนวนอน

ด้วยเหตุดังกล่าว ประสบการณ์นิยมในระยะหลังจึงมีความเห็นไปใน
 ทางที่ยอมรับว่า ความคิดบางอย่างในทฤษฎีวิทยาศาสตร์ เช่น อะตอม นั้นถึงแม้จะ
 รู้ด้วยประสาทสัมผัสไม่ได้โดยตรง มันก็เป็นสิ่งที่รู้ได้โดยผ่านสิ่งที่ใช้ประสาทสัมผัส
 และการเชื่อในสิ่งเหล่านี้ก็ถือได้ว่า มันก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในทางทฤษฎี ดังเช่น
 ในกรณีที่ชาวปรัชยานิยมนั้นเห็นว่า อะตอมหรืออนุภาคที่เล็กที่สุดนั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่
 อยู่จริง แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากจินตนาการ โดยมีมันเป็นสิ่งนามธรรมที่มีอยู่แต่เพียงใน
 ความคิดหรือในทฤษฎี (theoretical entities) แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่เราได้อาศัย
 เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เราสามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ซึ่งก็มี
 ประโยชน์ในการนำไปสู่ค่าทำนาย การคาดการณ์ หรือความเข้าใจอะไรบางอย่างได้

ถ้าวิทยาศาสตร์จะไม่ยอมรับในสิ่งที่ไม่อาจสังเกตได้ และปฏิเสธเสียซึ่ง
 การใช้เหตุผลทางทฤษฎี (theoretical reasoning) และการคาดคะเนใน
 สิ่งที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสโดยสิ้นเชิงแล้ว ความเจริญก้าวหน้า

ทางวิทยาศาสตร์ก็คงจะไม่เกิดขึ้น และขอบเขตของความรู้ก็คงจะไม่ขยายกว้างออกไปดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

นอกเหนือจากเหตุผลในแง่ของความสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ความถูกต้องเหมาะสม และประโยชน์แล้ว หากจะพิจารณากันในส่วนของความหมายของคำ เราจะเห็นได้ว่า คำนิยาม "ประสบการณ์นิยม" ใน Dictionary of Philosophy ของ รูนส์ (Runes)⁴⁰ ที่นิยาม "ประสบการณ์นิยม" ให้หมายถึง ไม่เฉพาะแต่ข้อมูลหรือสิ่งที่รู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ให้หมายรวมไปถึงสิ่งที่อยู่ในจิต หรือสิ่งที่รู้ได้ด้วยจิตด้วย ก็กับการที่นักประสบการณ์นิยมทางตะวันตกบางคน เช่น วิลเลียม เจมส์ กับ ฟรานซ์ เบรันทาโน ก็ใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างที่รวมเอาประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสเข้าไว้ด้วยนั้น ก็จะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนให้การใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายกว้างนั้นเป็นสิ่งที่ยอมรับได้

นอกจากนี้แล้ว ในระยะหลังการศึกษาค้นคว้าเรื่องจิตในโลกตะวันตก ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนด้วย เพราะผลจากการค้นคว้าทดลองในเรื่อง

⁴⁰ Runes, Dictionary of Philosophy. pp. 89-90.

นี้ได้ยืนยันในสมรรถภาพหรือพลังในการรับรู้ของจิต ซึ่งก็เท่ากับเป็นการยืนยันว่า มนุษย์มีการรับรู้ทางจิต (mental perception) และปรากฏการณ์ทางจิตหรือประสบการณ์ทางจิตนั้นเป็นสิ่งที่มียุ่จริง เช่น การรู้เห็นเหตุการณ์ความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ล่วงหน้า การสามารถรู้จิตและความคิดของผู้อื่น การสามารถสื่อสารกันได้ทางจิต การใช้พลังจิตกระทำการบางอย่าง เช่น ทำให้สิ่งของเคลื่อนที่หรือทำให้สิ่งของที่ก้องนั้นก็ได้มีการพิสุจน์และยอมรับกันว่าเป็นไปได้จริง และมีอยู่จริง⁴¹ ยกตัวอย่างเช่น

กรณีของนักวิทยาศาสตร์ นายเอ็ด มิทเชลล์ แห่งยานอวกาศพอลลโล 14 ที่สามารถส่งข่าวสารโดยทางโทรจิต (telepathy) ได้ขณะที่อยู่ในอวกาศและบนดวงจันทร์ในขณะที่ขึ้นไปกับยานอวกาศพอลลโล 14 โดยมีทเชลล์ได้เพ่งดูภาพทางเรขาคณิตเป็นจำนวนพัน ๆ ภาพแล้วนึกส่งภาพนั้นด้วยกระแสจิตลงมายังเพื่อนร่วมงาน 4 คน ที่ซิดคาโก ซึ่งรับภาพด้วยจิต แล้วก็เขียนบันทึกไว้แบบต่างคนต่างทำตามเวลาที่นัดหมายกันไว้ล่วงหน้า เมื่อเขากลับมาจากดวงจันทร์แล้วเอาผลงานมาเทียบดูปรากฏว่า การส่งข่าวสารด้วยโทรจิตมีผลสำเร็จงดงามจนไม่มีทางที่จะเป็นการบังเอิญได้⁴²

⁴¹ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน J.R. Smythies (ed), Science and ESP. (London, Routledge & Kegan Paul, 1967), pp. 1-14, 143, 165, 197, 303 และ C.E.M. Hansel, ESP : A Scientific Evaluation (New York : Charles Scribner's Son, 1966), pp. 10-12, 233.

⁴²ปีเตอร์ สแตร์ฟฟอร์ด, รายงานในหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ฉบับวันที่ 21 ธันวาคม, 2516; วารสาร Look ฉบับวันที่ 6 ตุลาคม 2513 และ Louisa E. Rhine, ESP in Life and Lab. (London : Collier Books, 1967) อ้างถึงใน แสง จันทร์งาม, "จิตและการทำงานของจิต" วารสารธรรมศาสตร์ (เมษายน 2518) หน้า 42-43.

กรณีของการใช้พลังจิตกระทำการบางอย่าง (psychokinesis) เช่น นายเท็ด ชาร์ลอส ชาวอเมริกันได้คิดภาพใดภาพหนึ่งขึ้นในใจแล้วเพ่งให้ภาพนั้นไปติดในฟิล์มถ่ายภาพที่บรรจุอยู่ในกล้องถ่ายภาพ จนกระทั่งเกิดศัพท์ใหม่ขึ้นในวงการถ่ายภาพว่า การถ่ายภาพด้วยความคิด (thoughtography)⁴³

กรณีของการใช้พลังจิตทำให้สิ่งของหักงอ นายอูรี เคิลเลอร์ ชาวยิว ได้ใช้พลังจิตทำให้มีดตัดกระดาษโค้งงอต่อหน้านักวิทยาศาสตร์ที่สถาบันค้นคว้า แสตนฟอร์ด สหรัฐอเมริกา⁴⁴

นอกจากนี้แล้ว ดร.เจ.บี.ไรน์ (J.B. Rhine) หัวหน้าภาควิชา ปรจิตวิทยา แห่งมหาวิทยาลัยดุก มลรัฐคารโรไลนาเหนือ สหรัฐอเมริกา ซึ่ง ได้ทำการศึกษาค้นคว้า เรื่องอภิญญา ก็ได้กล่าวยืนยันว่า อภิญญา (super-knowledge) นี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้จริง

เหตุผลดังได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ต่างก็แสดงให้เห็นว่า การใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างนั้นมีเหตุผลที่ดีที่จะเป็นที่ยอมรับได้ แต่ก่อนนี้นักปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่จะไม่ยอมรับการหยั่งรู้ (intuition) ว่าเป็น ประสบการณ์ เพราะว่ามันไม่ได้เป็นสิ่งที่เรามีประสบการณ์ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่เป็นสิ่งที่เรารู้ด้วยใจ และเกิดขึ้นเองในทันทีทันใด (immediate) ใน ลักษณะของการเป็นความรู้ที่ไม่มีเหตุผลและไม่อาจอธิบายได้ (unaccountable) แต่พวกเขา ก็จะปฏิเสธไม่ได้ว่าการหยั่งรู้นั้นมีอยู่ และส่วนใหญ่ทุกคนก็เคยมี ประสบการณ์ในลักษณะนี้ คือประสบกับการรู้ด้วยใจในทันทีทันใดด้วยตัวของตัว

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

เองมาบ้างแล้วไม่มากก็น้อย และหากมองในแง่ที่ว่าการหยั่งรู้ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ การปฏิเสธไม่ยอมรับการหยั่งรู้ว่าเป็นประสบการณ์หรือไม่จัดให้มันอยู่ในข่ายของประสบการณ์จึงเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ขัดกับความรู้สึกของคนส่วนมาก เพราะการศึกษาเรื่องจิตของนักวิชาการในปัจจุบันก็ได้ยืนยันถึงสมรรถภาพในการรู้ของจิตแล้ว

อย่างไรก็ตาม นักปรัชญาในยุคหลัง ๆ นั้นมีแนวโน้มที่จะยอมรับเอาการรับรู้ทางจิต และการรับข้อมูลเกี่ยวกับโลกโดยทางอื่นที่ไม่ใช่เฉพาะทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เข้าเป็นประสบการณ์ด้วย โดยมองในแง่ที่ว่ามันเป็นการประสบด้วยตัวเราเอง เป็นประสบการณ์ตรง (direct experience) เช่นเดียวกับการใช้วิญญูรับสัมผัสทั้ง 5 เช่นกัน ดังจะเห็นว่า ในระยะหลังนี้นักปรัชญาหรือนักคิดทางตะวันตกที่มีแนวความคิดแบบประสบการณ์นิยมบางคนก็มีความเห็นที่เป็นไปในแนวนี้ เช่น

ฟรานซ์ เบรันทาโน ยอมรับว่าการหยั่งรู้ในลักษณะที่เป็นความเข้าใจโดยตรง (direct apprehension) ก็เป็นที่มาของความรู้ด้วยทางหนึ่ง โดยมองในแง่ที่ว่ามันเป็นการรู้ในลักษณะที่เป็นประสบการณ์ภายใน (inner experience) ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรง

วิลเลียม เจมส์ ถือว่าประสบการณ์ทางศาสนาซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่นอกประสาทสัมผัสนั้นก็จัดว่าเป็นการรู้ด้วย เพราะมันเป็นประสบการณ์ตรง และประสบการณ์ตรงก็เป็นที่มาของความรู้ทั้งหมด

แอนโทนี คิวินตัน เห็นว่า การหยั่งรู้ (intuition) นั้นเป็นประสบการณ์ตรงที่จะใช้เป็นเหตุผลสนับสนุน (justify) ความเชื่อของเราได้ โดยเขาชี้ว่าในความเป็นจริงแล้ว ในบางครั้งความเชื่อพื้นฐานเชิงประสบการณ์ (basic empirical belief) ของเรานั้นอาจจะมีเหตุผลสนับสนุน

(justified) โดยไม่จำเป็นต้องอ้างถึงข้อเท็จจริงภายนอก (external facts) แต่จะอ้างถึงสิ่งที่เป็นประสบการณ์ตรง (immediate experience) หรือความเข้าใจโดยตรง (direct apprehension) หรือ การหยั่งรู้ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สามารถใช้เป็นหลักฐานหรือเหตุผลสนับสนุนสิ่งอื่นได้โดยที่ตัวมันเองไม่ต้องมีเหตุผลใดมาสนับสนุน⁴⁵ ทรรศนะเช่นนี้เท่ากับเป็นการปฏิเสธการให้เหตุผลสนับสนุนความเชื่อตามแนวของพวก externalist ซึ่งถือว่าข้อเท็จจริงภายนอกเท่านั้นที่จะเป็นเหตุผลสนับสนุนความเชื่อได้ สำหรับควินตัน การหยั่งรู้จึงมีบทบาทสำคัญและถือว่าเป็นพื้นฐานของความรู้ได้⁴⁶

เมื่อพูดถึงการหยั่งรู้ตามนัยของพุทธปรัชญา สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่เราจะต้องไม่มองข้ามก็คือ การหยั่งรู้ (intuition) ของฝ่ายพุทธนั้นต่างจากการหยั่งรู้ตามความหมายที่ใช้กันทั่วไปในทางตะวันตก เพราะมันไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองในลักษณะที่ไม่สามารถอธิบายได้ แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย (causal) ในแง่ที่ว่า การหยั่งรู้นั้นเป็นผลของการสะสมประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสร่วมกับกระบวนการวิเคราะห์ สังเคราะห์จนถึงระดับหนึ่งที่จะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ลึกซึ้ง และเกิดความรู้แบบเห็นแจ้งแทงตลอด เป็นการเข้าถึงและสัมผัสความจริงโดยตรง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือการหยั่งรู้แบบของพุทธปรัชญานั้นเป็นสิ่งที่มิวิธิการ (instruction) สามารถอธิบายได้ (accountable) และเป็นไปตาม

⁴⁵ Laurence Bonjour, The Structure of Empirical Knowledge (Cambridge : Harvard University Press, 1985), p.59.

⁴⁶ "Intuition could play a foundational role... Logically, intuitive beliefs are able to serve as a foundation for knowledge." Ibid., p. 66.

กระบวนการของเหตุและผล (causal) และที่สำคัญที่สุดก็คือมันเป็นการรับรู้ที่จะต้อง
มีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้เองผู้วิจัยจึงเห็นว่า หากมี
นักปรัชญาทางตะวันตกจะไม่ว่า จิต เป็นประสาทสัมผัส (senses) และไม่ถือว่า
การรับรู้ทางจิต (mental perception) เป็นประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส
(sensory experience) แต่ในแง่ที่การรับรู้ทางจิตนี้มีประสบการณ์ทางประสาท-
สัมผัสเป็นที่มา และเป็นเงื่อนไขสำคัญ มันก็เป็นเหตุผลที่สำคัญอีกอันหนึ่งที่จะทำให้การ
หยั่งรู้แบบของพุทธนั้นจัดเป็น "ประสบการณ์" ด้วย

ประเด็นที่ 2

หาก "ประสบการณ์" ของศาสนาพุทธนั้นหมายรวมถึงการรับรู้ในชั้น
ที่เหนือปกติหรือประสบการณ์ที่นอกเหนือจากประสาทสัมผัสแล้ว เราควรใช้
คำ "ประสบการณ์นิยม" กับการรับรู้ในชั้นที่เหนือปกติ" (ESP) หรือไม่?

จากการที่พุทธศาสนาเห็นว่า "ประสบการณ์" นั้นหมายความรวมถึง
การรับรู้ที่เหนือประสาทสัมผัสอันเป็นการรับรู้ในชั้นที่เหนือปกติหรือ ESP ด้วย
นั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามันไม่เป็นปัญหา หากเราจะใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" กับการ
รับรู้ที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา เพราะ ESP นั้นก็เป็นประสบการณ์ที่รับรู้ได้ด้วย
จิต ที่เป็นประสบการณ์ตรง (direct experience) และให้ความรู้โดยตรง
(direct knowledge) แก่เรา

ตามหลักการของพุทธศาสนา สิ่งทั้งปวงในธรรมชาตินั้นย่อมเป็นไปตาม
เหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอย ๆ แม้เรื่องเหนือสามัญวิสัยที่ดูเหมือนจะเป็นสิ่ง
อัศจรรย์ เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น ตาทิพย์ หูทิพย์ การรู้ความคิดผู้อื่น นั้นก็เป็นสิ่งที่
เกิดขึ้นและเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามปกติธรรมดาในแง่ที่ว่า มันเป็นเรื่องของ
ข้อเท็จจริง เป็นไปตามธรรมดาของธรรมชาติ เมื่อมีเหตุ คือการประพฤติปฏิบัติ

ฝึกจิต จนถึงขั้นที่สามารถมีสมรรถนะในการรู้ในระดับสูง ผลก็ย่อมเกิดขึ้นตามมา แต่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ลึกซึ้ง คนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงและรู้เท่าทัน มันจึงดูเหมือนเป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติ (supernatural) และไม่มีอยู่จริง แท้จริงแล้วการหยั่งรู้นั้นจะเกิดขึ้นเสมอกับทุกคนที่ได้ปฏิบัติและพัฒนาจิตตามคำสอน ขั้นตอน วิธีการที่ได้กล่าวไว้ คือมีทั้งภาคความรู้ซึ่งเป็นทฤษฎี และภาคปฏิบัติประกอบกันครบตามเงื่อนไข*

หากพิจารณาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เราก็จะเห็นได้ว่าการตรัสรู้ของพระพุทธองค์นั้นไม่ได้เกิดขึ้นและเป็นไปอย่างลึกลับ แต่เป็นการค้นพบ

* ตามทฤษฎีของพุทธศาสนา การหยั่งรู้หรือการเห็นแจ้ง ที่ตามศัพท์เรียกว่า ญาณทัสสนะ อันเป็นความรู้ระดับเหนือประสาทสัมผัส หรือความรู้ระดับญาณนั้น ไม่ใช่การรู้แบบหยั่งรู้ของทางตะวันตกที่เห็นว่าเป็นความรู้ที่สว่างโพล่งขึ้นมาในทันทีทันใดโดยไม่ต้องมีปัจจัยหรือพื้นฐานอื่นใดมาก่อน ตามนัยของพุทธปรัชญา การจะมีความรู้นั้นได้นั้นบุคคลจะต้องมีพื้นฐาน คือมีความรู้ในระดับสามัญ มีประสบการณ์ และการสะสมของความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัสมาก่อนมากพอจนกระทั่งถึงจุดหนึ่งที่ความรู้ที่สะสมมาร่วมกับกระบวนการสังเคราะห์ วิเคราะห์ จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้งสมบูรณ์ลึกซึ้ง สว่างโพล่งขึ้นมาภายในจิตใจ สามารถเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ และมองเห็นสิ่งเหล่านั้นตามสภาวะที่แท้จริงของมัน เป็นการรู้ด้วยตัวเองในลักษณะของการเป็นการรู้การเข้าใจหมดทุกส่วน และเป็นการรู้ที่สมบูรณ์ในตัวเอง ตามหลักของพุทธปรัชญา แม้ความรู้ในลักษณะนี้จะ เป็นประสบการณ์ตรงเกิดจากจิต ไม่ได้เกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่มันก็เป็นความรู้ที่ต้องอาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (sensory experience) เป็นพื้นฐาน

สัจธรรมโดยการพัฒนาสมรรถภาพของจิต ความรู้เกี่ยวกับการหลุดพ้นของ
 พระพุทธองค์นั้นไม่ได้เป็นการหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นในทันทีทันใดโดยไม่มีสาเหตุ
 หากแต่เป็นขั้นตอนสุดท้ายของขบวนการปฏิบัติและพัฒนาจิต⁴⁷ ญาณที่สั่นไหวหรือการ
 รู้แจ้ง (insight) ตามนัยของพุทธปรัชญานั้นจัดว่าเป็นการหยั่งรู้ทางปัญญา
 (intelligible intuition) ไม่ใช่การหยั่งรู้ที่ลึกลับ (mystical
 intuition) หรือเป็นไปในเชิงปาฏิหาริย์ เพราะมันมีลักษณะเป็นภาวะ
 การรู้ที่แท้ (genuine cognitive state) ในแง่ที่ว่ามันให้ความจริง
 เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอน เป็นสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถอธิบายได้
 พิสูจน์ทดสอบได้ เป็นประสบการณ์ตรง และเป็นสาธารณะ (public)
 แม้การรู้ในลักษณะนี้จะเป็ประสบการณ์ตรง (direct experience)
 ที่เกิดขึ้นเฉพาะตัว ที่ตามศัพท์เรียกว่า สามัม (samam) แต่มันก็ไม่ได้เป็น
 อัตนัย หรือสาธารณะ เพราะในฝ่ายพุทธถือว่าทุกคนที่ได้รู้และปฏิบัติจนถึง

⁴⁷ "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราขอมกล่าวการตั้งอยู่ในอรรถผล ด้วยการไป
 ครั้งแรกเท่านั้น หามิได้ แต่การตั้งอยู่ในอรรถผลนั้นขอมมิได้ด้วยการศึกษาโดย
 ลำดับ ด้วยการทำโดยลำดับ ด้วยการปฏิบัติโดยลำดับ" (ม. ม. 13/238)

ขั้นที่ได้ผลบังเกิดเป็นการรู้แจ้งนั้น จะรู้ได้ถูกต้องตรงกัน และสามารถสื่อสารกันได้ (communicable) ด้วยเหตุนี้ประสบการณ์ทางศาสนาของศาสนาพุทธจึงมีคุณสมบัติที่จะจัดได้ว่าเป็นความรู้ (knowledge) ขณะที่ประสบการณ์ในศาสนาอื่นนั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์ลึกลับ⁴⁸ เป็นภาวะทางจิตที่เกิดจากศรัทธา (faith) ไม่ได้ให้ข้อมูลและความจริงเกี่ยวกับโลกภายนอก ไม่สามารถทดสอบได้ เป็นสิ่งเฉพาะตน อসাธารณะ ไม่มีเหตุผล

⁴⁸"The fact that he cannot reveal what he "knows" or...devise an empirical test to validate his knowledge, shows that his state of mystical intuition is not a genuinely cognitive state. So that in describing his vision the mystic does not give us any information about the external world, he merely gives us indirect information about the condition of his own mind." จาก A.J. Ayer, Language, Truth and Logic. (Harmondsworth : Penguin Books Ltd., 1982), p.157.

ไม่สามารถอธิบายได้ จึงจัดอยู่ในประเภทของความเชื่อ⁴⁰ (belief) ตามลักษณะของศาสนาส่วนใหญ่ แต่ไม่อยู่ในข่ายที่จะจัดได้ว่าเป็นความรู้ และไม่อาจสังเคราะห์เข้าอยู่ในกลุ่มประสบการณ์นิยมได้ตามหลักญาณวิทยา

ประเด็นที่ 3

เมื่อพุทธปรัชญาใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างที่หมายถึงความถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส และถือว่าความรู้มี 2 อย่างคือ ความรู้ทางประสาทสัมผัส และความรู้ที่เหนือประสาทสัมผัส ประเด็นที่อาจสงสัยได้คือ ความรู้^๕อย่างใดเป็นประสบการณ์นิยม และเมื่อรวมความรู้ทั้งสองเข้าด้วยกันแล้ว ทฤษฎีความรู้^๖ของพุทธปรัชญาจะเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?

หากพิจารณาตามหลักของพุทธปรัชญาที่ว่า ความรู้^๗นั้นจะต้องเป็นความเชื่อที่เป็นจริงอันได้ผ่านการพิสูจน์จนประจักษ์ในความจริงนั้นด้วยประสบการณ์ของตนเอง ความรู้ตามนัยนี้จะเป็นความรู้เชิงประสบการณ์หรือความรู้เชิงประจักษ์ (empirical knowledge)

ในทางปรัชญา สิ่งที่เราประจักษ์หรือรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายนั้นโดยทั่วไปก็เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็น "ประสบการณ์" และความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสดังกล่าว ชาวประสบการณ์นิยมก็ยอมรับกันอยู่แล้วว่าเป็นความรู้

ส่วนที่จะเป็นปัญหาก็อาจจะตรงสิ่งที่เรารับรู้ด้วยประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา หรือรับรู้ด้วยจิตที่นักปรัชญาทางตะวันตกส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประสบการณ์นิยมเดิมไม่ได้นับว่าเป็น "ประสบการณ์"

สำหรับทางฝ่ายพุทธ การรับรู้ด้วยประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส
ธรรมดานั้นนับว่าเป็น "ประสบการณ์" ด้วย เนื่องจากมันเป็นการประสบและ
รับรู้ด้วยจิต ซึ่งเป็นหนึ่งในอายตนะ 6 ที่เป็นทางที่เปิดให้ข้อมูลภายนอกเข้ามา
สู่โลกแห่งการรับรู้ของเราได้ เช่นเดียวกับอายตนะอื่น ๆ แม้ว่ามันจะมีลักษณะ
พิเศษที่ผิดแผกแตกต่างไปตรงที่มันเป็นการรู้ที่ไม่อาจสังเกตได้ชัดเจนอย่างในกรณี
ของการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า

นอกจากนั้นแล้ว การที่การรับรู้ด้วยประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส
ธรรมดาคำเป็นจะต้องมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และความรู้ทางประสาทสัมผัส
เป็นพื้นฐานมาก่อนดังได้กล่าวอธิบายมาแล้วนั้น ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พุทธปรัชญา
ถือว่ามันเป็น "ประสบการณ์" ด้วยเช่นกัน

ยิ่งกว่านั้น หากเราจะพิจารณาผลจากการศึกษาเรื่องจิตในโลก
ตะวันตกที่ยืนยันว่า มนุษย์มีการรับรู้ทางจิต (mental perception) และ
ปรากฏการณ์ทางจิตเป็นสิ่งที่มียู่จริง ประกอบกับการที่นักปรัชญาทางตะวัน
ตกบางคน เช่น ฟรานซ์ เบรันทาโน และ แอนโทนี ควินตัน ที่ยอมรับการหยั่งรู้
(intuition) ในลักษณะที่เป็นความเข้าใจโดยตรง (direct apprehension)
และเป็นประสบการณ์ตรง มันก็จะเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันและสนับสนุนทฤษฎีของพุทธ-
ปรัชญาที่ว่า ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสนั้นมีอยู่ และมีเหตุผลที่จะจัดว่าเป็น
"ประสบการณ์" ได้เป็นอย่างดี

หากการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส และการรับรู้ที่เหนือประสาทสัมผัส
จัดเป็น "ประสบการณ์" ด้วยกัน และสิ่งที่เรารู้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส
และประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสก็จัดเป็นความรู้ที่มาจากประสบการณ์ของเรา
ทั้งคู่ ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้ว ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาที่รวมความรู้ทั้งที่ได้
จากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ที่เหนือ

ประสาทสัมผัสซึ่งเป็นการรับรู้โดยตรงด้วยอายตนะของเรา หรือด้วยประสบการณ์
ของเรานั้นก็ควรจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยมด้วยเช่นกัน

ประเด็นที่ 4

ประเด็นปัญหาที่ว่า การยอมรับเหตุผลของพุทธศาสนานั้นจะทำให้
ประสบการณ์นิยมของฝ่ายพุทธ เหมือนหรือต่างจากประสบการณ์นิยมของทาง
ตะวันตกหรือไม่ อย่างไร?

ผู้วิจัยเห็นว่าเราคงจะตอบปัญหานี้ไม่ได้หากไม่ได้พิจารณาและกำหนด
ความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" เสียก่อน โดยทั่วไปเรามักจะใช้คำนี้กัน
อย่างหลวม ๆ โดยไม่ได้กำหนดลงไปว่าเป็นประสบการณ์นิยมอย่างเคร่งครัด
(Strong Empiricism) ที่ถือว่าประสบการณ์เท่านั้นเป็นที่มาของความรู้ หรือ
ประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism) ที่ถือว่าประสบการณ์เป็น
ที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความกำกวม การแยกความ
หมายของคำที่ใช้ในแต่ละบริบท (context) จึงเป็นสิ่งจำเป็น

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พุทธปรัชญานั้นจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม
อย่างอ่อน เพราะพุทธปรัชญายอมรับว่า เหตุผลก็มีบทบาทในการช่วยให้เรามีความรู้
แต่ประสบการณ์นั้นถือได้ว่าเป็นพื้นฐานและเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เนื่องจากว่ามันเป็น
ทั้งที่มาของความรู้ ตัวทดสอบความจริง และตัวที่จะเป็นหลักตัดสินที่จะถือได้ว่า
เป็นข้อยุติในกรณีที่เกิดความขัดแย้งใด ๆ ระหว่างหลักฐานและข้อมูลที่มีอยู่

ในความเห็นของผู้วิจัย ญาณวิทยาที่ถือว่าเหตุผลก็เป็นสิ่งที่มีบทบาทใน
การช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ แม้จะในลักษณะที่มีบทบาทและความสำคัญเป็นรอง
ประสบการณ์ หรือทรรศนะของพวก "ประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน" นั้นดูจะเป็น
ท่าทีที่เหมาะสม ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง และมีประสิทธิภาพในการอธิบาย

มากกว่าพวกเหตุผลนิยม (Dogmatic Rationalism) ที่ถือว่าเหตุผลเท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ หรือพวกประสบการณ์นิยมอื่น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นพวกประสบการณ์นิยมที่เคร่งครัด หรือสุดโต่ง (Strict or Radical Empiricism) ที่ถือว่าประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นความรู้ หรือพวก Sensualistic Empiricism ที่ใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายแคบคือ หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และถือว่าประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ เพราะการยึดเอาประสบการณ์หรือเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวว่าเป็นที่มาของความรู้ นั้นเป็นทฤษฎีที่แคบ และไม่ตรงกับความเป็นจริงในทางปฏิบัติ เนื่องจากจริง ๆ แล้ว ทั้งประสบการณ์และเหตุผลไม่ใช่สิ่งคงที่ (static) และแยกจากกัน ได้เด็ดขาด โดยไม่มีการสัมพันธ์กัน

แม้ว่าทั้งเหตุผลและประสบการณ์ต่างก็มีข้อดีของตัว คือ ความรู้ที่ได้จากเหตุผลนั้นมีความถูกต้องแน่นอนอันไม่อาจสงสัยได้ ในขณะที่ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์นั้นก็เป็นสิ่งที่มีเนื้อหา เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตัวเราโดยตรง แต่ทั้งเหตุผลและประสบการณ์ต่างก็มีจุดอ่อนของตัวเองด้วย กล่าวคือ ความรู้ที่ได้จากเหตุผลนั้นเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า หากไม่มีประสบการณ์เป็นตัวช่วยให้ความรู้ที่เราได้จากเหตุผลนั้นมีความหมายและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตัวเรา เหมือนกับการบอกว่าเกลือคือเกลือ เกลื่อนั้นเค็ม แต่เราจะไม่สามารถรู้ได้ว่าเค็มของเกลือนั้นเป็นอย่างไร หากเราไม่เคยได้มีประสบการณ์ของการลิ้มรสเกลือด้วยตัวของเราเอง⁴⁰

สำหรับความรู้ที่ได้จากประสบการณ์นั้น มันก็เป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนและก็จำกัดอยู่เพียงแค่สิ่งที่รู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ยิ่งกว่านั้น ความรู้จากประสบการณ์ก็คงจะเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย หากไม่มีเหตุผลชี้แนวทาง และเป็นตัวที่จัดระบบตีความ หาบทสรุป จากข้อมูลที่เราได้จากประสบการณ์

⁴⁰ วิกย์ วิศวเวทย์, ปรัชญาทั่วไป, หน้า 111.

แม้ว่ามันจะเป็นจริงตามที่ ฌอง ฌาค รูสโซ (Jean Jacques Rousseau) ได้กล่าวไว้ใน EMILE ซึ่งเป็นงานเขียนของเขาว่า ทุกสิ่งที่ผ่านเข้ามาในจิตมนุษย์นั้น ผ่านเข้ามาทางประตูแห่งประสาทสัมผัส และเหตุผลเบื้องต้นก็เป็นเหตุผลที่เนื่องด้วย ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส^{๕๐} แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ภายหลังจากมีประสาทสัมผัสแล้ว การไตร่ตรองหรือการใช้เหตุผลนั้นก็เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องตามมา แม้ ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสจะเป็นพื้นฐานและเป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งที่เรารู้ แต่มันก็ไม่ได้ประกอบกันขึ้นเป็นความรู้โดยทั้งหมด

กล่าวได้ว่า ทั้งเหตุผลและประสบการณ์นั้นเป็นสิ่งที่จำกัดในตัวของมันเอง หากพิจารณาจากเหตุผลและความจริงแล้ว เราจะปฏิเสธไม่ได้ว่า ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว เราจำเป็นจะต้องอาศัยทั้งประสบการณ์และเหตุผล ในการที่จะเข้าถึงความรู้ การแยกประสบการณ์กับเหตุผลออกจากกันอย่างเด็ดขาดโดยไม่ให้มีการสัมพันธ์กัน และจะใช้แต่เหตุผล หรือประสบการณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว ความรู้ของเราก็คงจะไม่สมบูรณ์^{๕๑} และ

^{๕๐} Everything that comes into the human mind enters through the gates of sense, man's first reason is a reason of sense-experience ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก Jean Jacques Rousseau, EMILE หรือ On Education. (1762) Edited by Allan Bloom (New York : Basic Books, 1979).

^{๕๑} No reason can think without experience; and no experience can prosper without reason. R.A. Mall, Experience and Reason. (The Hague : Martinus Nijhoff, 1973), p. 4.

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ก็คงจะเป็นเหตุผลที่อธิบายว่า เพราะเหตุไรพุทธปรัชญาจึง
เป็นประสบการณ์นิยมที่ยอมรับเหตุผล

ในทฤษฎีความรู้ของประสบการณ์นิยมทางตะวันตกเองนั้น หากเรา
พิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่า ประสบการณ์นิยมทางตะวันตกก็ไม่ได้มีใช้แต่
ในความหมายที่เคร่งครัดที่ยอมรับประสบการณ์ ดังเช่นของ วิลเลียม เจมส์
และเดวิด ฮูม เสมอไป เพราะปรากฏมีทฤษฎีและบทสรุปบางส่วนที่ไม่ได้
เป็นไปบนสมมติฐานของการใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายที่เคร่งครัด
ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือทฤษฎีที่ว่า ความรู้ชนิดที่สูงที่สุดนั้น ไม่ได้มาจาก
การประจักษ์ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เพราะความรู้จากประสบการณ์
นั้นให้แต่เพียงความรู้ในระดับของความน่าจะเป็น คือ probable knowledge
เท่านั้น แม้แต่ ล็อค ผู้ก่อตั้งประสบการณ์นิยมเองก็ยอมรับว่า เป็นไปไม่ได้
ที่เรามาจะมีความรู้ที่ไม่อาจสงสัยได้เกี่ยวกับโลกภายนอก แม้ล็อคจะเชื่อว่า
โดยหลักการแล้วความรู้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่เขาก็ไม่สามารถให้หลักฐาน
และเหตุผลที่จะยืนยันได้ว่า เราสามารถมีความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกที่ไม่
อาจสงสัยได้ ล็อค เห็นว่า ความรู้ของเราเกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นเป็น
เพียงความรู้ในระดับของความน่าจะเป็นเท่านั้น ส่วนความรู้ที่สมบูรณ์และ
แน่นอนนั้นมาจากการหยั่งรู้โดยตรงของจิต

ทฤษฎีของล็อค และของเบรนนทาน ที่ยอมให้ความรู้ที่ได้จากการหยั่งรู้
และเหตุผลมีความแน่นอนมากกว่าความรู้จากประสาทสัมผัสนั้น บางคนอาจจะมองว่า
เป็นการขัดต่อหลักการของประสบการณ์นิยม และเป็นการลดคุณค่าของความรู้ที่มี
ประสาทสัมผัสเป็นแหล่งที่มา สำหรับผู้วิจัยแล้ว ความเห็นดังกล่าวของนักประสบการณ์นิยม
ไม่ได้เป็นการขัดแย้งหรือผิดพลาด เพราะว่ามันเป็นการกล่าวโดยตระหนักถึงความจริง
ในเรื่องความจำกัดของประสบการณ์ และยืนยันเท่าที่ประสบการณ์จะทำได้และให้ได้
และไม่ว่าเราจะมองจากแง่มุมของการใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่

เคร่งครัดว่าประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ หรือการใช้ "ประสบการณ์-นิยม" ในความหมายอย่างอ่อนที่ยอมรับแหล่งอื่นว่าเป็นที่มาของความรู้ได้ แต่ก็ถือว่าประสบการณ์นั้นเป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ ประสบการณ์นิยมก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงบทสรุปอย่างของลોકได้ กล่าวคือ

หากเป็นกรณีที่ใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่เคร่งครัด เราก็คงจำต้องยอมรับในความจำกัดของ "ประสบการณ์" และความสามารถในการรู้ของมนุษย์ ดังเช่นที่ฮูมได้ชี้ว่า ในการเป็นประสบการณ์นิยมนั้นเราต้องอาศัยการรับรู้ หรือการประจักษ์ (perception) แต่เราจะรู้ได้อย่างไรว่าสิ่งที่เรารับรู้ หรือวัตถุ นั้นไม่ใช่เพียงความคิด (ideas) หรือข้อมูลทางประสาทสัมผัส (sense data) ของเราเอง แต่เป็นวัตถุจริงๆ ฮูมชี้ว่า แท้จริงแล้วเราเองต่างหากที่เป็นผู้ถือว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นวัตถุ เราจึงไม่อาจกล่าวยืนยันได้ว่าเรารู้ในสิ่งใดเพราะไม่มีความรู้ใดที่ไม่อาจสงสัยได้

หากเป็นกรณีที่ใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายอย่างอ่อน การยอมรับให้มีข้อสรุปบางอย่างที่ไม่ได้อาศัยประสาทสัมผัส เป็นพื้นฐานอยู่ในปรัชญาประสบการณ์นิยมนั้นก็อยู่ในขอบข่ายของสิ่งที่ชาวประสบการณ์นิยมอย่างอ่อนนี้ยอมรับอยู่แล้ว และการที่ชาวประสบการณ์นิยมยอมรับที่มาของความรู้ อย่างอื่นนอกจากประสบการณ์นั้น หากจะถุกมองว่าเป็นการแบ่งเนื้อที่ของประสบการณ์นิยมให้กับลัทธิอื่น เช่น เหตุผลนิยมไปบางส่วน มันก็เป็นสิ่งที่เราจะต้องถือว่าเป็นการยอมรับตามความเป็นจริง เพราะในทางปฏิบัติแล้วมันก็เป็นการยากที่เราจะแยกประสบการณ์กับเหตุผลออกจากกันโดยเด็ดขาด และใช้เหตุผลหรือประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวในการที่จะให้ได้มาซึ่งความรู้

และถ้าแม้แต่คือผู้ก่อตั้งลัทธิประสบการณ์นิยม เองนั้นก็อาจนับได้ว่า อยู่ในกลุ่มที่ใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายอย่างอ่อน การยอมรับ เหตุผลของพุทธปรัชญานั้นก็ไม่ได้ทำให้ประสบการณ์นิยมของพุทธศาสนาต่าง จากประสบการณ์นิยมของทางตะวันตกแต่อย่างใด

ประเด็นที่ 5

หากพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม มันเป็นประสบการณ์นิยมที่ เหมือนหรือแตกต่างจากประสบการณ์นิยมอื่นทั้งของทางตะวันออกและตะวันตก อย่างไร?

จากที่ได้ศึกษาทรรศนะ เรื่องความรู้ทั้งของประสบการณ์นิยมตะวันตก และพุทธปรัชญา จะเห็นได้ว่ามีลักษณะร่วมกันหลายประการ ที่สำคัญที่สุดก็คือ การให้ความสำคัญกับประสบการณ์ในฐานะเป็นที่มาของความรู้ และสำหรับ พุทธปรัชญา ถ้าจะกล่าวลงไปให้ชัดเจนก็ต้องกล่าวว่าประสบการณ์ของตนเอง นั้นเป็นที่มาของความรู้ เนื่องจากจุดเริ่มต้นของความรู้ทางพุทธศาสนานั้นเริ่ม ที่ตนเอง ประสบการณ์ของผู้ใดก็ย่อมไม่สามารถยืนยันให้เราเชื่อมั่นและยอมรับ ว่าจริงได้เท่ากับประสบการณ์ของตนเองหรือประสาทสัมผัสของตนเอง ญาณวิทยา ของพุทธปรัชญาจึงจัดอยู่ในประเภทประสบการณ์นิยม แต่ในขณะที่ทางฝ่ายพุทธ ถือว่าประสบการณ์เป็นต้นตอหรือจุดกำเนิดของความรู้ พุทธปรัชญาก็ไม่ได้ ปฏิเสธเหตุผล หากแต่ถือว่าเหตุผลก็มีบทบาทที่สำคัญในการช่วยให้ได้มาซึ่ง ความรู้ แต่ความสำคัญของมันนั้นเป็นรองประสบการณ์เนื่องจากมันเป็น เพียงตัวช่วย ในขณะที่ประสบการณ์นั้นเป็นตัวทดสอบความจริง และตัว ตัดสินความรู้ ด้วยเหตุนี้เองพุทธปรัชญาจึงจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม อย่างอ่อน (Mild Empiricism)

กล่าวได้ว่า สำหรับปัญหาพื้นฐานทางญาณวิทยาที่ว่าอะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ ทั้งพุทธศาสนาและประสบการณ์นิยมทางตะวันตกมีคำตอบในแนวเดียวกัน คือชี้ไปที่ประสบการณ์ และยังอธิบายความรู้จากแง่ของการได้มีประสบการณ์ การประจักษ์ การวิเคราะห์ประสบการณ์ซึ่งเป็นไปตามแนวของประสบการณ์นิยมเหมือนกัน นอกจากนี้แล้วทั้งสองยังเหมือนกันตรงที่ไม่กล่าวถึงอภิปรัชญา (metaphysics) สาร (substance) และตัวตน (self) ด้วยเหตุผลเดียวกันคือ มันเป็นเรื่องที่พิสูจน์ ทดสอบ ตัดสินไม่ได้ด้วยประสบการณ์ โดยทางฝ่ายพุทธยังมีเหตุผลเพิ่มไปจากนั้นอีกว่า มันเป็นเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ในแง่ที่ว่ามันไม่ก่อให้เกิดผลดีในทางปฏิบัติ และไม่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายในทางพุทธธรรม ซึ่งก็มีนักปรัชญาประสบการณ์นิยมบางคน เช่น แอร์ (Ayer) ที่เห็นในทำนองเดียวกันนี้ แอร์ กล่าวไว้ว่า ข้อความทางอภิปรัชญาทั้งหมดนั้นเป็นสิ่งที่ไร้สาระ^{๕๒} อย่างไรก็ตาม การไม่กล่าวถึงอภิปรัชญาของทาง

^{๕๒}"...a metaphysical sentence...does, in fact, express neither a tautology nor an empirical hypothesis. And as tautologies and empirical hypotheses form the entire class of significant propositions, we are justified in concluding that all metaphysical assertions are nonsensical."

A.J. Ayer, Language, Truth and Logic, (Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 1982), p.56.

ฝ่ายพุทธก็ได้ไม่ได้ เป็นไปในลักษณะที่มีอคติมาก เหมือนกับชาวประสพการณ์นิยม ส่วนใหญ่ที่รังเกียจอภิปรัชญา และมองว่ามันเป็นดังตัวร้ายซึ่งถ่วงความก้าวหน้าที่จะต้องขจัดออกไป เสียจากอาณาจักรแห่งความรู้

นอกจากนี้แล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าทั้งประสพการณ์นิยม ทางฝ่ายพุทธและทางตะวันตกมีคล้ายกันก็คือ แนวความคิดที่ว่าความรู้นั้นมีระดับ (degree) โดยเราจะเห็นทรรศนะเช่นนี้ได้ ในความคิดของ ล็อค และ มัลคอล์ม

สำหรับ ล็อค ความรู้ นั้นแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือความรู้จากประสาทสัมผัส ความรู้จากการใช้เหตุผลหรือการไตร่ตรอง และความรู้จากการหยั่งรู้ โดยการแบ่งเช่นนี้เป็น การแบ่งตามวิธีการรู้ ซึ่งก็สัมพันธ์กับระดับความชัดเจนถูกต้องแน่นอนของความรู้ นั้น โดย ล็อค เห็นว่าความรู้จาก ประสาทสัมผัส เช่น การรู้โลกภายนอก นั้นแม้จะเป็นประสพการณ์โดยตรงและรู้ได้ในทันที มันก็มีความแน่นอนอยู่ในระดับต่ำสุด เพราะประสาทสัมผัสไม่ทำให้เราได้ความรู้ที่แท้จริงในแง่ที่ว่า เรารู้ว่า มีบางอย่างภายนอกที่ทำให้เกิดการรับรู้และความคิดขึ้นมา แต่เราไม่รู้ว่ามันเป็นอะไร ดังนั้นความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกจึงไม่แน่นอน ส่วนความรู้ที่ได้จากเหตุผล เช่น การรู้ถึงการมีอยู่ของพระเจ้า นั้นมีความถูกต้องแน่นอนสูงกว่าความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส แม้ว่าจะ เป็นความรู้ที่ต้องอาศัยตัวกลางคือเหตุผลก็ตาม สำหรับความรู้ที่ได้จากการหยั่งรู้ เช่น การรู้ว่าตัวเรามีอยู่ นั้นเป็นความรู้ที่เห็นแจ้งได้ว่าจริงในทันที โดยไม่ต้องมีการพิสูจน์ (self-evident)

นอกจาก ล็อค แล้ว นอร์แมน มัลคอล์ม ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่พูดถึงระดับของความรู้ เนื่องจาก มัลคอล์ม เห็นว่าคำว่า "รู้" (know) ในทางปรัชญานั้นมีระดับ เขาจึงแยกความแตกต่างระหว่างความรู้ตามความ

หมายที่เคร่งครัด (strong sense of "know") กับการรู้ตามความหมายอย่างอ่อน (weak sense of "know") และถือว่า ในการยืนยันว่าสิ่งใดเป็นความรู้ นั้น มันอาจเป็นไปได้ทั้งในความหมายอย่างอ่อนและในความหมายที่เคร่งครัด ซึ่งเราจะเรียกได้ว่าเป็นระดับของความรู้ (degrees of knowledge)

มัลคอม อธิบายการ "รู้" ตามความหมายที่เคร่งครัดว่าหมายถึง การรู้อย่างแน่นอน (knowledge with certainty) เช่น รู้ว่ามีขวดหมึกตั้งอยู่ข้างหน้าเรา อันเป็นการรู้ที่ไม่มีทางเป็นไปได้ที่มันจะผิด ความรู้ตามความหมายนี้จึงเป็นความรู้ที่ไม่อาจสงสัยได้ในแง่ที่ว่าผู้ที่ยืนยันว่า "รู้" นั้นจะไม่ยอมรับว่าอาจมีหลักฐานใดที่จะมาปฏิเสธสิ่งที่เขาถือว่าเป็นรู้นั้นได้ และเมื่อเราใช้ "รู้" ในความหมายที่เคร่งครัด มันก็หมายถึงการไม่ยอมรับว่าจะมีการวิเคราะห์สืบค้นใดในอนาคตที่จะมาพิสูจน์ว่าเราผิด หรือปฏิเสธในสิ่งที่เราถือว่าเป็นรู้นั้นได้ พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เราไม่ยอมรับว่าสิ่งที่เรายืนยันว่าเป็นรู้นั้นจะเป็นเท็จได้

ส่วนการ "รู้" ในความหมายอย่างอ่อนนั้น เป็นการรู้ที่ผู้ยืนยันว่า "รู้" นั้นยอมรับว่ามีความเป็นไปได้ที่สิ่งที่เขาถือว่าเป็นรู้นั้นจะถูกปฏิเสธ จัดเป็นความรู้ในระดับของความน่าจะเป็น หรือ probable knowledge ดังนั้น ความรู้ตามความหมายนี้จึงไม่ใช่ความรู้ที่มีความถูกต้องแน่นอน ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตามก็ดี ในกรณีเช่นนี้เราไม่ได้หมายความว่า ผู้ที่ถือว่าสิ่งที่เขารู้เป็นรู้นั้นจะเชื่อว่าจะมีหลักฐานที่นำมาแสดงหักล้างได้ แต่มันเป็นไปได้ในทางตรงกันข้าม เขาพร้อมที่จะให้มีการสืบค้นเพื่อที่จะแสดงว่าสิ่งที่เขารู้นั้นจริงหรือเท็จ และหากมีผู้ใดสามารถหาหลักฐานมาแสดงคัดค้านได้ เขาก็จะต้องยอมรับตัวอย่างเช่น โดยทั่วไป การรู้ว่ามีหัวใจอยู่ในร่างกายของเรานั้นเป็นสิ่งที่เราจะถือได้ว่าเป็นการรู้ในความหมายที่เคร่งครัด แต่ มัลคอม บอกว่าถ้าหาก

มีใครสามารถหาหลักฐานที่จะมาหักล้างการยืนยันของเราได้ เราก็คงจะต้องยอมรับว่าเราไม่มีหัวใจ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น การรู้ว่าเรามีหัวใจนั้นก็กลายเป็นการรู้ตามความหมายอย่างอ่อนไปในทันที

อย่างไรก็ตาม ในการที่เราบอกว่าการยืนยันในการ "รู้" ของเราเป็นไปในความหมายที่เคร่งครัดนั้น มันก็ไม่ได้หมายความว่าคนอื่นจะยอมรับว่าเป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุที่ว่าคนอื่นอาจจะเห็นว่ามันเป็นการรู้ตามความหมายอย่างอ่อน หรืออาจจะเห็นว่าสิ่งที่เราถือว่าเป็นความรู้นั้นก็ยกยอมเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นการยืนยันว่าสิ่งใดเป็นความรู้ ไม่ว่าจะในความหมายที่เคร่งครัดหรือในความหมายอย่างอ่อน เราจะต้องมีหลักฐานสนับสนุน โดยมันอาจจะเป็นการรับรู้ทางประสาทสัมผัส (sense perception) หรือการคิดหาเหตุผล แล้วแต่ว่าเขาจะเป็นประสบการณ์นิยมที่ถือประสบการณ์เป็นสำคัญ หรือเป็นเหตุผลนิยมซึ่งถือเหตุผลเป็นสำคัญ

หากจะถือตามความคิดของ มิลคอม ความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญานั้นจะจัดได้ว่าเป็นความรู้ตามความหมายที่เคร่งครัด ด้วยเหตุที่สิ่งที่จะจัดว่าเป็นความรู้ได้นั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ผ่านการพิสูจน์ทดสอบด้วยประสบการณ์ของตนเองจนเห็นประจักษ์ในความจริงนั้นด้วยตนเองแล้ว อีกทั้งมันยังต้องเป็นการรู้ที่ตรงกับธรรมชาติความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ (ยถาภูตัง) ซึ่งถ้าพิจารณาไปแล้วก็เท่ากับเป็นการตรวจสอบ 2 ต่อ และเป็นการบังคับอยู่ในตัวว่า "การรู้" ในลักษณะนี้จะต้องเป็นการรู้ที่ถูกต้องแน่นอน โดยไม่ให้มีช่องว่างสำหรับความเป็นไปได้ที่สิ่งที่เรารู้นั้นจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่จริงหรือมีเพียงความน่าจะเป็น

หากพิจารณาตามแนวของ มิลคอม ข้อความทางคณิตศาสตร์ เช่น $5+2 = 7$ นั้นจะเป็นการรู้ตามความหมายที่เคร่งครัด แต่ข้อความเชิงประสบการณ์นั้นคงจะไม่จัดอยู่ในระดับนี้ อย่างไรก็ตาม นักปรัชญาบางคนเห็นว่า

ในการที่เราตัดสินให้การรับรู้ทางประสาทสัมผัส เช่น การเห็นว่ามีวัวอยู่ ในทุ่งหญ้าเป็นความรู้นั้น เราถือเอาว่าวัวนั้นมีอยู่ ซึ่งจริง ๆ แล้ว เราไม่สามารถแน่ใจได้เลยว่ามันเป็นเช่นที่เราถือหรือไม่ แม้แต่ ล็อคเองก็ยังเห็นว่า ความรู้ที่ได้จากการประจักษ์ในการมีอยู่ของวัตถุหรือสิ่งต่าง ๆ ในโลกนั้นไม่ได้แน่นอนเหมือนกับความรู้ที่ได้จากการหยั่งรู้หรือการใช้เหตุผล ดังนั้น การรู้ว่าวัวมีอยู่นั้นแม้จะถือกันว่าเป็นความรู้ มันก็ไม่ได้เป็นความรู้ตามความหมายที่เคร่งครัด แต่เนื่องจากการ "รู้" นั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการตัดสินในแง่ที่ว่า การบอกว่าเรารู้สิ่งใดนั้นเท่ากับเป็นการตัดสิน (judgement) ว่าเราเชื่อมั่นในความถูกต้อง ความจริง ในหลักฐานที่ได้จากประสาทสัมผัส ในความสมเหตุสมผลของสิ่งนั้น คนส่วนมากจึงมักจะคิดกันว่า "รู้" ที่นักปรัชญาต่าง ๆ ใช้หรือพูดถึงนั้นเป็นการรู้หรือความรู้ในความหมายที่เคร่งครัด กล่าวคือ เป็นความรู้ที่มีความถูกต้อง แน่แน่นอน สมบูรณ์ ไม่อาจสงสัยได้

หากเราจะกลับมาพิจารณาทางฝ่ายพุทธปรัชญา เราก็จะเห็นว่า ความรู้ตามทรรศนะนี้ก็มีระดับ โดยการมีระดับของมันเกี่ยวข้องกับเรื่องของ "ความจริง" ในแง่ที่ว่า ความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญานั้นเป็นการรู้ความจริงเมื่อความจริงมี 2 ระดับ คือ ความจริงระดับโลกหรือสมมติสัจจะ (conventional truth) กับความจริงระดับเหนือโลกหรือปรมาตสัจจะ (ultimate truth) การรู้ความจริงหรือความรู้นั้นจึงมี 2 ระดับด้วย คือความรู้ระดับสามัญ (worldly knowledge) และความรู้ระดับสูง (ultimate knowledge) โดย ความรู้ระดับสามัญ นั้นเป็นการรู้ข้อเท็จจริงและความจริงต่าง ๆ ในโลก เช่น ความรู้ที่ว่าน้ำเดือดที่อุณหภูมิ 100 องศาเซลเซียส และ ชีวิตเป็นทุกข์ นั้นเป็นความรู้ที่ได้จากการรับรู้โลกด้วยการใช้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส

เป็นส่วนใหญ่* มันเป็นความรู้ในระดับที่เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตในระดับที่
รู้จักโลก เข้าใจโลก แต่ยังยึดติดอยู่กับโลกและไม่ได้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น
ความรู้ชนิดนี้เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า โลกียปัญญา

ส่วนความรู้ระดับสูง นั้นเป็นการรู้ความจริงระดับสูงซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่
พ้นความสามารถของการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสธรรมดา แต่จะรู้ได้ด้วยการมี
ประสบการณ์ตรงเฉพาะตน หรือประจักษ์ด้วยประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส
ด้วยตนเอง โดยความรู้ในระดับนี้เป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อก้าวพ้นจากกระแส
ความเป็นไปในโลก และการยึดติดอยู่กับโลก อีกนัยหนึ่งก็คือ มันเป็นความรู้
ระดับเหนือโลกที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายคือความหลุดพ้น ความรู้ระดับนี้จึงเรียก
ได้อีกอย่างหนึ่งว่า โลกุตตรปัญญา

กล่าวได้ว่า การแบ่งระดับของความรู้ของทางฝ่ายพุทธนั้น อาจแบ่ง
ได้หลายอย่าง แล้วแต่ว่าจะใช้สิ่งใดเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา หากใช้ระดับ
ของความจริงประกอบกับวัตถุประสงค์ของความรู้เป็นเกณฑ์ ความรู้ในพุทธปรัชญา
ก็จะแบ่งได้เป็นความรู้ระดับสามัญ และความรู้ระดับสูง ดังกล่าวแล้ว

แต่ถ้าใช้การได้ผ่านการพิสูจน์ทดสอบความจริงนั้นด้วยประสบการณ์
ของตนเอง ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับชนิดของศรัทธาและความถูกต้องแน่นอนของ
ความเชื่ออย่างแยกไม่ออกนั้นเป็นเกณฑ์ ความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญาก็แบ่ง

*มีความรู้ระดับสามัญบางอย่างที่รู้ได้ด้วยการมีประสบการณ์ที่เหนือประสาท
สัมผัสธรรมดา เช่น อภิญญา 5 เมื่อภิญญานั้นจะเป็นความรู้พิเศษ แต่ถ้าผู้รู้เป็น
มิฉชาติภูมิแล้ว มันก็จะจัดเป็นความรู้ระดับสามัญเท่านั้น

ออกได้เป็น 2 ชนิด คือ ความรู้ชั้นสมมติ (conventional knowledge) และความรู้ที่แท้ (genuine knowledge) โดยสิ่งต่าง ๆ ที่เรารู้โดยการเชื่อในความรู้ของผู้อื่น และไม่ได้พิสูจน์ทดสอบความจริงนั้นให้เห็นว่าจริงด้วยตนเองเป็นอดีตประจักษ์นั้นจะจัดได้ว่าเป็นจลศรัทธา คือเป็นศรัทธาที่ยังไม่มั่นคงและเปลี่ยนแปลงได้ สำหรับสุตมยปัญญา จินตมยปัญญา และวิชาการ ความรู้ต่าง ๆ ของเรานั้นจัดว่าเป็นการรู้ในลักษณะที่เป็นการพึ่งสติปัญญา ความรู้ของผู้อื่น เป็นการขึ้นต่อปัจจัยภายนอก แต่เนื่องจากในความเป็นจริงแล้วมันเป็นการยากที่เราจะไปพิสูจน์ทุกอย่างทุกเรื่องด้วยตนเอง โดยทั่วไปเราจึงยอมรับกันว่า การรู้ในลักษณะนี้ก็จัดเป็นความรู้ แต่เป็นเพียงความรู้ชั้นสมมติเท่านั้น หากเมื่อใดสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นจริงด้วยการเชื่อในปัญญาของผู้อื่นได้ผ่านการพิสูจน์ทดสอบจนประจักษ์ว่าจริงด้วยประสบการณ์ของตนเอง ความเชื่อที่เคยเป็นแบบจลศรัทธาก็จะกลายเป็นอจลศรัทธา และสิ่งที่เคยจัดได้ว่าเป็น ความรู้ชั้นสมมตินั้นก็จะ เป็นความรู้ที่แท้ไปในทันที

จากที่ยกตัวอย่างมากล่าว 2 กรณีนี้ก็พอจะแสดงให้เห็นว่า ในพุทธปรัชญาก็มีการแบ่งระดับความรู้ โดยการแบ่งนี้จะเป็นไปได้หลายอย่าง แต่ว่าจะใช้สิ่งใดเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง เช่น ระดับของความจริง การพิสูจน์ทดสอบว่าจริงด้วยตนเอง วัตถุประสงค์ของความรู้ ฯลฯ แต่พุทธปรัชญาไม่มีการแบ่งระดับของความรู้ตามความถูกต้องแน่นอนดังเช่นของทางตะวันตก

นอกเหนือจากการแบ่งระดับของความรู้ พุทธปรัชญาก็มีลักษณะบางอย่างที่คล้าย กับหลาย ๆ ลัทธิในปรัชญาตะวันตก เช่น การให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ และไม่เห็นว่าคุณค่าเป็นสิ่งที่สำคัญหรือมีคุณค่าในตัวเอง การให้ความสำคัญกับการพิสูจน์ว่าจริงได้ด้วยประสบการณ์ การให้ความสำคัญกับการศึกษาเหตุผล การวิเคราะห์ จึงทำให้มีการสรุปไปต่าง ๆ กันว่าพุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยมบ้าง เป็นเหตุผลนิยมบ้าง เป็นปฏิฐานนิยมบ้าง แล้วแต่ว่าจะเลือกมองและเน้นตรงจุดใด

ในความเห็นของผู้วิจัย การมองโดยเลือกมองเฉพาะจุดเฉพาะด้าน โดยไม่คำนึงหรือไม่ตระหนักถึงภาพรวมหรือโครงร่างใหญ่แล้วสรุปว่าพุทธปรัชญา จัดอยู่ในความคิดประเภทนั้น ๆ จะทำให้เกิดความผิดพลาด คือไม่ได้ทรรศนะที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง เช่น การมองตรงจุดที่ศาสนาพุทธกล่าวถึงความสำคัญของปฏิบัติธรรมมากกว่าปริยัติธรรม แล้วสรุปว่าพุทธปรัชญาเป็นปฏิบัตินิยม นั้นดูจะเป็นการมองเฉพาะด้าน เฉพาะส่วน และรวบรัดในการสรุปจนเกินไป

ในการศึกษาพุทธปรัชญา สิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญและไม่ควรจะละเลยก็คือ ความจริงที่ว่า ในศาสนาพุทธการตอบคำถามและกล่าวอธิบายสิ่งใดนั้นจะมีลักษณะที่สัมพันธ์กับบริบท (context) เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการจะหยิบยกข้อความหลักฐานใดจากในบางแห่งบางที่แล้วมาสรุปเป็นทรรศนะของพุทธปรัชญาโดยทั้งหมดนั้นคง จะไม่เป็นการถูกต้องนัก

อันที่จริงแล้ว แม้พุทธศาสนาจะมีคุณสมบัติทางญาณวิทยาและลักษณะ บางอย่างที่ทำให้มีการลงความเห็นต่าง ๆ กันไปว่าพุทธปรัชญาเป็น เหตุผลนิยม ปฏิฐานนิยม ปฏิบัตินิยม วัตถุนิยม ฯลฯ แต่ถ้าเราได้พิจารณาดูประเด็นทาง ญาณวิทยาที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดแล้วก็จะเห็นได้ว่า การลงความเห็นเหล่านี้เป็น การตั้งข้อสังเกตและอ้างถึงลักษณะในส่วนที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อย แต่หาก ได้มองภาพรวม เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าในพุทธศาสนานั้นประสบการณ์เป็น สิ่งที่สำคัญที่สุดในฐานะที่เป็นที่มาของความรู้ และแม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีลักษณะอื่น ๆ อีกหลาย ๆ อย่างที่ทำให้ญาณวิทยาของพุทธปรัชญานั้นมองได้ว่าเป็นปฏิบัตินิยม เหตุผลนิยม ปฏิฐานนิยม ฯลฯ แต่ในเรื่องความสำคัญหรือความมาก่อนในทาง ญาณวิทยาแล้ว หลักฐานต่าง ๆ ที่ได้วิเคราะห์ไปแล้วนั้นมันทำให้เราต้องสรุปว่า สิ่งแรกที่พุทธศาสนาเป็นก็คือประสบการณ์นิยม

อย่างไรก็ตาม แม้ประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญาจะมีลักษณะร่วมหรือเหมือนกับประสบการณ์นิยมทางตะวันตกในหลาย ๆ ประการดังได้กล่าวแล้ว มันก็ยากที่จะชี้เฉพาะลงไปได้ว่าเหมือนกับประสบการณ์นิยมตะวันตกกลุ่มใดคนใด สาเหตุหนึ่งก็เนื่องจากความหลากหลายทางความคิดของนักปรัชญาในสายประสบการณ์นิยม และความแตกต่างกันแม้แต่ในกลุ่มเดียวกันของความคิดสายนี้ ยกตัวอย่างเช่น ในกลุ่มประสบการณ์นิยมเดิมนั้น แม้ ล็อค เบิร์คเลย์ และ ฮูม จะเห็นพ้องกันในหลักใหญ่ที่ว่าประสบการณ์เป็นที่มาของความรู้ ทุกคนเริ่มจากหลักการเดียวกันนี้ แต่แต่ละคนก็ได้ให้คำอธิบายและบทสรุปที่แตกต่างกันไปจนเราไม่อาจถือเอาความคิดของนักปรัชญาคนใดคนหนึ่งเป็นตัวแทนความคิดของกลุ่มประสบการณ์นิยมเดิมนั้นได้ ยกตัวอย่างเช่น

หากเราจะพิจารณาเปรียบเทียบประสบการณ์นิยมของฝ่ายพุทธกับนักปรัชญาในกลุ่มประสบการณ์นิยมเดิม เช่น เบิร์คเลย์ เราจะเห็นว่าประสบการณ์นิยมของพุทธศาสนานั้นไม่ได้เป็นจิตนิยม (idealism) แบบของ เบิร์คเลย์ ที่เห็นว่าจิตและความคิดความรู้สึกเท่านั้นที่เป็นจริง และการมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ นั้นก็คือการถูกรับรู้ เนื่องจากในศาสนาพุทธ วัตถุ โลกภายนอก และความจริงนั้นเป็นสิ่งที่มียู่แล้ว มนุษย์เราสามารถประจักษ์ความจริงเหล่านั้นได้โดยตรง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความจริงเป็นสิ่งที่มียู่อย่างอิสระตายตัว เป็นปรนัย ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่ถูกค้นพบ สำหรับศาสนาพุทธแล้ว สิ่งที่มีอยู่จริงนั้นจะต้องมีอยู่เองโดยอิสระ สามารถรู้ได้และพิสูจน์ได้ว่าจริงด้วยประสบการณ์ ไม่ว่าจะในระดับประสาทสัมผัสหรือเหนือประสาทสัมผัส

หากจะเปรียบเทียบกับ ฮูม ซึ่งเป็นประสบการณ์นิยมที่เคร่งครัด ประสบการณ์นิยมของฝ่ายพุทธก็แตกต่างไปอีกเช่นกัน เพราะญาณวิทยาของพุทธศาสนานั้นจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน เนื่องจากยอมรับว่าเหตุผลก็เป็นทางที่ช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ การมองตามความเป็นจริงว่าทั้ง

ประสบการณ์และเหตุผลต่างก็เป็นสิ่งจำกัดด้วยกันนี้ทำให้พุทธปรัชญาเห็นว่า แทนที่จะยอมรับประสบการณ์หรือเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว เราควรจะใช้ทั้งประสบการณ์และเหตุผลประกอบกัน เพื่อช่วยให้ความรู้ของเราสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ในบรรดาชาวประสบการณ์นิยมเดิมนั้น ประสบการณ์นิยมของฝ่ายพุทธนั้นดูจะคล้ายกับประสบการณ์นิยมของ ล็อค ที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่ก็ต่างจากของ ล็อค ตรงที่ถือว่านอกเหนือจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัสแล้ว ยังมีสิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยการรับรู้ที่เหนือประสาทสัมผัส (ESP) ดังนั้นความรู้ของทางฝ่ายพุทธจึงไม่ได้เป็นแต่ความรู้ทางประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสิ่งที่เรารู้ได้ด้วยใจ ด้วยการที่จิตแทงทะลุเข้าไปสัมผัสกับความจริงโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านสื่อใดอีก นอกจากนี้ พุทธปรัชญากับ ล็อค ยังเห็นเหมือนกันว่าประสบการณ์ของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งจำกัด และเราไม่สามารถรู้ได้หมดทุกเรื่อง ทรรศนะของ ล็อค ที่ว่าเราไม่จำเป็นต้องรู้ทุกอย่าง แต่รู้เพียงเพื่อให้ดำเนินชีวิตไปได้ก็พอนั้น นับได้ว่าสอดคล้องกับทรรศนะของทางฝ่ายพุทธที่ว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรู้นั้นเปรียบได้กับจำนวนของใบไม้ในป่าสาละ แต่สิ่งที่พระองค์ทรงสอนและกล่าวถึงนั้นเปรียบได้กับใบไม้ในกำมือ เพราะทรงเห็นว่าเราควรรู้เฉพาะสิ่งที่จะนำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในการแก้ปัญหาและช่วยในการดำเนินชีวิต ความรู้ในทรรศนะนี้จึงไม่ใช่สิ่งที่มีค่าในตัวเอง แต่เป็นสิ่งที่เป็นจุดเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ช่วยให้เราเข้าถึงจุดหมายได้

หากจะเปรียบเทียบญาณวิทยาของพุทธปรัชญา กับประสบการณ์นิยมกลุ่มอื่น ๆ เราก็จะเห็นว่ามันมีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มประสบการณ์นิยมสมัยใหม่ เช่น วิลเลียม เจมส์ กับ ฟรานซ์ เบรันทาโน โดยวิลเลียม เจมส์ ถือว่า ประสบการณ์ตรงเป็นที่มาของความรู้ ดังนั้น ประสบการณ์ทางศาสนา

ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส แต่เป็นประสบการณ์ตรงนั้นก็จัดว่าเป็นการรู้ด้วย "ประสบการณ์" ของเขาจึงเป็นประสบการณ์ในความหมายกว้าง โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้อธิบายความเชื่อและประสบการณ์ทางศาสนาได้ ส่วนเบรนท์นาโน นั้นยอมรับการหยั่งรู้ว่าเป็นที่มาของความรู้ที่มีความถูกต้องแน่นอน และเป็นสากล อีกทั้งยังเชื่อว่า เราจะต้องใช้ทั้งการหยั่งรู้กับการวิเคราะห์ทางตรรกวิทยาหรือเหตุผลไปด้วยกันจึงจะทำให้ความรู้นั้นเป็นไปได้

กล่าวได้ว่า ทั้งเจมส์ และเบรนท์นาโน ต่างก็ยอมรับ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้าง คือ นอกจากจะให้ "ประสบการณ์" หมายถึง ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้ว ยังให้มันหมายความรวมถึงประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส หรือสิ่งที่รู้ได้ด้วยจิต (mind) หรือปัญญา (intellect) โดยตรงด้วย

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในพุทธปรัชญา ประสบการณ์นั้นเป็นพื้นฐานที่สำคัญของความรู้ แต่ตามทรรศนะนี้ทั้งประสบการณ์และเหตุผลต่างก็เป็นวิถีที่จะนำไปสู่ความรู้ได้ โดยเหตุผลนั้นมีบทบาทที่สำคัญรองลงมาจากประสบการณ์ เนื่องจากมันเป็นเพียงตัวช่วย หรือตัวที่เมื่อใช้ร่วมกับประสบการณ์แล้วจะทำให้การเข้าถึงความรู้นั้นกว้างขึ้น แต่ลำพังเหตุผลเองนั้นมันไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดความรู้ เพราะในท้ายที่สุดแล้ว เราจำเป็นต้องใช้ประสบการณ์เป็นตัวพิสูจน์ทดสอบความจริง และเป็นตัวตัดสินในกรณีที่เกิดความขัดแย้งระหว่างข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ

ด้วยลักษณะดังกล่าว ประกอบกับการที่พุทธปรัชญายึดถือในสิ่งที่เป็นแก่นของประสบการณ์นิยม คือ การให้ความสำคัญกับประสบการณ์ในฐานะที่เป็นที่มาของความรู้ ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจึงสังเคราะห์ได้ว่าอยู่ในกลุ่มประสบการณ์นิยม และเนื่องจากพุทธปรัชญานั้นยอมรับว่าเหตุผลก็มีบทบาทในการช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ด้วย แม้ว่าจะยกความมาก่อนในทางญาณวิทยาให้กับประสบการณ์

ประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญาจึงจัดเป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากประสบการณ์นิยมทางตะวันตกเกือบทั้งหมด นั้นเป็น Sensualistic Empiricism คือถือว่า ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ แต่ในพุทธปรัชญา "ประสบการณ์" นั้น ไม่ได้หมายถึง เฉพาะประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่หมายความรวมถึงประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย การที่พุทธปรัชญายอมรับการหยั่งรู้ (intuition) ซึ่งเป็นประสบการณ์ภายใน (inner experience) และเป็นการรับรู้ทางจิต* (mental perception) ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสทั้งห้า หรือ ESP ว่าเป็นประสบการณ์ และเป็นที่มาของความรู้อย่างหนึ่งด้วยนั้น ทำให้คนส่วนใหญ่รู้สึกและเข้าใจว่า พุทธปรัชญาไม่เป็นประสบการณ์นิยม

ในประเด็นนี้ หากจะพิจารณาดูกันอย่างถี่ถ้วนแล้ว เราก็จะเห็นว่าได้ มีการยอมรับและกล่าวถึงความรู้เหนือประสาทสัมผัส การหยั่งรู้ และประสบการณ์ที่ นอกเหนือไปจากประสาทสัมผัส (nonsensuous form of experience) ในประสบการณ์นิยมทางตะวันตกด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้ในปรัชญาของเบรนท์ทาโน ที่ได้กล่าวโดยละเอียดแล้วในบทที่ 2 ว่า เป็นนักปรัชญาประสบการณ์นิยมที่ไม่ได้ยอมรับเฉพาะประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่ยังถือว่าการหยั่งรู้ซึ่งตามทรรศนะนี้เป็นการค้นพบโดยประสบการณ์ หรือเป็นการมีประสบการณ์อย่างหนึ่งในลักษณะของการรับรู้ภายใน อันเป็นการรับรู้โดยตรงด้วยจิตที่สว่างวาม

* การรับรู้ทางจิตนั้นนอกจากจะหมายถึงการมีประสบการณ์ภายใน มีประสบการณ์ตรง ในการรู้หรือเข้าถึงสิ่งที่ถูกรู้โดยตรงแล้ว มันยังหมายความรวมถึง การรับรู้ด้วยการไตร่ตรอง การคาดคะเน เฟ่งพินิจ ดูความคิดและความ เป็นไปของจิต กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการคิดหาเหตุผลด้วยนั่นเอง

ขึ้นในทันทีทันใดนั้น ก็เป็นที่มาของความรู้ด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้น การเข้าถึงการ
 หยั่งรู้ ความรู้เหนือประสาทสัมผัส และประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสในพุทธปรัชญา
 แล้วบอกว่า มันเป็นสิ่งที่แสดงว่า พุทธปรัชญาไม่ได้เป็นประสบการณ์นิยมนั้น
 จึงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่สมเหตุสมผล เพราะหากในประสบการณ์นิยมนั้น
 เองก็มีการยอมรับในสิ่งเหล่านี้ พุทธปรัชญาก็จะต้องจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม
 ได้เช่นกัน

อนึ่ง ในการเปรียบเทียบพุทธปรัชญากับประสบการณ์นิยมทางตะวันตกนั้น
 แม้เราอาจจะกล่าวได้ว่าทฤษฎีของ เบรันทาโนจะใกล้เคียงกับของพุทธปรัชญา
 มากที่สุด แต่การกล่าวเช่นนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า จะเหมือนกันโดยทั้งหมด เพราะ
 จริง ๆ แล้วในความเหมือนกันนั้นก็ปรากฏมีความแตกต่างอยู่ด้วย กล่าวคือ

ทั้ง เบรันทาโน และพุทธปรัชญานั้นเหมือนกันในแง่ที่ว่า ต่างก็ถือว่า
 ความรู้ที่สมบูรณ์ถูกต้องนั้นไม่ได้มาจากการคิดหาเหตุผลบริสุทธิ์ แม้เหตุผลจะมี
 บทบาท และเราต้องอาศัยทั้งประสบการณ์และเหตุผลด้วยกันในการเข้าถึงความรู้
 แต่ประสบการณ์นั้นเป็นพื้นฐานและที่สำคัญที่สุดของความรู้ ทั้งเบรันทาโน
 และพุทธปรัชญาจึงจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน โดยจุดเหมือนที่นับว่า
 สำคัญที่สุดระหว่างเบรันทาโนกับพุทธปรัชญาก็คือ

ประการแรก การใช้ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้าง คือ ยอมรับ
 ประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส อีกนัยหนึ่งก็คือ ยอมรับเอาการรับข้อมูลเกี่ยว
 กับโลกโดยทางอื่นที่ไม่ใช่เฉพาะทางประสาทสัมผัสทั้งห้า ซึ่งก็คือ การรับรู้ด้วยจิต
 (mind) หรือปัญญา (intellect) เช่น การหยั่งรู้ การเห็นแจ้ง เข้าเป็น
 "ประสบการณ์" ด้วย โดยมองในแง่ที่ว่ามันเป็นการประสบด้วยตนเอง เป็น
 ประสบการณ์ตรง แต่เป็นประสบการณ์ภายใน (inner experience)

ประการที่สอง การมองว่าการหยั่งรู้^๕นั้นไม่ใช่ความเชื่อและศรัทธา แต่เป็นสิ่งที่ได้จากประสบการณ์ซึ่งให้ข้อมูลและความรู้บางอย่างเกี่ยวกับโลก มันจึงจัดเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์ทางความรู้ (cognitive significance) และเป็นที่มาของความรู้

แต่ถึงแม้ว่า ทั้งเบรันทาโนและพุทธปรัชญาจะยอมรับและให้ความสำคัญกับการหยั่งรู้ด้วยกัน การหยั่งรู้ของเบรันทาโนและพุทธปรัชญาก็ไม่ได้เหมือนกันเสียทั้งหมด กล่าวคือ

แม้ทั้งเบรันทาโนและพุทธปรัชญา จะเห็นเหมือนกันว่าการเกิดขึ้นของการรู้ในลักษณะของการหยั่งรู้^๕จะต้องมีประสบการณ์เป็นพื้นฐาน และการหยั่งรู้^๕เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องและอาศัยทั้งประสบการณ์และเหตุผล ดังจะเห็นได้ว่าสำหรับเบรันทาโน การหยั่งรู้^๕นั้นเป็นกึ่งสิ่งที่ได้จากประสบการณ์ และกึ่งสิ่งที่ได้จากเหตุผลหรือการวิเคราะห์ทางตรรกวิทยา เบรันทาโน เรียกสิ่งที่ได้จากการตัดสินใจที่เห็นได้ชัดว่าจริงโดยตรง (directly evident) ในเชิงเหตุผล (judgement of reason) นั้นว่าเป็นการเห็นแจ้ง (insights) และเรียกสิ่งที่ได้จากการตัดสินใจในการรับรู้ภายใน (judgement of inner perception) อันเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่าจริงในตัวเองเสมือนนั้นว่าเป็น การหยั่งรู้ (intuition) และถือว่าการหยั่งรู้และการเห็นแจ้งนั้นจัดเป็นที่มาของความรู้ด้วยกัน ในขณะที่การเกิดขึ้นของการหยั่งรู้ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญานั้นก็จำเป็นต้องมีการสะสมของการรู้หรือประสบการณ์ในระดับประสาทสัมผัสเป็นพื้นฐาน ซึ่งเมื่อได้ใช้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ และการวิเคราะห์ มันก็จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่แจ่มแจ้งสว่างโพล่งขึ้นในจิตใจ

นอกจากนั้นแล้ว ทั้งเบรันทาโนและพุทธปรัชญายังเห็นเหมือนกันว่าการหยั่งรู้^๕นั้นเป็นการรับรู้โดยตรง (direct) ที่เกิดขึ้นทันทีทันใด (immediate)

ในลักษณะที่เป็นการรับรู้ทางจิต (mental perception) อันเป็นการรับรู้ภายใน (inner perception) หรือประสบการณ์ภายใน (inner experience) ที่ไม่ได้เป็นสิ่งมายา (illusion) ไม่ได้เป็นอัตนัย (subjective) และไม่ได้เป็นสิ่งเฉพาะตัว (private) เพราะการหยั่งรู้นั้นไม่ได้เป็นการมีผัสสะส่วนตัว (individual sensations) หรือประสบการณ์ส่วนตัว (private experience) ที่สื่อสารไม่ได้ แต่มันเป็นประสบการณ์การรับรู้ที่มีความเป็นอัตนัยระหว่างกัน (intersubjectivity) กล่าวคือ ผู้รู้ที่แตกต่างกันสามารถที่จะสื่อสารตรวจสอบประสบการณ์ของความจริงหรือสิ่งที่ตนรู้อยู่ระหว่างกันและกันได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มันไม่ได้เป็นโลก หรือ สิ่งที่เราสร้างขึ้น หรือมีประสบการณ์เฉพาะตัวเรา แต่มันเป็นโลกที่เราได้เห็นได้ในลักษณะที่เป็นอัตนัยระหว่างกัน มันจึงเป็นสิ่งที่มีความเป็นปรนัย (objectivity) และเป็นสาธารณะ* (publicly observable)

แต่ในขณะเดียวกัน การหยั่งรู้ของเบรนท์ทานกับพุทธปรัชญาก็ต่างกัน ในแง่ที่ว่า พุทธปรัชญาเห็นว่าการหยั่งรู้นั้นเป็นลักษณะของการรู้อย่างหนึ่ง คือ รู้ด้วยจิตซึ่งเป็นอายตนะที่ 6 อันเป็นหนึ่งในอวัยวะรับสัมผัสทั้งหมดที่เรามีอยู่ แต่เบรนท์ทานนั้นเห็นว่าการหยั่งรู้นั้นเป็นการค้นพบความจริงที่เห็นได้ชัดว่าจริงในตัวเองในเชิงประสบการณ์ (discovered empirically) และเป็น

* ในประเด็นนี้ เบรนท์ทานได้กล่าวไว้ชัดเจนว่า การรับรู้ในลักษณะของการหยั่งรู้ (intuitive perception) นั้นไม่ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งเฉพาะ เพราะในการหยั่งรู้นั้น เราจะรู้ในลักษณะที่เป็นทั่วไป และการเห็นได้ชัดว่าจริงในตัวเองในทรรศนะนี้ก็ เป็นปรนัยและเป็นสาธารณะในแง่ที่ว่า ทุกคนต่างก็สามารถเห็นได้ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่าจริง

การมีประสบการณ์เองอย่างหนึ่ง (having an experience) โดยความรู้ที่ได้จากการหยั่งรู้จะมีความถูกต้องแน่นอนกว่าความรู้จากประสาทสัมผัส หรือจากการรับรู้ภายนอก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สิ่งที่ได้รู้ได้โดยการหยั่งรู้ตามทฤษฎีนี้จะเป็นสิ่งที่ประจักษ์ได้ว่าจริงในตัวของมันเอง เนื่องจากเบรนท์ทาโนถือว่ามีสิ่งที่เป็นจริง ถูกต้อง และเป็นสากลนั้น มันมีคุณสมบัติของการเป็นสิ่งที่แสดง (manifest) ตัวเองให้เห็นได้ว่าเป็นจริง

ในขณะที่สิ่งที่รู้ได้ด้วยการหยั่งรู้ของพุทธปรัชญานั้น ไม่ได้เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่าจริงในตัวเอง โดยไม่ต้องพิสูจน์ (not self-evident intuition) พุทธศาสนานั้นพิจารณาความจริงและสร้างทฤษฎีด้วยการใช้ประสบการณ์ สัจธรรมคำสอนในพุทธศาสนานั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดจากการคาดคะเน หรือการคิดหาเหตุผลวิสุทธ์ และไม่ได้เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่าจริงโดยไม่ต้องพิสูจน์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนนั้นไม่ได้จริงโดยไม่ขึ้นกับประสบการณ์ (true in a priori sense) แต่มันเป็นสิ่งที่จริงในความหมายของการตรงกับความเป็นจริงหรือสภาพที่เป็นอยู่ และสามารถพิสูจน์ความจริงนั้นให้ประจักษ์ได้ด้วยประสบการณ์ (true in an empirically or experientially verifiable sense) สำหรับสิ่งที่อยู่ในขอบข่ายของประสาทสัมผัสนั้น เราสามารถพิสูจน์ได้ด้วยการรับรู้และประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่สำหรับสิ่งที่อยู่นอกขอบข่ายของประสาทสัมผัสออกไปแล้ว เราจำเป็นต้องใช้ประสบการณ์ตรง หรือ การรับรู้ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส (ESP) ซึ่งก็คือ การที่จิตแทงทะลุเข้าไปสัมผัสกับความจริงหรือสิ่งที่ถูกรู้โดยตรงนั้นเป็นวิถีที่จะพิสูจน์ ทดสอบ และยืนยันเกี่ยวกับการมีอยู่ของสิ่งที่มีอยู่แต่สังเกตไม่ได้ หรือการมีอยู่ของสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุทางกายภาพให้เห็นจริงด้วยตนเอง ดังที่เรียกว่า เป็น อัตตประจักษ์

นอกจากนี้แล้ว การหยั่งรู้ของเบรนท์ทาโนนั้นจะเป็นการหยั่งรู้แบบที่คนธรรมดาสามัญโดยทั่วไปก็มีประสบการณ์การรู้ในลักษณะนี้กันอยู่เสมอ ๆ คือเป็นการหยั่งรู้เกี่ยวกับความจริงสากลทั่ว ๆ ไป ที่ต่างก็เห็นได้ชัดว่าจริงในตัวเองได้เองตามธรรมชาติ ในลักษณะที่ไม่ต้องแสวงหา แต่เป็นไปตามกลไกทางความคิดจิตปัญญาของมนุษย์ คือเป็นสิ่งที่มิใช่เอง เป็นเอง ในลักษณะของปัญญาที่แฝงอยู่ภายใน (inner intellectuality) ของมนุษย์ แต่การหยั่งรู้ในพุทธปรัชญานั้นเป็นสิ่งที่ต้องแสวงหา (acquired) เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่มิใช่สาเหตุ (causal) โดยการเกิดขึ้นของมันนั้นจะต้องมีพื้นฐานมาจากการได้สัมผัสประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสมามากจนถึงระดับหนึ่ง ซึ่งเมื่อมีการพิจารณา สังเคราะห์ วิเคราะห์ ในความรู้เหล่านั้นอย่างละเอียดและสม่ำเสมอจนถึงจุดหนึ่ง มันก็จะยังผลให้เกิดเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่สว่างวาบขึ้นมาในฉับพลันทันที การหยั่งรู้ในพุทธปรัชญาจึงเป็นสิ่งที่มิใช่ขั้นตอน วิธีการปฏิบัติ (instruction) และเป็นสิ่งที่สามารถให้เหตุผลและอธิบายการเกิดขึ้นของมันได้ (accountable)

จากที่กล่าวมา แม้ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาจะเหมือนและคล้ายคลึงกับประสบการณ์นิยมในส่วนที่ถือได้ว่าเป็นจุดแกนของประสบการณ์นิยม คือการให้ความสำคัญกับประสบการณ์ในฐานะที่เป็นที่มาของความรู้ จนทำให้พุทธปรัชญาสามารถจัดอยู่ในพวกประสบการณ์นิยมอย่างอ่อนได้ แต่ประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญาก็มีส่วนที่ต่างจากประสบการณ์นิยมของทางตะวันตกในหลายประการ

ประการแรก แม้ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาจะเป็นประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน และเหมือนกับประสบการณ์นิยมอย่างอ่อนของทางตะวันตกในแง่ที่ยกความมาก่อนในทางญาณวิทยา (epistemic priority) ให้กับประสบการณ์ ในขณะที่ยอมรับว่าเหตุผลก็เป็นวิถีทางหนึ่งซึ่งจะนำมาซึ่งความรู้ด้วย แต่ท่าทีของประสบการณ์นิยมทางตะวันตกนั้นก็ดูจะแตกต่างจากทางฝ่าย

พุทธตรงที่ไม่ยอมให้เหตุผลมีบทบาทอื่นมากไปกว่าการจัดการกับข้อมูล และ
เดินตามความสัมพันธ์ทางตรรกวิทยา เพราะเกรงว่ามันจะเป็นที่มาของอคติ
ความไม่ถูกต้องต่าง ๆ ได้ หากเหตุผลไม่ได้ถูกควบคุมและตัดสินโดย
ประสบการณ์

แต่สำหรับพุทธปรัชญาแล้วเหตุผลเป็นสิ่งที่ดี พุทธปรัชญายอมรับ
และให้ความสำคัญกับการคิดหาเหตุผลหรือโยนิโสมนสิการในแง่ที่มีนเป็นปัจจัย
ภายในที่ทำให้เกิดความรู้ สำหรับการให้เหตุผลมีบทบาทเป็นรองนั้น ก็เป็นไปด้วย
เหตุผลที่ว่า การมีประสบการณ์นั้นเป็นการรู้สิ่งต่าง ๆ โดยตรง และเข้าถึงความ
จริงได้ทั้งในระดับสามัญและระดับสูง ในขณะที่เหตุผลนั้น เข้าถึงและรู้ได้ในลักษณะ
จำกัด กล่าวคือไม่สามารถเข้าถึงความจริงบางอย่าง เช่น อภิญญา นิพพานได้
แต่สิ่งเหล่านี้สามารถรู้ได้ เห็นได้ ประจักษ์ได้ด้วยประสบการณ์โดยตรง

ประการที่สอง หากเราจะเปรียบเทียบประสบการณ์นิยมของ
พุทธศาสนากับประสบการณ์นิยมของทางตะวันตกในประเด็นปัญหาที่ว่า

- 1) โลกภายนอกมีอยู่หรือไม่ ?
- 2) เรามีทางที่จะรู้โลกภายนอกได้โดยตรงหรือไม่ ?
- 3) เราจะรู้โลกภายนอกได้มากน้อยเพียงใด ?

เราก็จะเห็นความแตกต่างทางความคิดบางประการ กล่าวคือ ประสบการณ์-
นิยมทางตะวันตก เช่น ล็อด เบิร์คเลย์ และฮูม นั้นคิดว่าโลกภายนอก
นั้นมีอยู่ แต่เราไม่สามารถรู้จักมันได้โดยตรง ความรู้ของเราเกี่ยวกับ
โลกภายนอกนั้นเป็นความรู้โดยอ้อม (indirect knowledge) ด้วยเหตุที่มัน
เป็นการรู้บนพื้นฐานของการอนุมาน (inference) โดยเราอนุมานการมีอยู่
ของโลกจากข้อมูลทางประสาทสัมผัสซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่เรามี ดังนั้นความรู้ของเรา
เกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นจึงเป็นไปได้ในระดับที่ความถูกต้องของมันนั้นไม่
แน่นอนและยังอาจสงสัยได้

ในขณะที่ประสบการณ์นิยมทางตะวันตกจะตอบยืนยันเฉพาะปัญหาข้อ 1) และตอบปฏิเสธหรือเชิงปฏิเสธในปัญหาข้อ 2) และข้อ 3) คำตอบของพุทธปรัชญาต่อคำถามเหล่านั้นจะเป็นไปในเชิงยืนยันทั้งสิ้น กล่าวคือ โดยหลักการและความเชื่อแล้วพุทธปรัชญาถือว่า 1) โลกนั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ถูกรู้ 2) เราสามารถที่จะรู้โลกภายนอกได้โดยตรงด้วยอายตนะทั้ง 6 (ประสาทสัมผัสทั้งห้า + ใจ) ทั้งในแบบที่เป็นประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (sense experience) และประสบการณ์ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส (extrasensory experience) ซึ่งจัดเป็นประสบการณ์ตรง (direct experience) และเป็นความรู้โดยตรง* (direct knowledge) ด้วยกันทั้งคู่ แม้ว่าตามนัยของพุทธธรรม กิเลสจะปรุงแต่งสิ่งที่เราเห็น เรา (ปุถุชน) ก็สามารถจะมีสัญญาบริสุทธิ์ และเห็นรูปปรมาตถ์ คือ เห็นและรู้โลกตามความเป็นจริง คือ ตามภาวะที่ยังไม่มีการปรุงแต่งได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านตัวกลางใด แม้ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา ประสาทสัมผัสนั้นเป็นทางรับรู้คือเป็นจุดประตูที่เปิดรับให้ข้อมูลเกี่ยวกับโลกภายนอกเข้ามาสู่ตัวเรา แต่ในการรู้นั้นประสาทสัมผัสไม่ได้เป็นตัวรู้ หากแต่เป็นจิตที่เป็นผู้กำหนดรู้สิ่งนั้น ๆ หรือรู้จักกับสิ่งนั้น ๆ

*ความรู้โดยตรง (direct knowledge) ตามนัยของพุทธปรัชญานั้นไม่ได้เป็นความรู้โดยตรงตามความหมายที่นักปรัชญาตะวันตกบางท่าน เช่น Anscombe ใช้ในแง่ที่หมายถึงการรู้โดยไม่ต้องอาศัยการสังเกตทดลอง (knowledge without observation) อย่างเช่นการรู้ว่าเรากำลังทำอะไร แขนขาเราอยู่ตรงไหน เป็นต้น (ดู Hamlyn, Theory of Knowledge, อ้างแล้ว) หากแต่หมายถึงการรู้ด้วยตนเอง มีประสบการณ์ด้วยตนเอง ในกระบวนการรู้ พุทธปรัชญาพิจารณาธรรมชาติของจิต ว่าจิตมีธรรมชาติเป็นการรู้ และการรู้ด้วยจิตนั้นเป็นการรู้ในลักษณะที่จิตเข้าสู่สัมผัสกับความจริง หรือสิ่งที่รู้โดยตรงโดยไม่ต้องอาศัยสื่อกลาง

โดยตรง โดย 3) ขอบเขตของความรู้นี้จะจำกัดอยู่ที่เท่าที่เราสามารถมีประสบการณ์ได้ ซึ่งก็คือเท่าที่ประสบการณ์ไปถึงนั่นเอง

สำหรับประเด็นปัญหาที่ว่า ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสนั้นให้ความจริงในลักษณะที่เป็นปรนัยเกี่ยวกับโลกภายนอกหรือไม่นั้น กลุ่มประสบการณ์นิยมทางตะวันตกนั้นดูจะไม่ได้ให้คำตอบที่ชัดเจน แต่ถ้าดูจากแนวคิดแล้วก็คงจะเป็นไปในแง่ปฏิเสธ ด้วยไม่อาจหาสิ่งใดมายืนยันหรือพิสูจน์ได้ว่าสิ่งที่เรารู้ กับ สิ่งที่มีอยู่จริงในโลกภายนอกนั้นถูกต้องตรงกันอย่างแน่นอนไม่อาจสงสัยได้ ดังที่ เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ กล่าวไว้ว่า

ความรู้ที่เราได้ทางประสาทสัมผัสนั้นไม่ใช่ความรู้แท้ของวัตถุตามที่มันเป็นจริงอยู่โดยเอกเทศ แต่ความรู้นี้เป็นข้อมูลทางผัสสะซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุและตัวเราด้วยกัน ฉะนั้นสิ่งที่เรารู้ได้โดยตรงนั้นเป็นข้อมูลทางผัสสะเท่าที่ปรากฏแก่ผัสสะของเรา เราเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ซึ่งบ่งถึงความเป็นจริงอะไรสักอย่างที่อยู่เบื้องหลัง... แต่เรามีวิธีที่จะรู้ได้ใหม่ว่าความเป็นจริงเบื้องหลังนั้นมีจริงหรือไม่⁵³

แต่สำหรับพุทธปรัชญาแล้ว ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์นั้นเป็นความรู้โดยตรงที่มีความถูกต้องแน่นอน เพราะมันได้ผ่านการพิสูจน์ทดสอบด้วยประสบการณ์ของเราเองแล้วว่าจริง กล่าวคือ ตรงกับสภาวะความเป็นจริง หากจะมีความผิดพลาดใดเกิดขึ้นมันก็เป็นความผิดพลาดในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการ

⁵³ Bertrand Russell, The Problems of Philosophy (London : Oxford University Press, 1962) แปลโดย คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ปัญหาปรัชญา, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2525), หน้า 10.

รับรู้ เช่น อาจจะเป็นความผิดปกติของอวัยวะรับสัมผัสที่ใช้เป็นทางนำเอาข้อมูลจากภายนอกเข้ามา หรืออาจจะเป็นเพราะสภาวะองค์ประกอบบางอย่างไม่เหมาะสม เช่น มองในที่มืด มากกว่าที่จะเป็นเพราะว่าประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสหรืออายตนะของเรานั้นให้ได้แต่เพียงข้อมูลที่หยาบคร่าว หรือให้ความรู้ในระดับที่มีความถูกต้องแน่นอนต่ำ

อนึ่ง ประสบการณ์นิยมของศาสนาพุทธนั้นนอกจากจะต่างจากประสบการณ์นิยมทางตะวันตกดังได้กล่าวแล้ว มันยังแตกต่างจากประสบการณ์นิยมของลัทธิอินเดียนโบราณ อันได้แก่ลัทธิจารวาก ตรงที่พวกจารวากถือว่าประสาทสัมผัสนั้นเป็นสิ่งเดียวที่มนุษย์จะเชื่อถือได้ สิ่งที่ยอมรับได้ว่าเป็นความรู้นั้นจะต้องเห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น และสัมผัสด้วยกาย ความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัสเท่านั้นเป็นความรู้ที่แท้จริง พวกจารวากจะไม่ยอมรับความรู้ที่ได้จากการอนุมานหรือการคาดคะเน โดยให้เหตุผลว่าความรู้ที่ได้จากการอนุมานนั้นอาจจะไม่ถูกต้องแน่นอน ยังเป็นที่สงสัยได้ พวกเขาจะยอมรับว่ามีไฟก็ต่อเมื่อเห็นไฟลุกอยู่ข้างหน้าด้วยตาของตน การคาดคะเนหรืออนุมานการมีอยู่ของไฟจากการเห็นควันนั้นเป็นสิ่งที่พวกเขาไม่ยอมรับ เพราะถือว่าอาจผิดพลาดได้ แต่พุทธศาสนานั้นยอมรับว่าโยนิโสมนสิการ และจินตมยปัญญาหรือการศึกษาหาเหตุผลนั้นก็ เป็นทางหนึ่งซึ่งจะนำมาซึ่งความรู้

นอกเหนือจากการปฏิเสธเหตุผลแล้ว จารวากยังปฏิเสธความรู้ที่ได้จากพยานหลักฐาน (testimony) ด้วยเหตุที่ว่ามันไม่ได้เป็นการรู้ด้วยประสาทสัมผัสของเราเอง แต่พุทธศาสนานั้นยอมรับความรู้จากตำราหรือการบอกเล่าของผู้อื่น ดังจะเห็นได้ว่า สุตมยปัญญา ก็จัดเป็นหนึ่งในปัญญา 3 ซึ่งถือว่าเป็นทางที่เราจะได้มาซึ่งความรู้

นอกจากนี้แล้วพุทธปรัชญาก็ยังต่างจากประสบการณ์นิยมของจาร์วากตรงที่ไม่ได้ยอมรับเฉพาะความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส หากแต่ยอมรับความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา และความรู้ของพุทธปรัชญานั้นก็มีทั้งในระดับที่เป็นความรู้ระดับสามัญ (empirical knowledge) กับความรู้ระดับสูง (ultimate knowledge) ในขณะที่ประสบการณ์นิยมของจาร์วากนั้นยอมรับเฉพาะความรู้ในระดับสามัญเท่านั้น